

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

LENİN DÖNEMİ (1917-1924) SOVYET RUSYA’NIN
KAFKASYA VE AZERBAYCAN POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet TUNÇ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yahya BAŞKAN

MALATYA-2014

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz yüksek lisans öğrencisi Ahmet TUNÇ tarafından Yrd. Doç. Dr. Yahya BAŞKAN danışmanlığında hazırlanan LENİN DÖNEMİ (1917-1924) SOVYET RUSYA’NIN KAFKASYA VE AZERBAYCAN POLİTİKASI başlıklı bu çalışma, Jürimiz Tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Başkan Yrd.Doç.Dr. Yahya BAŞKAN

:.....

Üye Prof. Dr. Sabit DUMAN

:.....

Üye Yrd. Doç.Dr. Recep ÖZMAN

:.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

28/10/2014

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Lenin Dönemi (1917-1924) Sovyet Rusya’nın Kafkasya ve Azerbaycan Politikası ” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların, hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ahmet TUNÇ

ÖNSÖZ

Kafkasya ismini duyduğumuzda genellikle aklımıza gelen kargaşa, savaş ve vatanlarını savunmak için Rusya ile kahramanca yıllarca mücadele vermiş insanlar gelir. Fakat tarihi seyir içerisinde bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu pek bilinmez. Çalışmamızın çıkış noktası merak edilen bu coğrafyada meydana gelen olayların sebep ve sonuçlarını incelemek istememizden kaynaklıdır.

Çalışmamızda, her ne kadar Kafkasya coğrafyası hem dini ve hem de kültürel açıdan bize yakın olsa da objektif çizgiden ayrılmamaya gayret ettik.

Daha önce yapılan çalışmalar araştırmamız boyunca tüm maddi, manevi ve bürokratik zorlukları göz önünde bulundurarak olaylar ve oluş nedenlerini, birinci elden kaynak niteliği taşıyan arşiv belgelerini tarayarak, çalıştığımız dönemle ilgili eser, makale ve tezler yazan araştırmacıların ve akademisyenlerin Azeri Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Rusça, Osmanlı Türkçesi, İngilizce ve Ermenice olan çalışmalarından yararlanarak vermeye çalıştık. Kafkasya'nın coğrafya olarak küçük olmasına rağmen, incelemek için ne kadar büyük bir alan olduğudur.

Çalışmalarım sırasında bana destek olan danışman hocam Sn. Yrd. Doç. Dr. Yahya BAŞKAN'a, Sn. Prof. Dr. Sabit DUMAN'a teşekkür ederim.

LENİN DÖNEMİ (1917-1924) SOVYET RUSYA’NIN

KAFKASYA VE AZERBAYCAN POLİTİKASI

ÖZET

“Lenin Dönemi Sovyet Rusya’nın Kafkasya ve Azerbaycan Politikası” isimli tezimizin amacı; söz konusu dönemde Sovyet Rusya’nın bölgeyi Bolşevikleştirme politikası ve bu politikanın amacı ile uygulanan politikanın bölge halkına nasıl yansıdığını incelemektir.

Rusya çarlık dönemi de dâhil olmak üzere Kafkasya coğrafyasını elinde tutmak için değişik stratejiler geliştirmiştir. 1917 yılında Rusya’da Bolşevik devrimi olduktan sonra Rusya’nın tarihi emelleri ve sonraki yıllar için çıkarları gereği Kafkasya’yı elinde tutması gerekmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde; Rusyadaki Bolşevik İhtilaline Sebep Olan Olaylara, değinerek, 1904-1905 Rus Japon Savaşı, 1. Dünya Savaşı, Bolşevik İhtilalinin Çıkma Sebepleri, Bolşevik İhtilalinin Çıkma Aşamasındaki Gelişmeler, Kanlı Pazar Olayı, Şubat Devrimi, Ekim Devrimi, Rus İç Savaşını incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde; Sovyet Rusya’nın Bolşevikleştirme politikasını uygulamaya geçirdiği (1917-1924) ve katı bir politika izlediği, yerine göre yumuşak yerine göre taraflı bir politikayla halkları yönlendirdiği dönemde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan politikalarını ele aldık.

Üçüncü bölümde; “Milli Mücadele Döneminde Sovyet Rusya’nın Kafkasya Politikası Bağlamında Türk-Rus İlişkileri”ni incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Bolşevik Devrimi, Sovyet Rusya Politikası, Türkiye Rusya İlişkileri

IN PERIOD OF LENIN (1917-1924)

THE SOVIET UNION POLITICS ON CAUCASUS AND AZERBAIJAN

ABSTRACT

The aim of this thesis is to investigate Soviet Russian politics to turn the region in to Bolshevik region and with the aim of this policy, how this politics has affected the people in the region in that period.

Russia has developed different kinds of policy to keep the Caucasus region on hand including tsarist period. In 1917, after Bolshevik Revolution in Russia, Russia should have had Caucasus Region for its historical desires and profits for the next years.

In the first section of our thesis, we have tried to investigate emphasizing, 1904-1905 Japan-Russia War, First World War, the Affairs caused Bolshevik Revolution, The Reasons of the Bolshevik Revolution in the phase of occurrence, 1905 Bloody Sunday Incidence, February revolution, October Revolution, Russian Civil War.

In the second part of our thesis, we have handled that Russia implemented Bolshevisation Politics in 1927-1924 and followed a strict policy, we handled their Georgian, Armenian and Azerbaijani Policy in the period they led people with soft and partial policy by place.

In the third part of our thesis, we have tried to investigate “Russia-Turkey Relationships with the context of Soviet Russia’s Caucasus Policy during Turkish National struggle”

Key Words: Caucasus, Bolshevik Revolution, Soviet Politics, Turkish-Russian Relations.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKMBY	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BKC	: Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti
C	: Cilt
ÇEV.	: Çeviren
M.Ö.	: Milattan Sonra
M.S.	: Milattan Sonra
RSDİP	: Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
s.	: Sayfa Numarası
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YAY	: Yayınlar
YY	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	I
ONUR SÖZÜ.....	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BOLŞEVİK İHTİLALİ

A.BOLŞEVİK İHTİLALİNE SEBEP OLAN OLAYLAR.....	7
a. 1904-1905 Rus Japon Savaşı	7
b. 1. Dünya Savaşı	10
ba. Kafkasya Cephesi Rus Politikası	14
bb. Brest-Litowsk Antlaşması.....	16
B. BOLŞEVİK İHTİLALİNİN SEBEPLERİ.....	18
a. Ekonomik ve Sosyal Sebepler	18
b. Kültürel Sebepler.....	20
c. Siyasi Sebepler.....	20
C. BOLŞEVİK İHTİLALİNİN ÇIKMA AŞAMASINDAKİ GELİŞMELER	22
a. 1905 Olayları (Kanlı Pazar Olayı)	22
aa. İlk İki Duma	26
ab. Üçüncü ve Dördüncü Duma.....	28
b. Şubat Devrimi.....	29
c. Ekim Devrimi	30
ca.1. Enternasyonal (Uluslararası İşçi Birliği) (1864-1876).....	35
cb.2. Enternasyonal (1889-1914).....	37
cc. 3. Enternasyonal (Komünist Enternasyonal) (1919-1943).....	38
ç. Rus İç Savaşı.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

LENİN DÖNEMİ SOVYET RUSYA’NIN KAFKAS POLİTİKASI

A. SOVYET RUSYA’NIN GÜRCİSTAN POLİTİKASI	47
B. SOVYET RUSYA’NIN ERMENİSTAN POLİTİKASI	51
C. SOVYET RUSYA’NIN AZERBAYCAN POLİTİKASI	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SOVYET RUSYA’NIN KAFKASYA
POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ**

A. ANKARA MOSKOVA İLİŞKİLERİ.....	76
a. Gümrü Anlaşması	76
b. 1921 Moskova Anlaşması	77
ba. Moskova Görüşmelerinin Tekrar Başlaması.....	77
bb. Moskova Antlaşması’nın İmzalanması.....	81
c. Kars Konferansı ve 1925 Dostluk Anlaşması.....	83
d. Türk Sovyet İlişkilerinde Ermeni Meselesi	84
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	89
EKLER	96

GİRİŞ

Kuzeyde Büyük Kafkas Dağları, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran, batıda Türkiye ve Karadeniz arasında kalan bölgeyi “**Kafkasya**” olarak adlandırıyoruz. Kafkasya’da bugün Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletleri siyasi varlıklarını sürdürmektedirler ¹.

Kafkasya’nın coğrafi yapısı dört bölümde incelenebilir. Bu bölgeler;

- Büyük Kafkas Dağları
- Küçük Kafkas Dağları
- Rua (Rioni) ve Kura (Kür) Nehri çöküntüleri
- Aras Nehri çöküntüsüdür.

Şimdi sırası ile bu bölümleri inceleyelim.

(1) Büyük Kafkas Dağları:

Bu dağlar, Azak Denizinden Bakü’nün bulunduğu Apşeron yarımadasına doğru 1250 Km boyunca uzanırlar. Orta bölümde yüksekliği 4000 m.yi aşar. Büyük Kafkas Dağlarının en yüksek zirveleri Elbruz T.5633 M.) ve Kazbek T.(5047 M.) dir. Bu dağlar, Karadeniz ve Hazar Denizi sahil yolu dışında üç yerden geçit vererek Kuzey Kafkasya’yı Kafkasya’ya bağlar. Geçitler batıdan doğuya²;

- SEVERNY Geçidi (Karachayevsk-Sohumkale arasında)
- NİZHNIY-ZAMARAG Geçidi (Alagir-Kutaisi arasında)
- KAZBEK Geçidi (Ordzhonikdze-Tims arasında) dir.

(2) Küçük Kafkas Dağları:

Bu dağlar Karadeniz’e dökülen Rúa (Ripni) N. ile Hazar denizine dökülen Kura (Kür)’min meydana getirdikleri çöküntülerle Büyük Kafkas dağlarından ayrılır. Küçük Kafkas dağları, Doğu Anadolu Dağlarını Elbruz Dağlarına (İran) bağlar. Sıradağlar, sönmüş volkanlar ve volkanik gölleri ile Küçük Kafkas Dağları, Doğu Anadolu Dağlarının özelliklerini taşımaktadırlar. Bu dağların en yüksek zirveleri Ermenistan’da

¹ YAVUZ K., **Güney Kafkasya’nın Dünü-Bugünü-Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, Yeni Levent – İstanbul, 1993. s. 1

² YAVUZ K., **a.g.e.** s. 1-2.

Alagöz (Aragats) Dağı (4094 m.), Gegamskry Dağı (3576 M), Azerbaycan'da Karabağ Dağı (3618 M)dir³.

(3) Rua ve Kura nehri çöküntüleri:

Rua Nehri batıya, Kura Nehri ise doğuya doğru akarak Büyük ve Küçük Kafkas Dağlarının sularını Karadeniz ve Hazar Denizine boşaltırlar. Rua Nehri çöküntüsü Kutaisi'den itibaren batıya doğru genişleyerek Karadeniz sahilinde Kolhida Ovasını oluşturur. Kura Nehri çöküntüsü güneydoğuya doğru ilerledikçe önce Mingçeçevir Gölüne daha sonra Azerbaycan steplerinde bulunan su kanallarının oluşturduğu geniş düzlüklere ulaşır. Kura Nehri kanallar bölgesinde Aras Nehri ile birleşir. Her iki nehrin suları tarım amacı ile kanallara aktarılarak geniş steplerin sulanması sağlanır⁴.

(4) Aras nehri çöküntüsü:

Arpaçay, Türkiye-Ermenistan sınırını çizerek *güneye* iner. Dil bölgesinde Aras nehrine kavuşur. Aras Nehri, Nahcivan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarını çizerek Azerbaycan'a girer ve Kura Nehri ile birleşerek Hazar Denizine dökülür. Aras Nehri Küçük Kafkas Dağlarının sularını batıdan ve güneyden toplayarak Hazar Denizine boşaltır⁵.

Kafkasya uzun zaman insanlığın en eski birkaç efsanesinin yer aldığı bir masal diyarı sayıldı. Yaradılış Destanına göre cennet bahçesinin sınırları buradan geçiyor ve Nuh'un gemisinin maceralı yolculuğu Ağrı Dağı'nda sona eriyordu. Bölgede yapılan kazılar, yontma taş çağında burada çeşitli endüstrilerin bulunduğunu, göstermiştir. M.Ö. 3000 yıllarında Kafkasya'daki tarih öncesi topluluklar, Mezopotamya ve Finike uygarlıkları ile M.Ö. 6'ncı yüzyılda ise Karadeniz kıyılarındaki Yunan sömürgeleri ile ticari ilişkiler içindeydi. Bölgede çok önemli maden işleme merkezleri bulunuyordu. Kafkasya'da tarih boyunca Türkler, İranlılar, Gürcüler, Ermeniler, Ruslar, Abazalar Osetler, Çerkezler, Lezgiler yaşamışlardır. Kafkasya'nın uzun tarihi içinde birkaç yüzyıl gibi kısa bir barış dönemi bilinmektedir.

Bölge genelde çeşitli milletlerin silahlı mücadelelerine sahne olmuştur. Persler M.Ö yüzyıllarca bölgeyi işgal altında tutmuştur. Kurus'un günümüz Azerbaycan'ının bir bölümü olan Media'yı işgali sonucu ortaya çıkan Media-Pers birliği ile büyük bir

³ YAVUZ K., a.g.e. s. 1-2.

⁴ YAVUZ K., a.g.e. s. 1-2.

⁵ YAVUZ K., a.g.e. s. 1-2.

imparatorluk doğmuştur. Adı geçen imparatorluğun yönetimindeki Ermenistan, İran'ın bir satraplığı (beyliği) haline getirilirken Kafkasya'nın geri kalan bölümü ayrı devletler halinde yönetimlerini sürdürüyorlardı. Türklerin bölgeye ilk defa M.Ö 6'ncı yüzyılda, Sakaların seferi sırasında geldikleri ve bugünkü Gence (Kirovabad) ve batısında yer alan topraklara adını veren Utilerin de Türk oldukları sanılmaktadır⁶.

M.Ö 4'ncü yüzyılda Aleksandır'ın İran Seferide Kafkasya'da önemli bir değişiklik yaratmamıştır. Eskiden olduğu gibi yine bir İran dominyonu olarak kalan bölgede, Pers Satraplığı bağımsızlığını ilan etmiş ise de bu ancak M.Ö. 211 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra bölgede Pers-Roma mücadeleleri başlamıştır. Bunun sonucu olarak Ermenistan, adı geçen devletlerarasında el değiştirmiştir. M.Ö 1'nci yüzyıl ile M.S 6'ncı yüzyıl arasında bölgeye Türk kavimlerinin yerleştiklerini görüyoruz. M.Ö. 120 yılında Bulgar Türkleri Kafkasya'yı aşarak Kurs'a yerleşmişlerdir. Hazar Türkleri 197-216 yılları arasında Kura nehrin aşarak bölgeye yerleşmişlerdir. 460 yılında Ağaçeri Türkleri, 468 yılında Sarı Uygurlar Azerbaycan'a gelmişlerdir. Hazar Türkleri'nin bir kolu olan Sabirler de 503 yılında Kafkasya'ya gelerek yerleşmişlerdir. Bu dönemde bölgeye Hazarlar ülkesi denilmiştir⁷.

640 yılında Kafkasya Araplar tarafından işgal edilmiştir. Araplar 642 yılında Derbent'e kadar ulaşmışlarsa da burada Hazarlar tarafından durdurulmuştur. 1040 Dandanakan Savaşı ve 1071 Malazgirt Savaşı özellikle Azerbaycan (bugünkü Güney Kafkasya)'nın Türkleşmesi yanında Orta Asya'daki Oğuz Boylarının Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya göçleri için çok uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu şekilde bölge Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Kafkasya'ya önceden gelen Türkler ile sonra gelen Türkler tarih boyunca diğer kavimlerle bir arada yaşayarak benliklerini korumasını bilmişlerdir.

Bölge 13'ncü ve 14'ncü yüzyıllarda iki defa Moğol istilasına uğramış, bunlardan birincisinde Gürcistan yerle bir edilmiştir. Bazı kaynaklar, Timur'un 1378-1403 yılları arasında Gürcistan'a altı sefer düzenlediğini belirtmektedirler⁸.

⁶ Büyük Larousse, s.61-79.

⁷ YAVUZ K., **a.g.e.** s. 3.

⁸ YAVUZ K., **a.g.e.** s. 4-5.

Daha önce yapılan çalışmalar Lenin dönemi ve Sovyet Rusya'nın ilişkileri anlatılırken yerli ve yabancı araştırmacılar genellikle Osmanlı Arşivleri üzerinde çalışmıştır.

Nesrin Sarıoğlu “Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Dağlık Karabağ Olayları” adlı eserinde Azerbaycan-Ermenistan münasebetleri yanı sıra bu toprakların coğrafi özelliklerini, tarihi durumlarını ve siyasi durumlarını göz önüne almıştır. Ayrıca Dağlık Karabağ olaylarına da bir bölüm ayrılmıştır.

Laziza Nurpeiis “Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan’da Rus Hakimiyeti ve Türkler (1917-1936)” adlı eserinde Bolşevizm’in ortaya çıkışı, sebepleri, Şubat ihtilali gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca Kazakistan’da milli mücadele dönemine de yer verilmiştir.

Beşir Mustafayev “Ermenilerin Kuzey Azerbaycan’daki Faaliyetleri (1905-1920)” adlı çalışmasında Kafkaslar, Ermenistan, Rus ihtilali gibi konulara yer verilmiştir. Bunların dışında Azeri Ermeni Münasebetleri hakkında da bilgiler verilmiştir.

Özlem Çolak “Lenin, Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)” adlı çalışmasında TBMM ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, Moskova ve Gümrü Anlaşmaları yanı sıra Lenin dönemi ve Lenin’in ölümünden bahsedilmiştir.

Fırat Karabayram “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası” adlı çalışmasında Kafkasya tanıtılmış ve Rusya ile Güney Kafkasya arasındaki münasebetlere değinilmiştir.

Kemal Baycan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan Krizi” adlı çalışmasında Güney Kafkasya’nın stratejik konumu ve önemi, Kafkasya Ülkeleri hakkında bilgiler verilerek ABD ve Rusya’nın Kafkasya politikaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Berker Bank, “Rusya’da 1905-1920 Yılları Arasında Tarihsel Dönüşüm Süreci ve Siyasal Tartışmalar” adlı çalışmada Lenin’in devrim stratejileri, Politik tutumu ve stratejik önerileri hakkında bilgiler verilmiştir.

Gela Guniava, “Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde” adlı çalışmasında 1905 Rus ihtilali, Brest Litovsky Anlaşması, I. Dünya savaşı konularına değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOLŞEVİK İHTİLALİ

Bolşevizm Marksizm'in Rus yorumunu ifade eden bir kavramdır. Avrupa'da XIX. yy'da ortaya çıkan ve yaygınlık kazanan Marksist ideoloji bir süre sonra Rusya'da da etkili olmaya başlamıştır. 1898 yılında ilk Rus Marksist parti, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) adıyla kurulmuştur. Partinin 1903'te yapılan kongresinde iki ayrı grup ortaya çıkar. Bunlardan biri klasik Marksist teoriyi savunanlardan oluşur ve azınlıktadır. Bu yüzden Menşevikler (azınlıkta olanlar) adıyla anılır. Bunların karşısında ise Vladimir İliç Lenin ve onun yanındaki taraflardan oluşan sol kanat vardır. Bu grup da çoğunlukta olduğu için adına 'Bolşevikler' denir. Bolşevik, çoğunluktan yana anlamına gelen Rusça bir kelimedir⁹. 1903 yılında düzenlenen Rus Marksist Sosyalist İşçi Partisi'nin İkinci Kongresi'nde Lenin'in taraftarlarıyla Julius Martov'un taraftarları arasında başlayan görüş ayrılığı, 1912 yılında Bolşevik Partisi'nin kurulmasıyla ve daha sonra Bolşeviklerin SSCB'nde iktidarı almasıyla sonuçlanır¹⁰.

Bolşevizm, sıkı bir hiyerarşi içinde profesyonel devrimcilerden oluşan ve demokratik merkeziyetçiliği hedefleyen bir siyasi oluşumdur. Leninist ideallere dayanan parti, kendisini Proletarya Devriminin koruyucusu olarak görmektedir. Ağustos 1903'te toplanan ikinci kongrede Lenin, parti üyeliğinin profesyonel devrimcilerle sınırlanması gerektiğini söyler. Martov ise bu görüşe karşı çıkar ve üst kademelerde profesyonel devrimciler olsa da partinin köylülere ve işçi sınıfına açık olması gerektiğini savunur¹¹.

Bolşeviklerin önemli liderlerinden biri olan Troçki, yolun başında Menşeviklere sempati duysa da Menşeviklerin liberalleri desteklemesi sonucu taraf değiştirir ve Bolşeviklere katılır. Nisan 1905'de Bolşevikler, parti kongresinde ayrılığı resmiyete dökmüşlerdir. 1910'da Çar'ın yönetimine karşı acil olarak harekete geçilmesi gerektiğine inanan Troçki, kayınbiraderi Kamenev ve bir diğer Bolşevik olan Zinoviev ile beraber Bolşevik-Menşevik birleşmesi için plan hazırlamaya başlar. Ağustos 1910'da

⁹ HARTILL L.R., **Bir Ermeni'nin Anılarında Azerbaycan Olayları (1918-1922)**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.s.70.

¹⁰ CARR E.H., (Çev: SUDA O.), **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I (1917-1923)**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011. s. 36.

¹¹ CARR E.H., **a.g.e.** s. 30-41.

Kamenev'in partiden istifasıyla bu girişim prensip anlaşmasına rağmen başarısızlıkla sonuçlanır¹².

15 Aralık 1912'de Bolşevik Partisi Lenin'in başkanlığında kurulur ve devrimden sonraki ilk seçimlerde Menşeviklere karşı %25 şeklinde bir üstünlük sağlamayı başarır. Bolşeviklere göre işçi devrimini gerçekleştirmeden önce işçileri ideoloji yoluyla hazırlamak, eğitmek gerekmektedir. Bolşevikler klasik Marksist teoriden farklı bir işçi sınıfı ideolojisini savunurlar ve bir burjuva devrimine gerek olmadığı görüşündedirler¹³. Vladimir İliç Lenin¹⁴, Ekim Devrimi ile Bolşeviklerin 1917'de iktidara gelmesini sağlamıştır. Daha sonra Bolşevizm'in fikirleri de Marksizm-Leninizm adıyla anılmıştır. Bu teoriyi sistemli hale getiren kişi, Lenin'in öğrencisi Yosif Stalin (1879-1953) olacaktır¹⁵. Lenin etnik köken olarak Yahudi'dir ve sürekli takma adlar kullanarak kendini gizlemeye çalışmıştır. 12 Haziran'da, Cenevre polisi Lenin'i yakaladıktan sonra "Ulyanov Voldemar, yani Vladimir olarak dosyalarına geçirir"¹⁶.

¹² CARR E.H., a.g.e. s. 53.

¹³ NURPEİS L., **Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hakimiyeti ve Türkler (1917-1936)**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bursa, 2010. s. 24-76.

¹⁴ 1917 Ekim Devriminin önderi Vladimir İliç Ulyanov, 22 Nisan 1870'te Simbirsk kentinde doğdu. Orta halli bir öğretmen ailesinin altı çocuğundan ikincisidir. Ağabeyi Aleksandr'ın çara karşı suikast girişimine katıldığı için kurşuna dizildiği yıl, 1887'de, liseyi bitirerek Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi ve üç ay sonra devrimci öğrenci hareketi içinde yer aldığı için üniversiteden atıldı. 1891'de St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesini dışardan bitirdi. 1895'te ülke dışına çıkıp marksizmin önemli temsilcileriyle tanıştıktan sonra St. Petersburg'a dönüp İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Savaşın Birliği adlı gizli bir örgüt kurdu. Aynı yılın sonunda tutuklandı, on dört ay hücrede kaldıktan sonra Sibiry'a Şuşenskoye köyüne sürgün gönderildi; orada Krupskaya ile evlendi. Sosyal-demokrat gruplarla bağını sürdürdü. RSDİP (Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi) 1898 Martında Minsk'te toplanan bir kongreyle kuruldu. Aralık 1900'de yayınlanmaya başlayan İskra gazetesinde yayınlanan bir makalesinde ilk kez "Lenin" takma adını kullandı. 21 Ocak 1924'te Gorki kentinde öldü. NURPEİS a.g.t. s. 21

¹⁵ NURPEİS L. a.g.t. s. 25- 26.

¹⁶ PİANZOLA Maurice, **Lenin İsviçre'de**, (Çev., Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, 2001, s. 36.

A.BOLŞEVİK İHTİLALİNE SEBEP OLAN OLAYLAR

a. 1904-1905 Rus Japon Savaşı

Rus-Japon Savaşı Japonya'nın Rusya'yı Uzakdoğu'daki yayılmacı politikadan vazgeçmek zorunda bıraktığı askeri çatışma (1904-1905) Kore ve Mançurya üzerindeki nüfuz çekişmesinden kaynaklanan savaşın önemli sonuçlarından biri de bir Asya devletinin modern çağda ilk kez bir Avrupa devletini yenilgiye uğratmasıydı¹⁷.

Rus-Japon savaşı Mançurya yüzünden ve Çinde meydana gelen gelişmeler neticesinde patlak vermiştir¹⁸.

1894-95 savaşında Japonya'nın Çin karşısında gösterdiği üstünlük ve güç, Çin'de birtakım tepkilere sebep olmuştur. Çinli aydınlar da ülkelerinin sömürgeleşmeden kurtulmasını Japonya gibi Avrupa metotları ile kalkınmada gördüler. Aydınların baskısı ile Çin imparatoru bir takım reform hareketlerine girişti. Fakat bu çok kısa sürdü. Çünkü bu yenileşme hareketlerine karşı bu kere muhafazakârlar tepki gösterdi. Yenileşmeye karşı bu tepki bir süre sonra yabancı düşmanlığına dönüştü. Bu düşmanlığın öncülüğünü de "Haklı Yumruklar" manasına gelen Ho Chü'an adlı bir teşkilât yapmaktaydı ki Avrupalılar bu teşkilâta "Boxer"ler demiştir.

1900 yılı Haziranında Boxer'ler ayaklandılar ve Avrupalıları öldürmeye başladılar. Hareket kısa zamanda genişledi. Bunun üzerine Avrupa devletleri ortak bir ordu kurup bunu Boxer'ların üzerine sevk ettiler. Sonunda Boxer ayaklanması bastırıldı¹⁹.

Boxer ayaklanması sırasında Rusya da Mançurya'ya asker sevketti. Çünkü 1895 de Japonya'yı Liaotung'dan çıkardıktan sonra Rusya, Çinle yaptığı anlaşmalarla Mançurya'da demiryolu yapma ve yeraltı kaynaklarını işletme hakkı elde etmişti. Bu demiryollarını ve madenleri korumak için Rusya Mançuryaya asker sevk etti²⁰.

Batılı güçler, Shimonoseki antlaşmasını değiştirilmesi için yaptıkları yardımlara karşılık Çinden yeni ödünler ve ayrıcalıklar sağlayarak bu ülke üzerindeki etkinlikleri çoğalttılar. Bu arada Rusya 1896'da Japonyaya karşı Çin ile bir anlaşma yaptı bununla

¹⁷ ARMAOĞLU F.H., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2003.s. 93.

¹⁸ ARMAOĞLU F.H., **a.g.e.s.** 94.

¹⁹ UÇAROL R., **Siyasi Tarih** (1789-1999), Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000. s. 284.

²⁰ UÇAROL R., **a.g.e.** s. 285.

aynı zamanda Mançurya'ya demir yolu yapma hakkını sağladı. 1898 yılında yapılan 2. Bir anlaşma ile Liao-tung yarımadasındaki Port Arthuru içinden kiraladı. Boxer ayaklanması sırasında da çıkarlarını korumak bahanesiyle Mançur'yayı fiilen işgal etti. olayın bastırılmasından sonrada buradan askerini çekmedi.

Rusya çekilmeyi kabul etmiş gibi görünüp, işi oyalama yoluna soktu. Bu ise en fazla Japonya'yı sinirlendirdi, İngiltere, Japonya'yı Rusya'nın üstüne saldırtmak için, 1902 Ocak ayında Japonya ile ittifak yaptı. Buna göre Japonya Rusya ile bir savaş yaparken, Rusya'ya başka bir devlet de yardım ederse o zaman İngiltere de Japonya'nın yardımına gelecekti²¹.

Bu ittifaka rağmen Japonya Rusya ile meseleyi anlaşma yoluyla halletmek istedi. Mançurya'ya Rusya'nın, Kore'ye de kendisinin yerleşmesini teklif etti ise de Rusya bunu kabul etmedi. Bu sefer Japonya, Rusya'ya, Kore'yi paylaşmayı teklif etti. Rusya bunu da reddetti. Bunun üzerine Japonya 1904 Şubatında Rusya'ya savaş ilân etmekten başka çare görmedi²².

Savaş 18 ay kadar sürmüş ve hem karada ve hem deniz muharebelerinde Rusya için tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Japonya Liaotung yarımadasına asker çıkarıp Rusya'yı kara muharebelerinde perişan etti. Ayrıca Port Arthur Limanı'daki Rus donanmasına da ani bir baskın yapıp bu donanmayı da yok etti. Rusya bunun üzerine Baltık donanmasını Uzak Doğu'ya gönderdi. Lâkin Japonlar Tsushima Boğazında bu donanmayı da kıstırdılar ve tamamen yok ettiler. Neticede Rusya yenilgiyi kabul edip 1905 Eylülünde Portsmouth (Amerika da) barışını imzaladı²³.

Bu antlaşmaya göre:

1) *Rusya, Japonya'nın Kore üzerindeki haklarını Tanıyordu. Ancak Kore'nin bağımsızlığı devam edecekti.*

2) *Japonya ve Rusya, Liaotung yarımadasındaki haklarından vazgeçmemek koşulu ile Mançurya'dan çekilecekler ve burayı Çin'e geri vereceklerdi. Ancak Japonya, Mançurya'da demiryolu yapımı ve madenleri işletme hakkına sahip olacaktı.*

²¹ UÇAROL R., **a.g.e.** s. 285.

²² UÇAROL R., **a.g.e.** s. 286.

²³ ARMAOĞLU F.H., 2003. **a.g.e.** s.94.

3) Rusya, Liao-tung yarımadası ile Port-Arthur'u ve Sakhalin adasının güneyini Japonya'ya verecekti Ayrıca kıyılarında ve Bering Denizi 'nde Japonların balık avlanma hakkını tanıyacaktı²⁴.

Uzak Doğu politikası açısından şüphesiz en mühim netice, Japonya'nın, dünyanın bu bölgesinde büyük bir kuvvet olarak sivrilmesiydi. Japonya, Rusya karşısında elde ettiği kesin zafer ve büyük başarı ile milletlerarası politikanın büyük devletleri arasındaki yerini almaktaydı²⁵.

Bundan başka, Rusya'nın, Çin'e ait Mançur'ya toprakları üzerinde sahip bulunduğu ekonomik hak ve imtiyazları aynen devralması ile bu topraklar üzerinde kurduğu kontrol, öte yandan da 1910' da Kore'nin bağımsızlığına son verip bu ülkeyi de kendisine ilhak etmesi ile Japonya Asya kıtasına ayak basmış olmaktadır.

Rus-Japon harbinin Avrupa politikası bakımından mühim neticesi ise Rus politikasının cephe değiştirerek Asya ve Uzak Doğu'dan tekrar Avrupa'ya dönmesidir. Zira Kırım Savaşı yenilgisinden sonra faaliyetlerini Asya ve Uzak Doğu'ya aktaran Rusya şunu görmüştü ki, Asya'nın her tarafında İngiltere karşısına çıkmaktaydı²⁶.

Hâsılı, Rusya'nın Asya'daki ve Uzak Doğu'daki faaliyetlerinin hepsinde İngiltere bir duvar gibi karşısına dikilmiş ve kendisini her yerde başarısızlığa uğratmıştı. O halde Rusya dünyanın bu bölgesinde İngiltere ile olan anlaşmazlıklarını sona erdirip, kendisinin geleneksel faaliyet alanı olan Boğazlara ve Avrupa'ya dönmeliydi²⁷.

Japon yenilgisinin hemen arkasından Rusya 1907'de İngiltere ile bir anlaşma yapıp üçlü itilâfın üçüncü halkasını meydana getirdi. Şimdi İngiltere ile Rusya aynı safta bulunuyordu. Bu ise Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerinin gerçekleşmesini kolaylaştıracaktı. Bundan dolayı, 1907'den sonra Rusya'nın ağırlığı Osmanlı Devleti üzerine çökecektir. Bir başka deyişle, Japonya'nın Rusya'yı yenmesi, Osmanlı Devletinin aleyhine bir durum ortaya çıkarıyordu. Bu durum Rusya'yı genişleme alanı olarak Kafkasya, Balkanlar ve Türk Boğazların'a yöneltti.

²⁴ UÇAROL R., a.g.e. s.286.

²⁵ ARMAOĞLU F.H., 2003. a.g.e. s. 95.

²⁶ ŞAYAN F., "Bilim Yolu", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2 1999. s. 271-275.

²⁷ ARMAOĞLU F.H., 2003. a.g.e. s. 95-96.

b. 1. Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı, Rusya tarihi açısından dönüm noktası olarak değerlendirebileceğimiz bir olaydır. Savaş, Rusya’da ihtilalin gerçekleşmesine neden olmuş ve ihtilal sonrası, konumuzla direk alakalı olan, Bolşevik Rusya’nın Kafkasya politikasını etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı Kafkas cephesi bizim için önem arz etmektedir. Savaşın getirdiği maddi külfet ihtilalin gerçekleşmesinde kilit rol oynaması sebebiyle Birinci Dünya Savaşı’nın irdelenmesi önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucudur. 1870 Sedan Savaşı ile Almanya ve İtalya’nın birliklerini kurmaları, bunların büyük devlet olarak, devletlerarası ilişkilerde yer almak için girişimlerde bulunmaları, Viyana Kongresi statüsünü ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmişti. Bundan sonra yeniden bir dengenin kurulması girişimleri ise Avrupa’da yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbirleriyle çatışmasına yol açmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın nedenleri çeşitli ekonomik, siyasi, askeri gelişmelere dayanmaktadır. Bilindiği gibi İngiltere Almanya’nın gelişen ekonomisinin dünya pazarlarını ele geçirmesinden ve askeri yönden güçlenmesinden, diğer büyük devletler gibi endişelenmekteydi. Nitekim Almanya, 1890’lardan sonra izlediği politikayla Güneydoğu Avrupa ve Ön Asya’yı etkisi altına almış, Afrika ve Uzakdoğu’da da girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Böylece Almanya; İngiltere için, denizlerde güçlü bir rakip ve Avrupa’da da dengeyi bozan bir güç haline gelmişti. Bu da İngiltere’nin; güvenliği ile Hindistan yolu ve denizaşırı çıkarları yönünden tepkisine yol açmıştı. Bu nedenlerle İngiltere, Almanya’nın güç ve etkinliğinin azaltılmasını istiyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Velihtti Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914 günü Saraybosna’yı ziyaretinde bir Sırp milliyetçisi olan Principe tarafından öldürüldü.²⁸.

Suikast olayı karşısında Avusturya’nın tepkisi gayet sert oldu. Bu sefer Sırbistan’a ağır bir ders vermeye karar verdi ve bir savaşı da göze aldı. Yalnız, işe Rusya’nın da karışacağını bildiğinden Almanya’nın durumunu öğrenmek istedi. Almanya ise, buhran genişlese bile Avusturya’nın yanında yer alacağını kesin olarak bildirdi. Almanya, Avusturya’yı desteklemeye karar verirken, Uzakdoğu’da ağır bir

²⁸ SANDER O. *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, İmge Yayınları, Ankara 2009.. s. 354

yenilgiye uğrayan Rusya'nın, durumunu henüz düzeltemediğini ve bir savaşı kolaylıkla göze alamayacağını hesaplamıştı.

Almanya'nın desteğini sağlayan Avusturya, 23 Temmuz 1914'de Sırbistan'a 48 saat süreli sert bir ultimatoma verdi. Çok ağır isteklerde bulundu. Sırbistan Rusya'nın desteğini sağladıktan sonra Sırbistan 25 Temmuz'da verdiği cevapta, bu isteklerin bir kısmını kabul etmiş kabul ettiklerini de kaçamaklı bir kabule bağlamıştı. Bunun üzerine Avusturya aynı gün Sırbistan'la diplomatik münasebetlerini kesti ve 26 Temmuzda Sırbistan'ın seferberlik ilân etmesi üzerine bu devlete hazırlanma fırsatını vermemek için, 28 Temmuz'da Belgrad'ı bombardıman ederek savaşa başladı²⁹.

Fransa, ise yanı başında güçlü bir Almanya'nın varlığından, güvenliği açısından endişelenmekteydi. Diğer taraftan, 1870'ten beri Almanya'dan intikam almak ve Alsace-Lorraine'i yeniden ele geçirmek istiyordu. Bu nedenlerle, çıkabilecek bir savaşta müttefikleriyle birlikte Almanya'yı parçalamanın hesabı içindeydi.

Almanya, 31 Temmuz 1914'te, Fransa'ya da bir ultimatoma vererek, çıkacak bir Alman-Rus savaşında tarafsız kalıp kalmayacağını sormuştu. Fransa, buna kesin bir cevap vermedi ve aynı zamanda da seferberlik kararı aldı. Bunun üzerine Almanya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya da savaş ilan etti. Böylece Almanya, çevresindeki iki büyük devlete aynı anda savaş açmış oldu. Ancak daha önce yapılmış olan Schlieffen planına göre, Alman orduları ilk olarak Belçika'dan geçerek Fransa'yı kısa sürede işgal edecek, sonra da Rusya'ya saldıracaktı. Bu nedenle Almanya, Belçika'dan askerlerinin geçmesine izin vermesini istedi. Belçika bunu kabul etmeyince de, 4 Ağustos'ta, bu devlete savaş açtı ve topraklarını işgal etmeye başladı³⁰.

İngiltere, adasının güvenlik kuşağı olarak saydığı karşı kıyılarda gelişen olaylar üzerine, Üçlü İtilaf içerisindeki müttefiklerine katıldı ve 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece, 1914 yılı Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin sonucunda başlayan savaş, kısa sürede dünyaya yayılmış ve Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu³¹.

²⁹ ARMAOĞLU F.H. 2003. **a.g.e.** s. 103.

³⁰ SANDER O. **a.g.e.** s. 354-356

³¹ UÇAROL R. **a.g.e.** s. 463-465.

Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş açtı. Kuzenler ve hanedanlar arasında olması gereken anlayış ve dayanışma; köhne bir imparatorluğun kaptisleri, Sırp milliyetçiliğinin şiddeti ve modern devletlerin dar ulusal çıkarlarına yenik düştü.

Osmanlı Devleti'nin kendisiyle bir ittifak yapmaya yanaşmamış olan Üçlü itilaf Devletleri tarafından hararetle desteklendi. Buna özellikle Rusya önem vermekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, Rusya'ya müttefiklerinin Boğazlar yoluyla yardım yapabilmesini sağlayacaktı. Bu nedenle İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne savaş boyunca tarafsız kalması için bazı önerilerde bulundular.

Osmanlı Devleti karşılık kapitülasyonların kaldırılması, Ege Adalarının kendisine geri verilmesi ve Mısır sorununun çözülmesi önerisinde bulundu. Ancak özellikle İngiltere bunları kabul etmeye yanaşmadı. Bu ise Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya daha da yaklaştırdı.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa hemen girmemekle, 2 Ağustos 1914 tarihli anlaşmayı tek taraflı olarak geçersiz duruma getirdiğini, bu nedenle savaşın sonra Almanya'dan bir yardım göremeyeceğini belirtti. Osmanlı Hükümeti, artan Alman baskıları karşısında, mali durumunun bozukluğunu bahane olarak ileri sürdü. Bunun üzerine Almanya, 11 Ekim 1914'te gerekli yardımın yapılacağını vaat etti. Babıâli, bu direnmelerine karşılık Alman Askeri Heyeti Başkanı General Liman von Sanders'e ordusunda komutanlık verdi. Yavuz ve Midilli gemilerinin komutanı Amiral Souchon'a da Donanma Komutası'nı verdi.

Türk Donanması Karadeniz'de açıldı ve 28-29 Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol gibi limanlarını topa tuttu. Böylece de Osmanlı Devleti fiilen savaşı başlatmış oldu³².

Rusya İmparatorluğu'nun başlangıcı 1721 yılındadır. 1866 yılında toprakları Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın belirli bölümlerini kapsamıştır. 19. yüzyılın başında dünyanın en büyük ülkesi olmuş, toprakları kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden güneyde Karadeniz'e, doğuda Büyük Okyanus'tan batıda Baltık Denizi'ne kadar uzanmıştır. Batıda Almanya İmparatorluğu'nun Pan-Germenizm Politikaları, güneyde

³² UÇAROL R. a.g.e. 467-469.

Osmanlı İmparatorluğu ile yüz yılı aşkın süren savaşlar, Pasifik'te İngiltere'ye karşı ABD ile yardımlaşma vb. stratejiler nedeniyle Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri safında yer almıştır.

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Karadeniz Olayı³³ üzerine Ruslar Anadolu'nun kuzeydoğu sınırında saldırıya başlamışlardı. Bu bölgede Osmanlı-Rus sınırı Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşmalarıyla saptanmış bulunuyordu. Karadeniz'in kuzeyinde bir noktadan hareketle güney doğuya zikzak bir biçimde ilerlemekte olan sınır, Artvin, Oltu ve Baradız'ın güneyinden geçerek bundan sonra daha da güneye kayıp doğuya yönelmekte ve Ağrı'nın doğusunda bir noktada İran sınırına ulaşmakta idi ve buna göre de Batum, Ardahan ve Kars da Rusya'da kalmaktaydı.

Rusya'nın Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna yönelmiş olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'nda da yönelteceği savaşların amacı da üç aşamalıydı:

Birinci aşama; Doğu Anadolu'yu istila ederek Güneyde İskenderun'dan Akdeniz'e ulaşmak.

İkinci aşama; Karadeniz'de Trabzon'u aldıktan sonra kıyı yolu ile İstanbul'a kadar uzanmaktı.

Üçüncü aşamaya gelince; Doğu Anadolu yönünden ve Dicle-Fırat havzasından Basra Körfezi'ne çıkmaktı³⁴.

Birinci ve ikinci aşamalarda Rusya, Balkanlarda yaptığı gibi Hristiyan halkın ve en çok Ermenilerin avukatlığını yapmaktadır. Üçüncü aşamada ise çıkarları İngiliz çıkarları ile çatışmaktadır. Bu nedenle Rusya, uzlaşma devletleri tarafında bulunduğu için bu amaçtan vazgeçmiş gibi görünmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Rusların Kafkasya'da önemli kuvvetleri yoktu. Ruslar da Almanlar gibi savaşın kısa süreceğine ve sonucun Avrupa'da alınacağına inanmakta idiler. Rus Başkomutanlığı'na göre İstanbul'a giden yol Berlin'den geçmekteydi. Nitekim aniden Osmanlıların savaşa girecekleri kuşkusunun başlaması üzerine Kafkas ordusuna önem verilmeye başlandı. Savaşın başlayacağı

³³ Uçarol, **a.g.e** s. 469.

³⁴ Ergünöz Akçora, “*Sarıkamış Harekâtı*”, <http://www.apopulerdergi.com/sarikamis-harekati-yard-doc-dr-ergunoz-akcora/>

günlerde bu kuvvetlere 4 Ermeni taburu ile 2 Gürcü taburu katılacaktır. Kafkas Ordusu görünürde Genel Vali Varantsov Dashkov komutasındaydı. Gerçekte ise komutan, Kafkasya'yı çok iyi tanıyan Kurmay Başkanı General Yudiniç idi. Genel Vali'nin karargâhı ve kurmay heyeti Tiflis'te bulunuyordu. Kafkas ordusunun savaş planı, savunma esasına ve sınır yakınlarında bölgesel saldırı hareketlerine girişmek üzere düzenlenmişti³⁵.

1 Kasım'da, Karadeniz olayından üç gün sonra Rus birlikleri sınır boylarında Osmanlı karakollarına saldırmaya başladılar. 2 Kasım'da General Bergman komutasında önemli Rus birlikleri Karaorgan, Oltu, Kağızman'dan hareket ederek sınırı aşılar ve Zivin, Doğu Beyazıt ve Diyadin'i ele geçirdiler³⁶.

Çanakkale Savaşları'nda sonra yardım bulamayan Rusya İmparatorluğu, ekonomik alanda son büyük darbeyi yemiş oldu ve iki iç savaş yaşadı. Şubat 1917 ve Ekim 1917'de gerçekleşen bu iki devrim sonucunda başa gelen komünist hükümet (Lenin'in hükümeti, Sovyet Rusya), savaşa karşıydı. O yüzden hükümet Avrupalı devletlerle (Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı ile) hemen barış antlaşması imzalamaya girişti.

Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkan Bolşevik İhtilali ve hemen akabinde imzalanan 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk anlaşmasına rağmen Ruslar, emperyalist amaçları doğrultusunda, önemli bir coğrafya olan Kafkasya politikasını bırakmamışlardır. Çalışmamızın sonraki bölümlerinde bölgesel olarak Sovyet planlarına ve politikalarına değineceğiz.

ba. Kafkasya Cephesi Rus Politikası

Ruslar kati neticeyi batıda bekledikleri için harp planlarını buna göre tertiplemiş bulunuyorlardı. Bu sebeple Kafkas cephesine iki kolordu derecesinde küçük bir ordu ile Türklere karşı stratejik savunma yapacak derecede kuvvet getirmişlerdi. Bu kuvvetlerle Kafkasya'nın stratejik yollarını örtmeye çalışacaklardı. Türkler de aynı mülahaza ile doğu yaylalarımızı Ruslara karşı örten bir stratejik savunma içinde harbi idare etmeye karar verdiklerinden bu cepheye fazla kuvvet tahsis etmemişlerdi.

³⁵ KARAL ENVER ZİYA, *"İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)"*, Osmanlı Tarihi TTK Yay, C.9, Ankara, 1999. s. 414

³⁶ SANDER O, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Yay. İstanbul, 2005, s. 70.

Rusların ilk defa 1 Kasım'da sınırı geçmesiyle doğuda harp başlamış oldu. 7 Kasım'da mukabil Türk taarruzu ile 11 Kasım'a kadar devam eden Köprüköy Muharebesinde mağlup edilen bu kuvvetler sınırdan öteye atıldı. Fakat kışın tesiriyle Ruslar uzaklara kadar takip edilemedi. Bu sırada Türk müfrezeleri asıl harekâtı mıntikasının kuzey ve güneyinden Rus toprağına ve Rusların işgalinde bulunan İran Azerbaycanı'na girmişlerdi. Oltu'da kazanılan büyük bir muvaffakiyetle Oltu, Ardahan, Çoruh ve Artvin vilayetleri düşman işgalinden kurtarıldı. 17 Kasım'da tekrar Azap Kırklarkale hattında Ruslara taarruz edilmişse de fazla bir muvaffakiyet elde edilememişti.

Karpatlarda çok sıkışmış bulunan Avusturya cephesinin yükünü hafifletmek için Mihver genel karargâhı Türklerin Kafkasya'dan genel bir taarruza geçmelerini istiyordu. Köprüköy ve Azap muharebelerinde Rusların imha edilememeleri üzerine samsun havalisinde bulunan X'ncü kolordu da bu cepheye getirilmişti. 3'ncü Türk ordusu Başkomutan vekili General Enver'in komutasında 22 Aralık 1914'te taarruza geçti.³⁷

Savaşın başlamasından hemen sonra 1 Kasım 1914'te, Rusya hücumu geçerek Kuzey Anadolu'yu işgale kalkıştı. Ancak Türk Ordusu bunu önledi. Bundan sonra Başkomutan Vekili Enver Paşa, emrindeki 89.562 kişilik bir orduyla Rusları arkadan çevirmek, onları geriletmek, Kars ve Batum'u alabilmek üzere Sarıkamış Harekâtı'na girişti. 22 Aralık 1914'te de hücumu geçti. Ancak soğuk, yolsuzluk, açlık ve hastalıktan, aynı zamanda iyi planlama yapılmamış olmasından Türk Ordusu 60.000 kişi kadar kayıp vererek 9 Ocak 1915'te geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Enver Paşa istediği sonuca ulaşamadı. Osmanlı ordusunun Sarıkamış bozgunundan sonra Kafkas cephesinde üstünlük Rus ordusuna geçti. Ruslar, bunun üzerine taarruza geçip Anadolu'da ilerlemeye başladılar ve 27 Mart 1915'te Artvin'i aldılar. Bu arada Van'daki Ermeniler, 15 Nisan 1915'te ayaklandılar; şiddetli çarpışmalardan sonra Türklerin 17 Mayıs 1915 günü kenti boşaltmak zorunda kalmaları üzerine, Van'ı ele geçirip yaktılar. Bunun arkasından da Ruslar, kolayca Van'a kadar ilerleyip burayı işgal ettiler. Sonrada 36 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 8 Mart'ta Rize'yi, 19 Nisan'da

³⁷ ATAÇ A.M., **Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1954. s.234.

Trabzon'u ve 25 Temmuz 1916'da da Erzincan'ı ele geçirdiler³⁸. Askerlerin çoğu düşmana değil ulaşım ve soğuğa yenilmişlerdir.

Mihver Genel Karargâhı, buraların tekrar geri alınması için Rusların Batı Cephesindeki kuvvetlerinin bir kısmını buraya terfi edeceklerini tahmin ediyordu. Harekât başlangıçta baskın tesiri sebebinden bazı muvaffakiyetler kazandıktan sonra, Türkler hesabına ağır bir mağlûbiyetle neticelendi. IX'ncu ve X'ncu kolorduların mevcudu görülmedik soğukların tesiriyle 28 Aralık'a Kadar 85 binden 3 bine inmişti. Âllahüekber Dağı, dondurucu kuvvetiyle binlerce Türk erinin unutulmaz mezarı oldu. Bu acı mağlûbiyet üzerine, Türkler eski sınıra kadar geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı³⁹.

bb. Brest-Litowsk Antlaşması

7/8 Kasım 1917'de St. Petersburg'da başarılı Bolşevik darbesi, yeni idarenin bir anda Rusya'ya hakim olması demek değildi. Bu idarenin karışışında, içeriden ve dışarıdan karşılaşılacağı daha nice zorluklar, direnişler, savaşlar, muharebeler ve hepsinden çetini açlıklar, yokluklar olacaktı. Onun için bu idarenin, gelecek karışıklıkları safha safha karışlayabilmesi için ilk önce ve her ne pahasına olursa olsun evvela hasım devletlerle barışa ihtiyacı vardı. İşte Bolşevik idare ile bu ruh dahilinde ilk milletlerarası antlaşma, Brest-Litovsk da imzalandı⁴⁰.

Bolşevik Hükümet daha iktidarı ilk ele aldığı gün halka barış yapacağını vadetmişti. Gerçekten Dışişleri Komiseri Trotsky, 21 Kasım 1917'de Müttefik elçilerine verdiği notalarda bütün cephelerde mütareke yapılmasını istedi. Ayrıca hükümet, Çarlık hükümetinin bütün gizli anlaşmalarını açıkladı. Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşan anlaşmalar da bu suretle açığa vurulmuş oluyordu. Gizli anlaşmaların açıklanmasının amacı, gerek Rus halkına, gerek Batı memleketleri işçilerine yapılan savaşın bir emperyalizm savaşı olduğunu anlatmak ve onları savaşa karşı yöneltmekti⁴¹.

Sovyet Rusya'nın Almanya'ya da yaptığı müracaata, Almanya 27 Kasım'da cevap vererek mütarekeye hazır olduğunu bildirdi. Mütareke 15 Aralık 1917'de yapıldı

³⁸ UÇAROL R., **a.g.e.** s.471.

³⁹ ATAÇ A.M., **a.g.e.** s. 235.

⁴⁰ AYDEMİR, Ş.S., **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 362-363.

⁴¹ ARMAOĞLU F.H., **Siyasi Tarih** (1914-1995), Alkım Yayınları, İstanbul, 1964. s. 455.

ve barış görüşmeleri 22 Aralık'da Brest - Litovsk'da açıldı. Bu görüşmelere Avusturya - Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan da katıldı. Görüşmeler uzun sürdü. Bunda, Sovyet Rusya'nın Almanya'nın isteklerini aşırı bulması kadar Almanya'da da yakında bir komünist ihtilâlinin çıkmasını ümit eden Trotsky'nin görüşmeleri kasten uzatması da rol oynadı. Barış 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'da imzalandı. Buna göre, Sovyetler, *Polonya Litvanya, Courlande, Estonya ve Litvanya'dan* çekiliyorlar ve buraların mukadderatı merkezi devletler tarafından tayin edilecekti. Rusya *Kars, Ardahan ve Batum'u* da Osmanlı Devletine geri verdi. Bütün Doğu Anadolu'dan çekileceklerdi. Nihayet, Ukrayna, Almanların yardımı ile bağımsızlığını ilân etmişti. Rusya bu bağımsızlığı da tanıdı. Brest - Litovsk barışı Merkezi Devletler için büyük bir başarı ve kazançtı. Lâkin 1918 yazından itibaren olayların gelişmesi, merkezi devletlerin ve özellikle Alman, Avusturya - Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının yıkıntısını bir gerçek haline getirecektir ⁴².

Bolşevik Rusya'nın 8 Kasım 1917'de Almanya ile müzakerelere başlama önerisine Almanya 14 Kasım'da olumlu cevap verdi. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 20 Kasım'da Almanya Doğu Orduları başkomutanı Prens Von Bayer'in Brest-Litovsk'daki karargâhında müzakereler başladı. Rus delege heyetinin başkanı Yahudi asıllı A. A. Joffe, Alman delege heyetinin başkanı ise General A. Hofman idi. Müzakerelerde Türk heyetine Almanya'daki Osmanlı Devleti elçiliğinde askeri ataşe vazifesinde çalışan Birinci Ferik Zeki Paşa, Avusturya-Macaristan heyetine Yarbay Fokornu, Bulgaristan heyetine Albay Gantçev başkanlık yapıyorlardı. Müzakerelere askeri uzmanlar da çağırılmıştı. 22 Kasım'da askeri faaliyetleri 10 gün içinde sonuçlandırmak için anlaşmaya varıldı. 24 Kasım'da cephelerde askeri faaliyetler durduruldu⁴³.

Bir tarafta Rusya, diğer tarafta Bulgaristan, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan müzakereler neticesinde Brest-Litovsk'ta 15 Aralık 1917'de barış hakkında 11 maddelik antlaşma imzalandı. Antlaşma ile taraflar arasında 28 günlük (17 Aralık 1917'den 14 Ocak 1918'e kadar) ateşkes ilân edildi. Askeri harekâta başlamak isteyen taraf 7 gün önce diğer tarafa bilgi vermeliydi. Forrel'in

⁴² ARMAOĞLU F.H., 1964. a.g.e. 456.

⁴³ RIHTİM M., SÜLEYMANOV M., **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Oluşumu**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2012.s.99.

dediği gibi: “Bolşevikler Rusya Hükümetini devirince acilen Almanya ile ayrı bir barış antlaşması yaptılar⁴⁴.”

Barış antlaşmasının imzalandığı gün Bolşevik Hükümeti Rusya halklarının hakları beyannamesini ilân etti. Bu beyanname Rusya halklarının hayatında önemli bir tesir bıraktı. Uzun bir müzakere sürecinden sonra Osmanlı Devleti ve Müttefikleri ile Sovyet Rusya arasında 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması İmzalandı. Bu antlaşmaya göre⁴⁵.

- a) Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan devletleri ile Rusya devleti arasındaki savaş durumu sona erecekti.
- b) Taraflar, diğer tarafın hükümeti veya devlet örgütü ve askeri aleyhine her çeşit kışkırtma hareketinden vazgeçeceklerdi.
- c) Rusya, Doğu Anadolu’da işgal ettiği yerler ile Ardahan, Kars ve Batum’dan hemen çekilecekti.
- d) Rusya, yeniden kurduğu da dahil olmak üzere, bütün ordularını terhis edecekti.
- e) Baltık Denizi’nde ve Karadeniz’de ticaret gemileri serbestçe dolaşabileceklerdi.
- f) Asker ve sivil savaş esirleri karşılıklı olarak geri verilecekti.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında daha önce imzalanmış antlaşmalar yürürlükten kaldırılmıştır⁴⁶.

B. BOLŞEVİK İHTİLALİNİN SEBEPLERİ

a. Ekonomik ve Sosyal Sebepler

Kırım Savaşı’nda aldığı yenilgiden sonra Rusya’da yönetim mekanizması, ekonomik modernleşmeye gitme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu da bir yandan feodal ve kapitalist üretim biçimlerinin iç içe geçmesine diğer yandan bu ikisinin yan yana olarak gelişmesine yol açmıştı. Serbest pazara geçiş sürecine girmek kapitalist sistemin temel koşulu olmakla birlikte bu süreç daha başından itibaren

⁴⁴ RIHTIM M., SÜLEYMANOV M., a.g.e. s. 100.

⁴⁵ RIHTIM M., SÜLEYMANOV M., a.g.e. s. 101.

⁴⁶ YERASIMOS S., **Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri** (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul, 2000. s.44-45.

feodalitenin hala yaşayan kalıntılarıyla engellenmektedir. Buna bir de köylü halkın oluşturduğu engel dâhil edilebilir. Serbest rekabet ortamının son derece sınırlı kalması, sermaye birikiminin gerçekleşmesini önlüyordu.

Ferdi mülkiyet Rus köylüsünün tamamen yabancı olduğu bir mefhumdu. Doğru dürüst bir kiracılık bile mevcut değildi. Köylü olmak kelimenin mutlak manası ile köle olmak demektir. Aristokratlar topraklarında çalışan köylülere karşı kaza hakkına bile sahiptiler. Onlara diledikleri cezaları verebilirlerdi. Köylülerin bu feci durumu II. Âleksandır zamanına kadar devam etmiştir. O'nun öneyak olduğu bir reformla «Köy Birlikleri» kuruldu. Bu birliklere tevdi edilen arazi, her birliğin mensupları arasında müsavi bir surette taksim edilmişti. Bu suretle derebeylerinin elinden nispeten kurtulabilen köylüler, ihtilâl kadar köy birliklerine tâbi kaldılar.

Bolşevik ihtilalinden önce Çarlık Rusya, Birinci Dünya savaşının getirdiği koşullar nedeniyle ekonomik olarak çöküntüye sürüklenmiştir. Özellikle ulaşım krizi, kentlerdeki açlık sorununu doğurmuştu. Tarımda ise insan gücü eksikliği vardı. Savaş sırasında 13 milyon köylü silah altına alındı. Birçok fabrika kapandı. Halktan askeri vergi adı altında 10 çeşit vergi alınmaktaydı. Bu durum, köylüler arasında hoşnutsuzluğun yayılmasıyla daha da tehlikeli boyutlara ulaştı. 1916 yılından itibaren mitingiler, ayaklanmalar başladı. Çarlık rejimine karşı halktan yükselen sesler, açlığın ve çaresizliğin artık son noktaya dayandığını göstermekteydi⁴⁷.

Rusya'da 1916 yılında alım gücü iki kat düşmüş, tarım üretimi azalır, açlık baş gösterir. Köylülerin hoşnutsuzluğu devletin başarısız nüfus politikalarıyla daha da artmış. 1917'de tarım reformu adına yapılan düzenlemeler de istenen sonucu vermemişti. Nüfus artış oranı ile üretimdeki artış arasındaki dengesizlik gittikçe artmaktaydı. Şehirlerde görülen kapitalist gelişme, bir devlet kapitalizmi özelliğindeydi. İşçi kesimin büyük bir kısmı St.Petersburg'ta bulunmaktaydı. Rusya'nın önemli yönetim merkezlerinde görülen sosyal ortam, genel bir eğilim olarak her şeye karşı başkaldırmaya hazır hale gelmekteydi. Sosyal bozulmanın ve gerilemenin en yoğun olarak yansıdığı bu kitleler devlete karşı cephe almaya başlamıştı. Birinci Dünya savaşı nedeniyle artan sosyal gerilim, nüfus hareketleri ile çatışma ortamına dönüşmüştü⁴⁸.

⁴⁷ AKYOL T., **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976. s.38.

⁴⁸ AKYOL T., **a.g.e.** s.40-41.

b. Kültürel Sebepler

Rus Devriminin kültürel sebepleri daha çok aydınlar arasında güçlenen fikir hareketlerine dayanmaktadır. Ülke içinde büyüyen sosyal huzursuzluk, Rus aydınlarının bir çıkış yolu bulmak için kaynaşmalarına sebep olmaktadır. Bir de Fransız ihtilalinden sonra yayılan milliyetçilik fikri, Çarlık rejimine karşı ayaklanmalarla etkisini göstermektedir. Rus aydınları, Çarın baskısı nedeniyle gizli örgütler kurarak çalışmalarını yürütmektedirler. Tüm bu faaliyetler genellikle halktan kopuk ve terörist hareket niteliğindedir. Entelektüel sınıfın faaliyetleri savaş ortamının getirdiği olağanüstü koşullarda, artan barış talepleriyle birlikte gittikçe rejim karşıtı bir nitelik kazanmaya başlayacaktır. Bu nedenle, aydınların halk arasında taraftar toplamaları zor olmayacaktır. Aynı toplumsal gerilim ve hoşnutsuzluğu paylaşan kesimler, ortak bir çare arayışında birleşerek seslerini yükseltmeye başlayacaklardır⁴⁹.

Marksistler de dâhil, bütün fikir akımları, ya siyasi etkinliği olmayan «akademik» ve halktan kopuk vaziyetteydi yahut da üç beş kişilik grupların teşkil ettiği ve gayesi devlet adamlarını öldürmek olan terörist teşkilatlar halindeydi. Çarlık, bunlarla kolayca baş edebiliyordu. Sadece siyasi partiler kamuoyu'na yansıtarak bazı çarlardan bir takım hürriyet kırıntıları koparabiliyorlardı. Fakat *Duma* sık sık çarlar tarafından dağıtılıyordu.

Rusya, her tarafıyla hasta ve tedaviye muhtaçtı. Halk ekmek ve hürriyet istiyordu. Çar despotluğunun en koyu şekliyle devam ettirilmesi, tedavi işine çarların yanaşmaması, halk isteklerinin dikkate alınmaması rejimin değil, muhaliflerin gücünü arttırıyordu. Lenin böyle bir vasatta ortaya çıkmıştır⁵⁰.

c. Siyasi Sebepler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın Alman orduları karşısında yenilmesi ve bu dönemde uygulanan iç politikanın başarısızlığı halkın isyanlara kalkışmasına neden olmuştu. Bu isyanlar daha çok, farklı etnik kökene sahip halklar, özellikle de, emperyalist Rus hâkimiyeti altında bulunan Türkler arasında görülmektedir. Türk topluluklar ekonomik ve kültürel olarak sömürülmektedir. Ruslaştırma politikaları

⁴⁹ NURPEİS L., **a.g.t.** s. 8-9.

⁵⁰ AKYOL T., **a.g.e.** s. 40.

yönünde tüm hakları elinden alınan Türkler, aynı zamanda Hıristiyanlaştırma politikası ile karşı karşıya kalmıştır⁵¹.

Rusya'nın tâ başından beri bir harbe tahammülü yoktu. Ülke, için için kaynıyordu. Millî servetin dağılımındaki korkunç adaletsizlikler, ihtilalci akımlar ve köhne Çarlık Rejimi Rus millî bünyesini çürütmüştü. Nitekim harp bu çürümeyi hızlandırmış, hemen her memlekette olduğu gibi, şiddetli bir gıda sıkıntısı başlamıştı. Çarlık Rejimin'e bağlı birçok vurguncu harp zengini, halk sıkıntıda iken büyük servetler yığmışlardı, Rusya açlık içindeydi. Gençler cephelerde devamlı olarak kırılıyor, birçok aile himayesiz kalıyordu. Zafer heyecanıla harbi alkışlayan Rus halkı, artık harpten nefret ediyordu. Rejim ise, bunlara karşı hiç bir ciddi tedbir almadığı gibi, bu manasız savaşa devamda ısrar ediyordu. Tek «zafer» olarak sadece harp zenginlerinin büyük vurgunlar sağlayıp böylece, büsbütün sefaletle ittiği kitlelere, komünistler fısıldamaya başladılar: «Kim için savaşıyorsunuz, harp zengini vurguncular için mi? Memleket içinde bozguncu propaganda etkili olmaya başlamış, asker cepheyi terk edip Rusya içlerine dönmeyi aklına koymuştu. Bu binlerce harp kaçığı asker, boyunlarında Çarlık Divan-ı Harbi'nin kurşuna dizilme kararları ellerinde silahları olduğu halde, Bolşevikler için ihtilal ordusunun hazır elemanları durumundaydılar. Gerçekten, bu askerler bakımından en cazip şey, Bolşeviklere katılmaktı. Çünkü harp kaçkını oldukları için boyunlarında idam fermanları taşıyan bu askerleri, ancak Bolşevikler iktidara gelip harbe son vermekle kurtarabilirlerdi. Ayrıca aç ve sefil bu kitlelere *Lenin'in* yönelttiği propaganda sloganı şu idi: *Ekmek ve Barış*⁵².

Rus İhtilalini hazırlayan temel iktisadi sebep, korkunç sosyal adaletsizliktir. Rusya, büyük servetlere sahip olan zenginler ve son derece fakir olan köylü ve işçiler olmak üzere, keskin bir bıçakla bölünmüş gibi, ikiye ayrılmış bulunuyordu. Lenin, bu sonuçlara dayanarak ihtilâli yapmıştır⁵³.

⁵¹ Gündüz, Ahmet, "1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s. 2.

⁵² AKYOL T., a.g.e. s. 41-42.

⁵³ AKYOL T., a.g.e. s.38.

C. BOLŞEVİK İHTİLALİNİN ÇIKMA AŞAMASINDAKİ GELİŞMELER

a. 1905 Olayları (Kanlı Pazar Olayı)

Rusya'nın Japonya'ya karşı açtığı anlamsız savaş ve onun sonucunda gelen yenilgi, insanların ekonomik sıkıntılarını dile getirme istekleri ve hükümetin isyanı bastırmakta gösterdiği beceriksizlik ve son olarak muhalefetin direnci ve inancı İhtilâlin en önemli nedenleriydi⁵⁴.

Hükümete yönelik tepkiler 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra daha da arttı ve hükümetin halkın şikâyetleri dinlemek yerine onu susturmaya çalışmak istemesi ile bir İhtilâle dönüştü. Bu Rusya'daki ilk devrimdi ihtilalin nedenleri konusunda Witte'nin 13 Ekim 1905'te çara yazdığı mektup önemli ipuçları sunar. Ayrıca, Witte ekonomi Bakanı olduğu için tespitleri, hükümet içinden birinin 1905 arifesinde Rusya'nın içinde bulunduğu duruma dair gözlemlerini yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Bakan'a göre, ihtilâlin kökenleri çok daha derindi ve asıl nedeni, "Rusya toplumunun düşünen kesimlerinin ideolojik talepleri ile halkın yaşantısı arasındaki bozulmuş bağdı. Ona göre, Rusya'da var olan rejimin süresi dolmuştu ve sivil özgürlükler üzerine oturmuş kanunla yönetime ihtiyaç vardı⁵⁵.

Hükümet ihtilâlden sonra protestocuları sakinleştirmek ve karışıklığa son vermek için birtakım adımlar attı. Ağustos 1905'te devlet işlerinde çara yardımcı olması için seçilmiş üyelerden oluşan Devlet Duma'sının oluşturulması hakkında bir bildiri yayınladı. Bildiride "Rusya devletinin, çar ve halkı arasındaki çözülemez bağ sayesinde ortaya çıktığı ve büyüdüğü" belirtildikten sonra yasama ile ilgili önerilerin ve taslakların tartışılıp görüşüleceği bir дума kurulacağı belirtildi. Ardından, aynı gün bununla ilgili bir kanun yayınlandı. Buna göre Duma, devleti ilgilendiren hemen her konuda tartışıp yasa çıkarabilecekti. Eğer alınan kararlarda 3/2 çoğunluk sağlanamazsa Duma, karan Devlet Konsülü'ne iletecekti. Ayrıca hükümet Ağustos 1905'te "Dini hoşgörü hakkında" bir bildiri yayınladı. Bildiriyle, Ortodoksluktan diğer dinlere geçene hiçbir baskı ve şiddet uygulanmayacağı, bunun kişinin sivil özgürlüklerine ve haklarına hiçbir zarar getirmeyeceği belirtildi. Ortodoks olarak kayıtlı olup aslında ailesi ve kendisi

⁵⁴ ACAR, K. *Rusya Ortaçağ'da Sovyet Devrimi'ne*, İletişim Yayınevi, 2009. s. 329.

⁵⁵ ACAR, K., *a.g.e.* s. 336-337.

Ortodoksluğun gereklerini yerine getirmeyenlere, isterlerse başka bir din adı altında kayıt yaptırabilecekleri açıklandı. Petro döneminde büyük bir takibe uğrayan “Eski Tanrılar’a kamuya açık dini hizmetler düzenlemeleri için izin verildi ve bu grup yasal olarak tanındı. Ayrıca, eski İnananlara kilise inşa etme veya kiliselerini tamir etme hakkı verildi. Bu bildiri ile hükümet, hemen her dönemde merkeze karşı bir tavır sergileyen Eski inananları birtakım haklarla kendi tarafına çekmeye ve kendisine oluşan muhalif grubu küçültmeye çalıştı. Devlet bu adımları atarken, devrimci örgütler ve partiler faaliyetlerine devam etti⁵⁶.

Bu örgütlenmelere paralel olarak işçilerin talepleri ve protestoları da arttı. 7 Ekim 1905’te Demiryolu İşçileri Sendikası greve gitti. Sendika işçileri, hükümetten ücretlerinin “işçilerin ve ailelerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde” arttırılmasını, çalışma saatlerinin günde 8, haftada 48 saatten fazla olmamak üzere yeniden düzenlenmesini, demiryollarının bütçesinden karşılanmak kaydıyla işçiler için eğitim kurumlar, kütüphaneler ve okuma odaları açılmasını talep ettiler. Ayrıca toplantı yapma ve grev hakkı ve konuşma özgürlüklerinin tanınmasını istediler. Son olarak herkese eşit oy hakkı ve bütün politik ve dinsel suçlarla yargılanmış kişiler içinse genel af talebinde bulundular. Hükümetin buna ve bütün protestolara tepkisi bir takım hakları kabul eden bir bildiri yayınlamak oldu⁵⁷.

1904-1905 yılları arasında Rus halkının devrimci fikirleri birçok farklı şekilde kendini gösterdi. Siyaset üzerine dersler vermek, yan politik dernekler kurmak ve hatta öğrenci yürüyüşleri düzenlemek, dönemin entelektüellerinin başlıca siyasi faaliyetleri arasındaydı. Zemstvo üyeleri olan liberal toprak ağaları, reformları tartışmak maksadıyla konferanslar tertip ediyorlardı. Söz konusu konferansların birinde bir temsilciler heyeti seçilerek çara gönderildi (19 Haziran 1905). Sürekli olarak işçiler, ekonomik içerikten ziyade siyasi nitelikli reformlar yapılması yönündeki taleplerini vurguladıktan sonra grevler düzenliyorlardı. Köylüler ise mevcut hükümetten hoşnutsuzlukların çeşitli ayaklanmalarla gösteriyorlardı. Bu ayaklanmaların çoğu toprak ağalarının evlerinin yakılması ve hatta katledilmesi ile sonuçlanıyordu. Japon savaşı sonrasında bu karmaşa orduya da yansımıştı. Bazı askerler sosyalist propagandanın etkisinde kalıp subaylarına başkaldırmaya başladılar. Sosyalist tahrîkçilerin askerlerden

⁵⁶ ACAR, K., a.g.e. s. 337-338.

⁵⁷ ACAR, K., a.g.e. s. 338.

oluşturdıkları bahriyeliler 1917’de Rus ordusuna ölümcül bir darbe indireceklerdi. İsyancılar, deniz kuvvetlerine de sışramıştı. Haziran 1905’de bahriyeliler kısa bir süreliğine de olsa Potemkin zırhlısının kontrolünü ellerine geçirmeyi başardılar. Bu dönem, devletin birçok üst düzey yetkilisinin teröristler tarafından suikasta uğradığı bir dönem olarak da anılacaktır⁵⁸.

Örneğin, İşçileri Bakanı Viaçeslav Plehve’nin Temmuz 1904’de gerçekleşen suikastının planını, aslında bir ajan provokatör olan E. Azef yapmıştı. Gizli servis ajanı olan Sergey Zubatov, 1902 baharında, tamamen ekonomik hatlar dâhilinde Moskova ve diğer bazı şehirlerdeki işçileri organize etmeyi başardı. Polis, Zubatov’un örgütlediği sendikaların düzenledikleri grevlere müdahalede bulunmadı. Ne var ki paniğe kapılan sanayiciler durumu hükümete şikâyet ettiler ve Zubatov, görevden uzaklaştırıldı. Mamafih organizasyon kendi devinimi içerisinde gelişimini sürdürdü. Yeni lider Papaz Georgi Gapon işçilerin talep ettikleri reformları etkin bir biçimde dile getirebilmek için çara birinci elden dilekçe vermek istedi. 22 Ocak 1905’de büyük bir işçi topluluğu II. Nikolay’a şikâyetlerini iletmek için St. Petersburg’daki Kışlık Sarayın yolunu tuttu. Bu tarihi gün çok trajik bir biçimde bitecekti; barışçıl niyetli ve silahsız göstericilerin üzerine asker tarafından ateş açıldı. Bilanço ağırdı, yüzlerce insan ölmüş ya da yaralanmıştı. “Kanlı Pazar”, işçi sınıflarının direniş tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Bu hadiseden hemen sonra işçi örgütleri sosyalist partilerin saflarına geçtiler. Ortamı yatıştırmaya çalışan hükümet, isteksiz bir şekilde yeni bir siyasi reform paketi sundu. 19 Ağustos 1905’de yasama yetkisi olmayan istişari işleve sahip bir дума’nın toplanması kararı alındı. Ancak bu hiç kimseyi tatmin etmeyen yarım yamalak bir adımdı. Sonbahar durum daha da kritik bir hal aldı.” Tüm Rusya genelinde grev çağrısı yapıldı. Şehirlerin su ve elektriği kesilirken Finlandiya Demiryolu haricindeki diğer tren yollarının tamamı işlemez duruma geldi. İşçi temsilcileri ve Sosyalist Parti başkanlarından müteşekkil devrimci lider kadroları, St. Petersburg’da özel bir kurul meydana getirdiler. Sovyet İşçi Temsilcileri denilen bu oluşum 1917 hadiselerinde belirgin bir rol oynayacaktı. Sovyet’in ilk toplantısına sadece 40 işçi temsilcisi katılırken daha sonra bu sayı 500’e ulaşmıştı. Sovyet’in görünürdeki başkanı avukat Georgi Hrustalev Nosar idi. Asıl lider ise başkan yardımcısı Leo Bronstein veya herkes tarafından bilinen adıyla Troçki idi. Takma adlar kullanmak, dönemin devrimci

⁵⁸ VERNADSKY G., **Rusya Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009. s.327-328.

liderlerinin polis güçlerinden asıl kimliklerini gizlemek için kullandıkları bir yöntemdi. Devrimle ilişkili tüm direktifler bu sahte isimlerle imzalanıyordu⁵⁹.

Rusya'nın her tarafında meydana gelen çarlık rejimine karşı halk ayaklanmaları, grevler, gösteriler, istibdat rejimi yürüten çarlık idaresini geri adım atmaya mecbur bıraktı. Nitekim çar Nikola halkın genel tazyikine dayanamayarak 17-30 Ekim 1905 tarihinde bir takım "hürriyet hakları" tanıyan bir "manifesto" neşretti. Bu manifestoyla Rusya'da yaşayan herkese "söz, matbuat ve toplantı hürriyeti" tanınmakta, "dumanın teşrii" bir müessese olacağı ve seçimler yapılacağı bildirilmekte idi. Bu sürede çarlık istibdat rejiminde değişiklik olarak ve meşruti bir idare teşrif edilecektir⁶⁰.

Bu manifesto ile çar, Rus halkına şu sözleri vermişti: 1) Temel kişi hak ve özgürlükleri kişi dokunulmazlığı, düşünce, konuşma ve örgütlenme özgürlüğü güvence altına alınacak; 2) Demokratik oy verme hakkı getirilecek; 3) Duma'nın onayı alınmadan hiçbir kanun çıkarılamayacak. Muhafız çevrelerden de kendisine yardımcı seçebilme serbestliği tanınan yeni Başbakan Kont Witte, paketi yürürlüğe koydu. Liberal muhalefetin başlıca isteklerine yanıt veren bu manifestonun esas amacı devrimci hareketi durdurabilmektir. Bu bağlamda manifesto, yakın zamanda olmasından korkulan sosyal devrime karşı liberal partileri hükümetin yanına çekme teşebbüsüydü. Dolayısıyla da sosyal hareket liderleri manifestoya şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu kişiler hükümeti samimi olmamakla suçlayıp manifestonun tek hedefinin devrim hareketlerini durdurmak olduğunu ve gayesine ulaştığı anda hükümetin manifestoyu yürürlükten kaldıracağını iddia ediyorlardı. Hükümetin gerçekten de manifesto ile ihtilali durdurma hayalleri vardı. Ancak, imtiyazları daha sonradan kaldırma gibi bir düşüncesi yoktu. Kont Witte reformların gerekliliğine inanıyordu ve bu reformları geri çekme gibi bir niyeti kesinlikle yoktu. Kont Witte'nin Rus liberal hareketi liderlerine sunduğu bakanlık teklifleri ancak tecrübesizlikle açıklanabilir. Sonuç olarak 30 Ekim manifestosu devrimci hareketi bir çırpıda engellemeye yetmemiştir⁶¹.

⁵⁹ VERNADSKY G., a.g.e. s. 328-329.

⁶⁰ KURAT A.N., "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", Anadolu Sahaf, Ankara, 1969, s. 131.

⁶¹ VERNADSKY G., a.g.e. s. 329-330.

aa. İlk İki Duma

İlk Duma'nın seçimi Mart 1906'da gerçekleşti. 10 Mayıs'ta Hükümet Meclisi ve Duma II. Nikolay tarafından açıldı. Duma'nın çoğunluğunu muhalif milletvekilleri oluşturuyordu. Toplam 490 vekilin 190'ı Anayasal Demokrat Parti 94 vekil ise ılımlı köylü gruplarından geliyordu. Ivan Petrunkeviç'in önderliğini ettiği Anayasal Demokratlar mecliste temsil edilen en güçlü partiydi. Diğer liderleri Paul Miliukov'un ismi seçmen listesinden çıkarılmıştı. Bu yüzden Sosyalist Partiler seçimi boykot ettiler; ancak, tüm bu olanlara rağmen birçok sosyalist vekil meclise seçildi. Köylüler, Emek Grubu adında kendi oluşturdukları bir fraksiyon altında toplandılar. Ulusçu ve muhafazakâr partiler seçimlerden yenilgiyle ayrıldılar ve mecliste çok az sayıda koltuk kazanabildiler. Seçim sonuçları hükümet için adeta bir hezimetti⁶².

Duma'nın kontrolünü düşman bir gruba kaptıran 11. Nikolay, Kont Witte ile yollarını ayırdı ve onun yerine Ivan Goremykin'i getirdi. Yeni başbakan eski Sistemden yetişme tipik bir bürokrattı. Başbakanlık görevine girişimciliği ya da siyasi içtihatçılığı dolayısıyla değil, tam tersine bu vasıfları barındırmayan muhafazakâr yapısı nedeniyle getirilmişti. Çarın emirlerini sorgulamadan yerine getirmek için biçilmiş kaftandı. Bu atama büyük bir hataydı ve hükümetin Duma'yla ilişkileri kısa sürede düşmanca bir şekle dönüştü⁶³.

Hükümet karşıtı gruplar tarafından desteklenen Anayasal Demokratlar, kabinenin istifa etmesi talebinde bulundular ve yeni kabinenin de Duma'nın fikri sorularak seçilmesi gerektiğini belirttiler. Dönemin önemli mebuslarından biri Duma üyelerinin duygularını şu cümleyle ifade etmişti: "Yürütme organlarını, yasama organlarına tabi kılalım." Sonuç olarak Duma, Alman sisteminden özgülenmiş, olgunlaşmamış Rus anayasal sistemini Batıcı parlamenter hükümet sistemine çevirmeye çalıştı. Kabine ve Duma içindeki bir diğer görüş ayrılığı ise tarım politikası üzerineydi. Bu konunun Duma'da, görüşülmesi sırasında tüm gruplardan sert çıkışlar geldi. Anayasal Demokratlar tarafından hazırlanan bir yasa taslağı geniş tarım alanlarının kamulaştırılmasını ve köylülerin de toprak sahibi olabilmelerini öneriyordu. Bu tip talepler kimi hükümet yanlılarının Duma'ya karşı tahrik siyaseti izlemesine yol açtı. II. Nikolay, Duma'nın isteklerini yerine getirme ve soyluları hayal kırıklığına uğratma ya

⁶² VERNADSKY G., a.g.e. s. 331-332.

⁶³ VERNADSKY G., a.g.e. s. 332.

da Duma'dan gelen önerileri hiçe sayarak liberalleri karşısına alma ikilemi arasında saplanıp kalmıştı. 21 Temmuzda Duma dağıtıldı. Liberallere imtiyaz verilerek Goremykin'in yerine Peter Stolypin başbakanlığa getirildi. Duma'nın, dağıtılmasının ardından muhalefet partileri ne yapacaklarını bilmez haldeydiler ve psikolojileri, barışçı parlamenter muhalefet yerine büyük bir devrim anlayışına doğru kayıyordu. Tasfiyeden sonra Duma üyeleri, halkı devlete vergi vermemeye ve zorunlu askerlik vazifesine katılmamaları yönünde çağrılar yapıyorlardı. Bu propaganda halkın üzerinde pek bir etki göstermedi. Sadece Duma yanlısı yazarların oy kullanma haklarını kaybetmelerine sebep oldu⁶⁴.

Stolypin, ilk iş olarak ılımlı liberal grupların liderlerini kendi kabinesine çekmeye çalıştı. Ancak, bu liderler Stolypin ile ortak hareket etmeyi reddedince o da eski bürokratlarla çalışmaya mecbur kaldı. 22 Kasımda köylü komünlerini fesh eden kararnamesini yayınladı. Böylelikle artık her köylü kendi payına düşen toprak parçasının sahibi olma hakkına kavuşuyordu. Aynı zamanda köylülerin devlet arazilerini satın almasını finanse edecek tedbirler almıyordu. Stolypin'in 1861 reformlarındaki eksik kalan yönleri onarma girişiminin ve Rusya'da yeni bir küçük toprak sahibi sınıf yaratma hayalinin gerçekleşmesi için biraz zaman gerekiyordu⁶⁵.

İkinci Duma'nın 5 Mart 1907'de gerçekleşen ilk toplantısı ikinci Duma'nın ilk Duma'dan bile daha fazla hükümet karşıtı olacağını göstermişti. 180 sosyalisten oluşan ilkinden daha güçlü bir sol kanat barındırıyordu. Lenin, ani bir strateji değişikliğine gitti ve sosyalistler Duma'yı boykot etmediler. Hükümet ve Duma arasındaki sorun 1907'de, 1906'dakine oranla çok daha şiddetliydi. Hükümet, Duma tarafından onaylanmamış bir reform programını yürürlüğe koymuştu. 55 sosyalist milletvekilin, çara düzenlenecek bir suikast girişimiyle bağlantılarının bulunması üzerine ikinci Duma Haziran 1907'de dağıtıldı. Karşıt grupların bir daha güç sahibi olmasını önlemek amacıyla anayasa çiğnenerek seçim kanunları değiştirildi. Köylülerin seçim hakları hiçe sayılarak büyük toprak ağalarına seçimlerde oy verilecek delegelerini kendilerinin seçmeleri hakkı tanındı. Kasım 1907'de kurulan üçüncü Duma'nın üyeleri öncekilerden çok farklı bir profildeydi. Milletvekillerinin çoğu sağ partilere mensuptular ve sosyalist milletvekili

⁶⁴ VERNADSKY G., **a.g.e.** s. 332-333.

⁶⁵ ACAR K., **a.g.e.** s. 342-343.

sayısı oldukça azdı. Bu iki senelik politik karmaşa, Stolypin ve ılımlı muhafazakârların zaferiyle sonuçlanmıştı⁶⁶.

ab. Üçüncü ve Dördüncü Duma

Hükümet ile Duma arasında hararetli kavgaların yaşandığı devrim dönemini sessiz ve sakin bir dönem takip etti. 1907-1912 yılları arasında faaliyet gösteren üçüncü Duma yasal varlığı hiçbir sekteye uğramadan işlevini tamamladı ve 1912 seçimleri muhafazakâr milliyetçilerin başarısıyla sonuçlandı. Duma ve hükümet arasındaki politik kavga 1907’de seçim kanunundaki değişiklik ile geçici de olsa çözülürken 1905’in devrimci ruhunun ürünü olan çok daha ciddi problemler hâlâ yerli yerinde duruyordu. O dönemdeki huzursuzluk, üst düzey birkaç devlet yetkilisinin suikasti ve “kamulaştırma” adı altında zenginleri ve bankaları soygun şeklinde kendini gösterdi. Başbakan Stolypin ise bu terörist hareketleri çok sert biçimde bastırma yolunu seçmişti. Yakalananlar askeri mahkeme tarafından yargılanıyor, suçlu bulunanlar ise ölüm cezasına çarptırılıyordu. Stolypin’in bu politikası muhalif partiler tarafından şiddetle kınanıyor. Ancak, çoğunluğunu muhafazakârların oluşturduğu Duma tarafından destekleniyordu⁶⁷.

Siyasi dengenin tam da sağlandığı düşünülürken Stolypin İdil’de suikaste kurban gitti. Yerine, Stolypin gibi ılımlı bir muhafazakâr olan maliye bakanı Vladimir Kokovtsov getirildi. Stolypin’in katı karakterine sahip olmayan Kokovtsov muhaliflerden ve çar yanlısı kesimlerden gelen baskılarla başa çıkamadı. Hatta kendi kabinesindeki delegeler bile başbakanın fikrini sormadan çarın emirlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bu tip sinir bozucu vakalara rağmen Duma, ülke yararına birçok yeni düzenleme getirmişti. Bu kanunlardan en önemlisi hiç şüphe yok ki köylülere diğer vatandaşların sahip olduğu medeni hakların verilmesi oldu⁶⁸.

Bu bağlamda yerel adalet sisteminde yapılan önemli değişikliklere değinmek gerekir. 28 Haziran 1912’de yayınlanan bir kanuna göre genel yargı sistemi köylü ahaliyi de kapsayacak şekil de genişletildi. Toprak komiserleri yargıçlar tarafından görevlerinden alındılar. Duma eğitim sisteminde gerekli reformları gerçekleştirme çabasına girişti ve eğitime harcanacak bütçenin yıllık tutarı 20 milyon Ruble artırıldı. Dolayısıyla eğitime ayrılan bütçe 1906’daki 44 milyon Rubleden muntazaman

⁶⁶ VERNADSKY G., **a.g.e.** s. 333-337.

⁶⁷ VERNADSKY G., **a.g.e.** s. 333-337.

⁶⁸ ACAR K., **a.g.e.** s. 342-344.

artırılarak 1917'ye kadar 214 milyon Rubleye kadar yükseltildi. Savaşın arefesinde okul çağındaki Rus gençlerinin yarısından çoğu eğitim görüyorlardı. Duma'nın eğitim komitesi, 1922'ye kadar Rusya'da evrensel eğitim standartlarına ulaşılacağını öngörmektedir. Ne var ki harp ve devrimin getirdiği kaos, projesinin zaman çizelgesini alt-üst edecekti⁶⁹.

b. Şubat Devrimi

Şubat Devrimi, I. Dünya Savaşı sırasında 1917'de ortaya çıkan devrimci hareketidir. Devrim, Romanov Rus İmparatorluğunun çöküşü, Rusya İç Savaşı ve Sovyetler Birliğinin kuruluşuna sebep olmuştur. Aslında devrim 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde başlamış fakat o dönemde Rusya'da kullanılan Jülyen takvimine göre 23 Şubat 1917'ye denk geldiği için "Şubat Devrimi" olarak tarihe geçmiştir. 8 Mart (23 Şubat)'ta Rusya İmparatorluğun başkenti Petrograd (günümüz St. Petersburg)'da gıda dağıtımının düzenlenmesini talep eden gösteri yapılmış ve onbinlerce katılımcı toplamıştır. Başlangıçta ılımlı bir gösteri olup başkentin asayişine bakan General Khabarov polisler ve atlı birlikler ile dağıtabileceğini düşünmüş fakat gösteri büyüyerek kentin işçilerin çoğunluğu katılmıştır. Başbakan Nikolay Golitsyn durumu çözmekten vazgeçerek istifasını istemiş fakat II. Nikolay bunu reddederek Khabarov'a gösteriyi bastırmayı emretmiştir. 11 Mart (26 Şubat)'ta Nevski Prospekt (Nevski Caddesi)'te polisler göstericilere ateş ederek çok sayıda sivil öldürülmüştür⁷⁰.

Bu gelişmeye tepki gösteren Pavlovsky Alayına bağlı bir kısım erler isyan başlatmış ve Petrograd'da konuşlandırılan diğer alaylarda isyanı bastıranlar ve işçiler safına geçenler arasında kargaşa yaşanmıştır. Duma Başkanı Mihail Rojyanko II. Nikolay'a karşı kendin anarşik durumda olduğunu ve hızla yeni hükûmetin kurulması gerektiğini bildirmiştir. II. Nikolay ise General Ivanov'a birkaç alayı başkente naklederek isyanı bastırmayı emretmiştir⁷¹.

12 Mart (27 Şubat)'ta Bolinsky Alayına bağlı erler astsubayı vurarak firar etmeye başlamış ve akşama kadar diğer alaylar da isyana katılmıştır. İsyancı erler ve işçiler, İçişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı cephanelere saldırarak silahları elde

⁶⁹ VERNADSKY G., a.g.e. s. 333-337.

⁷⁰ ACAR K. a.g.e. s. 338.

⁷¹ VERNADSKY G., a.g.e. s. 327-328.

etmiştir. General Habarov Deniz Kuvvetleri karargâhına sığınarak savunmayı denediysse firarları durduramamış ve 27 Şubat'ta Moskova'da Mart ayının başlarında diğer kentlerde de devrim başlamış ve askerler de katılmışlardır⁷².

II. Nikolay Duma'nın feshini emretmiş ve Duma Başkanı Rojanko 12 milletvekiliden oluşan geçici komitesini kurmuştur. Rojanko komitenin iktidara geçmesini kararlaştırarak devlet organlarını el koymaya başlamıştır. Öte yandan, "Sovyet"i kurmaya çalışan Menşevik'e bağlı millet vekiller ile işçilerin temsilcileri, Nikolay başkanlığı ve Aleksandr Kerenski'nin başkan yardımcılığıyla "St.Petersburg Sovyeti" kurulmuştur. Yönetim kuruluna 15 kişi seçilmiş, aşırı devrimin gerçekleştirilmesini öne süren Bolşevik'lerden ancak iki kişi katılabilmektedir⁷³.

c. Ekim Devrimi

Mart 1917'de başlayan ekmek kıtlığı sebebiyle işçiler, Petrograd'da yürüyüşe geçtiler. Ayaklanma kısa zamanda orduya sirayet etti ve çabucak gelişti. 12 Mart'ta köylü ve işçilerle asker delegeler ayrı ve müşterek bir «Komia» kurdular ve böylece ihtilal başlamış oldu. Kerenskiy'nin emri ile Rus ordusunda gerçekleştirilen "demokratlaştırma" hareketi de Rus ordusunda disiplinin büsbütün azalmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan Lenin ve arkadaşları azami derecede faydalanarak askerleri ve halkı kazanmak imkânını bulmuşlardı. Bu defa General Kornilov tarafından ihtilâlcî ayaklanma (9-14 Eylül 1917) hareketi Kerenski'yi Bolşeviklerin kucağına atmış ve Bolşeviklere karşı kullanılan bütün yasaklar kaldırılmıştı⁷⁴.

Lenin yeniden ihtilâlcî ve kışkırtıcı faaliyetlerini yapmak imkânını bulmuştu. "Geçici Hükümet" o zaman Rusya'da hüküm süren şartları hiç nazarı itibare almadan, bir taraftan "zafere kadar savaş" ve diğer yandan "toprak meselesinin ancak "Kurucu Meclis tarafından halli" parolalarına sadık kalmıştı. Buna karşılık sol Es-Er'ler ve bilhassa Bolşevikler "derhal barışın akdi ve harbe son verilmesi ve toprağın derhal köylülere dağıtılması" gibi sloganlarla propagandalar yapmakta ve halk kitlelerini kazanmaktaydılar. Rus askeri, amelesi, köylüsü tabiatıyla bu sosyalist sloganları benimsiyorlar ve bunların tatbikini talep eden partileri desteklemeye hazırdılar.

⁷² VERNADSKY G., a.g.e. s. 327-328.

⁷³ VERNADSKY G., a.g.e. s. 328.

⁷⁴ KURAT A.N., a.g.e. s.324.

Bolşevik tahrikçilerin tesiriyle zaten Rus ordusu artık tam bir çözülme halindeydi. Askerler kitle halinde cepheyi bırakıp, silâhlarını ellerinden bırakıp evlerine dönmekteydiler. Köylüler de etraftaki büyük çiftliklerin arazisini kendileri zapt etmeye başlamışlardı. Bütün bu olaylar Bolşeviklerin gittikçe çoğalmasına ve nüfuz kazanmalarına yol açtı. Nitekim Eylül sonlarında Petrograd “Sovyet’inde çoğunluk artık Bolşevik partisindeydi; dolayısıyla Petrograd’daki “Asker, Amele ve Köylüler Sovyeti” “Geçici Hükümeti” tamamıyla gölgede bırakacak bir hale gelmişti⁷⁵.

Komünist Partisi şefi Lenin ve arkadaşları Eylül ayında gizli olarak altıncı parti kurultayını toplayarak yayınladıkları bir beyanname ile Kerenski hükümetini devirmek için ihtilâl bayrağının açılacağını bildirmişlerdi. Petrograd Şûrası tarafından bir Harb İnkılâp Komitesi kuruldu. Bu komitenin vazifesi Petrograd işçilerinin, isyanına rehberlik etmektir. Troçki’nin Sovyetin ikinci reisi seçilmesiyle, Petrograd garnizonu tamamıyla bolşevikleştirildi. Askerlik bilgilerinden istifade edilecek olan subayların yanına birer komiser tâyin edildi. Ekimin 24’ünde İhtilâl başladı. Bütün şehrin mühim noktaları evvelce tertip edilmiş, Kızıl Gvardiya’lılar tarafından tutulmuştu. Ekimin 25’nci günü akşamüzeri, hükümetin bulunduğu Kışlık Saray ihata edilmişti. Burayı Harb Okulu talebesi muhafaza ediyordu. (Orora) adlı bir Kızıl geminin denizden ateş açması ile gece saat 12’de saray işgal edilerek hükümet idaresi Bolşeviklerin eline geçti. Nehrin öte tarafında olan Pavel ve Petr istihkâmları da Orora zırhlısına iltihak ettiler. Mukavemet nihayet buluncaya kadar Saray ve Bahriye Dairesi top ateşine tutulmaya devam edildi. Kerenski, kaçmağa muvaffak olmuştu. Fakat onun kabine azalarından çoğunluğu yakalanarak hapsedildiler. Bolşeviklere bu tarihi vakada hissesine büyük bir şeref payı düşen Orora zırhlısı, ihtilâli temsil etmek üzere uzun müddet Kronştadt önünde bırakılmıştı. Sovyetler tarafından resmi bir alâmet olarak kabul edilen kırmızı isyan bayrağı, Ekim ayının 26’sında Çarların sarayına asılmıştı. İlk defa 1792’de Paris üzerine yürüyen halkın kan kırmızı bir kumaş parçası taşıdığından beri, bu alâmet bütün dünyada silahlı bir isyanın sembolü olarak kabul edilmişti. 1848’de, 1880’de yine Fransa’da aynı maksatla kullanılmıştı. Sovyetler buna fabrika amelesinin ve köylünün ittihadını tazammun eden çekiçle orağı ilâve ederek resmi bayrakları olarak kabul ettiler. Bolşeviklerin Petrograd’ta kazandıkları bu muvaffakiyet, Moskova’da aynı derecede seri olmadı. Çar ordusu ile yapılan 10 günlük kanlı çarpışmalardan sonra

⁷⁵ KURAT A.N., a.g.e. s.324-325.

buraya Kızılar hâkim olabildiler. Kerenski taraftarları mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlardı. Bunların varlığı ve mukabil İhtilâlcilerle dış düşmanlara karşı istikballerini emniyette göremeyen Bolşevikler için iktidarla beraber uzun bir mücadele devri başladı. İnkılâp daha ziyade amele ve maden ocakları civarında, Kızılar lehinde inkişaf ediyordu. Rusya'nın ekseriyetini teşkil eden hemen bütün memleket halkı bu hareketten nefret ediyorlardı⁷⁶.

İşte bu mıntikalarda beliren mukabil hareketler, Kızılara tehlikeli anlar yaşatmaya başladı. Bunların elinden kurtulan Kerenski, taraftarları ile Petrograd'a taarruz ediyor, Kızıl alev ve mukabil hareket bir anda memleketin her tarafını sarıyordu. Bu hareketlerin Kızıl Gvardiya ile başaramayacağını anlayan Bolşevik erkân, 1918 yılı Ocak ayında neşrettikleri bir kararname ile Troçki'nin rehberliği altında ihtilâl esnasında hizmetleri dokunmuş sosyalist eşhas komutası altında amele ve köylülerden gönüllü bir ordu teşkil edildi. Fakat muhtelif derecelerdeki komutanlıklara geçirilip tayin edilen derme çatma cahil insanlar, askerlik sanatından mahrum kimselerdi. Bu sebepten ötürü, teşkil edilen gönüllü ordu sevk ve idare bakımından ruhsuz, dimağsız ve şuursuz bir insan yığınının ibaretti⁷⁷.

Lenin'in idare ettiği Komünist Bolşevik Partisi, 25 Ekim/ 7 Kasım 1917 tarihinde Petrograd'da yaptıkları bir hükümet darbesi ile Geçici Hükümetli (Kerenskiy'yi) devirerek iktidarı ele geçirdi. Birkaç gün içinde, başta Moskova olmak üzere, Rusya'nın belli başlı şehirlerinde devlet idaresi Bolşeviklerin eline geçti. Bunu müteakip Rusya'nın her tarafında Sovyetler (Şuralar) sistemine dayanan, Komünist (Bolşevik) Partisi'nin tahakkümü altında bir rejim kurulmaya başlandı⁷⁸.

İhtilâlin yapıldığı gün Petrograd'da "Sovyetlerin"II. Kongresi: akdedilmiş ve 26 Ekim (8 Kasım) 1917 tarihinde de, yani İhtilâlin hemen ertesi günü, bu Kongre tarafından "Sulh dekreti" (Karar'ı, kabul edilmişti. Bu "dekret" te: Harp halinde bulunan bütün devletlerin hiçbir "arazi İlhakı ve tazminat talebinde bulunmaksızın barış akdetmeleri isteniyordu. Lenin tarafından bizzat kaleme alınmış olan bu "dekret" muharip bütün devletlere bildirildi. Mamafih bu müracaat hükümetlerden ziyade bu devletlerin ahalisine, halkına hitap etmekte ve tamamıyla siyasi propaganda mahiyetini

⁷⁶ ATAÇ A.M., a.g.e. s.245.

⁷⁷ ATAÇ A.M., a.g.e. s.246.

⁷⁸ KURAT A.N., a.g.e. s.325-326.

taşıymaktaydı. O sıralarda Sovyet hükümeti hiçbir devlet tarafından tanınmadığı cihetle, Lenin'in bu "barış dekreti" hiçbir devlet tarafından ciddiye alınmamıştı⁷⁹.

Sovyet Hükümeti tarafından neşredilen beyanat ve "dekret"lerde, yalnız derhal barışın akdi değil, aynı zamanda "Rusya'da yaşayan milletlerin haklarından da bahsedilmekteydi. (15) Kasım 1917 tarihini taşıyan böyle bir "beyanname" (declaration) de; Rusya'da yaşayan milletlerin (yani o arada 20 milyon Türk-İslâm ahalinin de) bundan böyle "kendi mukadderatlarını kendilerinin tayinde tamamıyla hür olacakları ve isterlerse, hattâ Rusya'dan büsbütün ayrılabilirler" de ilân edilmişti. Cugaşvili (Stalin) ve Lenin tarafından imzalanan bu beyannameye göre Rusya'daki milletler, Çarlık Rusya'sının bir türlü halledemediği "milletler problemi"ni bir çırpıda çözmüş oluyordu. Yani ahalinin yarısından fazlasını teşkil eden "gayr-i Rus" milletlere "hürriyet" ve hattâ "istiklâl" hakkı tanınmış oluyordu⁸⁰.

Rus Çarlığı ölçüsündeki bir devletten eser kalmayacaktı. Türkistan ve Kafkaslarda ayrı Türk-İslâm devletleri kurulabilecekti. Karadeniz'in kuzeyinde de müstakil bir Ukrayna teşekkül edecekti. Hâlbuki ne Lenin ve ne de Stalin, hiçbir zaman Rusya'daki "milletlere" hakiki bir "hürriyet" ve "İstiklâl" tanımak ve bunun neticesinde Rusya'yı parçalamak niyetinde değildiler. "Milletlerin hakkı Deklarasyonu da, tıpkı "Barış dekreti" gibi, tamamıyla siyasi mahiyette olup sırf propaganda maksadıyla kaleme alınmış vesikalardan biri olduğunu sonraki gelişmeler açıkça göstermiştir⁸¹.

İlk devrimin ardından 1917 Martın'da Rusya genelinde bütün devlet kurumlar ve yerel otoriteler yeni hükümetin liderliğini kabul etmişlerdi. Mamafih Bolşevik hükümeti ise tam anlamıyla dışlanmış ve direniş ile karşılanmıştı. Devlet memurları ülke genelinde Sovyet hükümeti ile birlikte çalışmayı reddetmiş ve hatta Petrograd'da devlet memurları greve gitmişti. Askerler ve işçilerin aksine Bolşeviklerin orta sınıf ve entelektüeller arasında çok kötü bir imajı vardı. Fakat şu nokta unutulmamalıdır ki, Bolşevikler otoritelerini ancak şehirlerde yayabiliyorlardı. Köylerde ise durum çok farklıydı. Geçici Hükümet'e bile karşı direniş gösteren köy komüniteleri, Bolşevik devriminden sonra merkezi hükümetten tamamen koptular ve geleneksel köy meclisi

⁷⁹ KURAT A.N., a.g.e. s.327.

⁸⁰ KURAT A.N., a.g.e. s.329-330.

⁸¹ KURAT A.N., a.g.e. s.330.

sistemine döndüler⁸².

Yeni hükümetin düzeni sağlamada kullandığı yegâne silahı siyasi polisti. Lenin, 20 Aralık 1917’de yayınladığı bir kararname ile Tüm Rusya Karşı Devrim ve Sabotaj ile Mücadele Olağanüstü Komisyonu yani (ÇEKA)’yı kurdu. Başkanlığına Feliks Dzerjinsky’in getirildiği ÇEKA, yeni hükümetin tüm düşmanlarını hedef alan Kızıl Terör çalışmalarına başladı. 1917-1918 kışında ÇEKA sayısız insanın ölümünün sebep olmuştu⁸³.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz, Bolşeviklerin önündeki aşılması daha güç bir engeldi ve ne kadar önemli olduğu her geçen gün biraz daha belirginleşiyordu. Rublenin değeri düştü ve fiyatlarda inanılmaz artışlar yaşandı. Demir yollarının durumu çok kötüydü ve endüstriyel üretim İşçi Komitelerinin kontrolü ellerine geçirmelerinin ardından düşüşe geçmişti.

Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı

1905 yılı Rusya’nın bütün uluslarının işçilerini bir safta topladı. Gerici güçler uluslar arası düşmanlığı körüklemeye çalışmaktadırlar. Bütün ulusların liberal burjuvazisi ve hepsinden çok Büyük Rus burjuvazisi kendi öz ulusunun ayrıcalıkları için mücadele vermektedir. (Örnek: Polonya Kolosunun, Polonya’daki Yahudilerin hak eşitliğine karşı çıkması), ulusal özel çıkarlar için, ulusal tekelleşme için mücadele vermektedir.

Proletarya açısından uluslarına ayrı özelliklerinin sağlamlaşması sonucunu doğurur. Oysa biz ulusları birbirine yaklaştırma yolunda çaba harcamalıyız. Böyle bir önlem, şovenliğin gelişmesi sonucunu verir. Oysa biz, bütün ulusların işçilerinin en sıkı birliğine doğru, her türlü şovenizme karşı, her türlü ulusal tekelleşmeye karşı ve her türlü milliyetçiliğe karşı yürümek zorundayız. Bütün ulusal topluluklardan gelme işçilerin eğitim politikası birdir: anadilin özgürlüğü, demokratik ve laik okul.

Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını, yani siyasal bakımdan serbestçe ayrılma hakkını da gerçekleştirmelidir. Şu anda, devrim sırasında ve devrimin zaferinden sonra, köleleştirilmiş ulusları kurtaracaklarını ve onlarla serbestçe birleşme

⁸² VERNADSKY G., a.g.e. s.362-363.

⁸³ VERNADSKY G., a.g.e. s.363.

esas ı ızerinde (ve serbestçe birleşme, ayrılma hakkını içermeyse boş bir sözdür) ilişkiler kuracaklarını eylemde göstermemiş olan sosyalist partiler, sosyalizme ihanet ederler.

Demokratik programdaki maddelerden birini, örneğın ulusların kaderlerini tayin hakkı ile ilgili maddeyi emperyalizm koşullarında “gerçekleştirilmez ya da “hayaldir” gerekçesiyle çıkarmaya kalkışmak daha az hatalı bir tutum olmaz. Ulusların kaderlerini tayin hakkının kapitalizmin sınırları içinde gerçekleştirilemeyeceğı iddiası ya mutlak şekilde, iktisadi anlamda ya da koşullara bağılı olarak siyasal anlamda anlaşılabilir⁸⁴.

Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ancak siyasal anlamda bağımsızlık hakkını, ezen ulustan siyasal bakımdan serbestçe ayrılma hakkını içerir. Ulusların kaçınılmaz olan bütünleşmesine de, ancak bütün ezilen ulusların kurtulduğı, yani ezen ulustan ayrılma özgürlüğüne kavuştuğı bir geçiş dönemini aşarak varabilir. Proletarya, “kendi ulusu tarafından ezilen sömürgeler ve uluslar için siyasal ayrılma özgürlüğü istemelidir. Yoksa, proletarya enternasyonalizmi boş bir sözden başka bir şey olmazdı⁸⁵.

Doğı Avrupa: Balkanlar ve özellikle Rusya Burjuva demokratik ulusal hareketleri geliştiren ve ulusal savaşını yoğunlaştıran, özellikle 19. Yüzyıl da olmuştur. Bu ülkelerdeki proletaryanın görevleri, hem kendi burjuva demokratik reformlarını tamamlamak hem başka ülkelerdeki sosyalist devrime destek olmak bakımından ulusların kaderlerini tayin hakkına sahip çıkmadan yerine getirilemez. Burada, en çetin ve en önemli görev, ezen ulusların işçilerinin sınıf savaşını, ezilen ulusların işçilerinininkiyle birleştirmektir⁸⁶.

ca.1. Enternasyonal (Uluslararası İşçi Birliğı) (1864-1876)

Dünya işçi sınıf hareketinde 1. Enternasyonal adını alan Uluslararası İşçi Birliğı Batı Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci yarısında ulaşılan endüstrileşme düzeyini yansıtır. Komünist Birliğı’nden daha ileri bir kapitalist aşama temelinde yükselmiştir⁸⁷.

1. Enternasyonal, iyice büyüyen ve genişleyen uluslararası işçi sınıfını tek bir Örgütte birleştirme yolundaki ilk denemedir. Böyle olduğı için ve Marksizm henüz

⁸⁴ LENİN, V.İ., **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, (Çev: Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, 1998, s.132-135.

⁸⁵ LENİN, V. İ., **a.g.e.**, s. 138-139.

⁸⁶ LENİN, V. İ., **a.g.e.**, s. 143.

⁸⁷ YÜRÜKOĞLU R., **Proletarya Enternasyonalizmi, Andrew Rosthstein’in Önsözüyle**. İşçinin Sesi Yayınları, Ankara, 1979. s. 10.

dünya işçi sınıfının doğal ideolojisi olarak ortaya çıkmadığından 1. Enternasyonal komünist ilkeler üstüne kurulamazdı. Engels bu gerçeği ve 1. Enternasyonal'ın amacını şu sözlerle açıklıyor⁸⁸:

“...(Uluslararası işçi Birliği'nin R.Y.) amacı Avrupa ve Amerika'nın bütün mihnan işçi sınıfını tek bir dev ordu halinde birleştirmektir. Bu nedenle Manifestomda konulan ilkelere yola çıkamazdı. İngiliz işçi sendikalarına, Fransız, Belçikalı, İtalyan ve İspanyol Proudhonculara, Alman Lassalecülara kapılarını kapamayacak bir programı olması zorunluydu.”

1. Enternasyonal, Engels'in açıkladığı bu amaca ulaştı, uluslararası işçi sınıfının birliğini sağladı. Ama tarihsel gelişimin o günkü aşamasında bu birlik doğal olarak farklı akımlardan oluştu. Bu farklılıklar aynı zamanda, işçi sınıfı hareketinin her ülkede ulaştığı farklı gelişme aşamalarını yansıtıyordu⁸⁹.

1871 yılında Fransız proletaryası ayaklandı ve şanlı Paris Komününü kurdu. Paris Komünü 1. Enternasyonal'ın ulaştığı en yüksek aşamaya işaret eder. Komün'ün yenilgisiyle Enternasyonal'ın de çözülme süreci başladı. Anarşistler, Baküniciler Marksizm'e dört bir koldan saldırıya geçtiler. Marks'ı otoriterlikle diktatörlükle suçladılar. Aynen daha sonra düşmanlarının Lenin'i suçladıkları gibi Eylül 1872'de Hig'de toplanan kongrede Marks ve Engels'in birlikte sundukları bir öneriyle Enternasyonal'ın yönetimi New York'a Amerika'ya aktarıldı. 1872'den 1877'ye kadar geçen 1. Enternasyonal'ın tarihi gerçekte Amerika Birleşik Devletleri işçi hareketine aittir. Bu nedenle 1. Enternasyonal 1872'de fiilen kapanmış sayılır. Ondan sonra 1877'de resmen de kapatıldı⁹⁰.

1. Enternasyonal'ın kapanış nedeni de komünist hareketine değerli bir ders armağan etmiştir. O dönemde Marksizm dünya işçi sınıfının tek ve tartışılmaz ideolojisi olarak kendini henüz kabul ettirmemiş olduğundan 1. Enternasyonal çeşitli akımların bu arada birliği olmuştu. Paris Komünü'nün beraberinde getirdiği devrimci olaylara, sınavlara, bunların “sokularına karşı duramamıştır. Güç dönemlerde çözülmemek için

⁸⁸ ENGELS F., “*Introduction to the Class Struggles in France*”, Marx and Engels, Selected Works in Three Volumes. Vol. 1, s. 199.

⁸⁹ YÜRÜKOĞLU R., **a.g.e.** s. 11-12.

⁹⁰ YÜRÜKOĞLU R., **a.g.e.** s. 13.

örgütlerimizde Marksizm'in anlığını gözbebeğimiz gibi korumamız gerektiğini bize öğretmiştir⁹¹.

cb.2. Enternasyonal (1889-1914)

1. Enternasyonal'in sonu ile 2. Enternasyonal'in kuruluşu arasında geçen 13 yıl içinde Avrupa ve Amerika'da yaygın biçimde sosyal-demokrat ve sosyalist partiler kuruldu. Bu partiler Alman Sosyal-Demokrat Partisi, daha 1869'da kurulmuş ve 1. Enternasyonal'e üye olmuştu. Ardından; 1870'lerde Danimarka, Avusturya, Fransa, ispanya, Macaristan, Hollanda, İsviçre ve Birleşik Amerika'da, 1880'lerde ise Rusya, Britanya, Belçika, Norveç ve İsveç'te sosyal-demokrat partiler kuruldu. Dünya haritasını gözümüzün önüne getirirsek, sosyal-demokrat partilerin Avrupa ve Kuzey Amerika'da kurulmuş olduğunu görüyoruz⁹².

Partilerin savaşını birleştirmek, anlamlı bir bütüne ulaştırmak gerekti ve de artık Marksizm, dünya işçi amfinin tek ve doğal bilimsel ideolojisi olmuştu. Bu nedenle, yeni enternasyonalin hem daha geniş bir taban üzerinde ve hem de Marksizm'in genel kabulü ile kurulması gerekiyordu. 2. Enternasyonal'in kuruluş kongresi 1889'da Paris'te yapıldı. Örgütlenme komisyonunda Bebek Liebnecht Lafargue Tom Mami gibi ünlü devrimciler yer aldı. Kongreye 20 ülkeden 467 delege katıldı. Bu uluslararası işçi hareketinin o güne dek gördüğü en geniş taban simgeliyordu. Öte yandan, 2. Enternasyonal daha başta karışık bir yapı gösteriyordu. Karışıklık iki nedenle: Birincisi, içinde hem işçi amfinin partileri hem sendikalar yer alıyordu. İkincisi, hem sosyalist hem anarşist akımları taşıyordu. Sosyalist akım da yine kendi içinde devrimci Marksizm ve oportünizm-reformizm olarak ikiye ayrılmıştı. Bu karışık yapı anarşizmin 2. Enternasyonal'in ilk yıllarında oynayabildiği yıkıcı role olanak verdi⁹³.

Marksist sol (Leninciler) ile oportünizmin çeşidi arasındaki giderek hızlanan savaşın içinde 1914'te gelindi. Enternasyonal'in kongresi Ağustos 1914'te Viyana'da toplanacaktı. Ancak Ağustos 1914 kongre yerine 1. Dünya Savaşı'nı getirdi. Avrupa

⁹¹ LENİN V.İ., a.g.e. s. 110-121.

⁹² LENİN V.İ., a.g.e. s. 200-201.

⁹³ YÜRÜKOĞLU R., a.g.e. s. 13.

sosyal demokrasisi de kongreye gidelim derken emperyalist savaşa gitti ve oportünist 2. Enternasyonal çöktü. 2. Enternasyonal 1914'te birdenbire çöktü⁹⁴.

cc. 3. Enternasyonal (Komünist Enternasyonal) (1919-1943)

1. Dünya Savaşıyla birlikte oportünizm ve onun en tehlikeli biçimi olan oltacılıkla devrimci Marksizm kesin olarak ayrıldı. 1917 sonrasında, kapitalizmin genel bunalımının ve dünya sosyalist devriminin başladığı yeni döneme uyan yeni bir enternasyonal kurulmalıydı. 3. Enternasyonal (Komintern) 1919 Martında kuruldu. Kuruluş amacı Lenin daha 1914 Kasım'ında belirtmişti. "Oportünizmin yuttuğu 2. Enternasyonal ölmüştür. Kahrolsun oportünizm, yaşasın yalnızca dönecekler 'den değil, oportünizmden temizlenmiş 3. Enternasyonal. 1. Kongre, 4-7 Mart 1919'da, Moskova'da toplandı. 11 Komünist partisi, 5 sosyalist ve sosyal demokrat 10 ülkeden oy hakkı olmayan gözlemciler katıldı. Bu tarih yapan kongrede Türkiyeli komünistler de bir gözlemci ile temsil edildiler. Kongre, artık bir leke durumuna gelen "sosyal demokrat" terimi yerine "komünist" terimini kabul etti. Bolşevikler daha önceden değiştirmişlerdi. Bundan sonra Marksizm'i benimsemiş partiler "komünist" adını aldılar⁹⁵.

Büyük Ekim sosyalist devriminin derin etkisi altında kurulan Komünist Enternasyonal (Komintern) tüm dünyada coşkuyla karşılandı. Öyle ki eski enternasyonalin üyesi olan birçok parti Komintern'e katılmak için başvurdu. Eski enternasyonalin paralelinin Komintern'e katılmak için sıraya girmesi, bunların gerçekten komünistleşmelerinden çok işçi tabanındaki coşkuyu, sosyalist devrime olan sevgiyi, komünizme olan isteği yansıtıyordu. Yoksa, 2. Enternasyonal'in eski sosyal demokrat paraleliydі. Çoğu bu bölüğün başında da hala oportünist ya da ortacı yöneticiler duruyordu. Sınıf uzlaşmacılığı görüşlerini atmamış kararsız ve dengesiz üyeler yeni Enternasyonal'i de sulandırabilirdi.

2. Kongre 41 ülkenin parti ve örgütlerinden delegelerin katılımıyla Temmuz 1920'de toplandı ve bu sorunu Leninci yoldan çözdü. Dünya komünist hareketinin önemli belgelerinden biri olan 21 maddelik "Komünist Enternasyonal'e Giriş Koşullar" kaleme alındı. Komünist Parası olmak isteyen tüm partiler için zorunlu, kesin koşullar

⁹⁴ YÜRÜKOĞLU R., a.g.e. s.16-18

⁹⁵ LENİN V.İ., a.g.e. s. 202.

öne sürüldü. Reformizmden, sosyal pasifizm ve oltacılıktan kopmanın sadece lafta değil, pratikte (ve bu akımların temsilcilerinin lider konumlarından çıkarılmasıyla) gerçekleştirilmesi öngörüldü. (Komünist Enternasyonale giriş koşulları demek gerçekten komünist partisi olma koşulları demektir. Geçici ortama göre değişen şeyler değil, evrensel ilkelerdir⁹⁶).

2. Kongre 1. Enternasyonalin işleyiş biçimini benimseyen tüzüğü kabul etti. Böylece, 2. Enternasyonal'in sonu yıkımla sonuçlanan federalizmi terk edildi ve 1. Enternasyonalin güçlü merkezi örgütlenmesine dönüldü. Tüzükte "Komünist Enternasyonal tüm dünyanın tek bir komünist partisi olmalıdır" deniyordu. Kongre'de Lenin'in yazdığı ulusal sorun ve sömürgeler sorunu üzerine tezler, uluslararası devrim sürecini Sovyet Cumhuriyeti'yle kapitalist ülkeler işçi hareketi ve ulusal kurtuluş hareketleri arasındaki "yakın bağlaşıklık" olarak kavramlaştırdı. 2. Kongre, Komintern'in en yaratıcı, en etkin, en sürükleyici kongresi oldu. Komünizmin tüm sorunlarında ilkesel ve pratik temel tezler ortaya kondu. Parlamentoda sendikalarda ve fabrikalarda çalışma konusunda, tarım sorununda, ulusal sorununda, sömürgeler sorununda ve komünist parasının rolü sorununda⁹⁷.

1921 Temmuzun da Kızıl işçi Sendikaları Enternasyonal'i kuruldu. Kızıl Sendikalar Enternasyonal'i, 1919'da Amsterdam'da oportünistler tarafından kurulan Uluslararası Sendikalar Federasyonu'nun reformizmine karşı İşçilerin haklı çıkarması için savaştı. 3. Kongre, kapitalist ülkelerde devrim dalgasının söndüğü, kapitalizmin yeniden saldırıya geçtiği bir ortamda Temmuz 1921'de toplandı. Yeni ortama uygun yeni görevler koydu. Avrupa'da devrimin yenildiği işçi hareketinin geri çekildiği bu dönemde yığınlarla güçlü tutabilmek ciddi bir sorundu. İşçiler grevlerde, barikatlarda olsa durum daha başka türlü olur. Fakat belirli bir sessizliğin oturduğu dönemlerde yığınlara inebilmek, hem de ilkeleri sulandırmadan inebilmek gerçekten zordur. İşte bu nedenle 3. Kongrenin ana amacı, "yığınlara inmek" oldu. Bu arada bazı "sol" sekte ve serüvenci akımlarla da savaşmak gerekti. Örneğin Almanya'da "saldırı" teorisi İtalya'da anti parlamentoculuk, Fransa ve Britanya'da anarko sendikalizm.

3. Kongre'nin dünya komünist hareketine yaptığı en önemli katkı, ilk kez "*birleşik cephe*" ye yakın amaçlar için ortak eylem fikrini ortaya atmış olmasıdır. 4.

⁹⁶ YÜRÜKOĞLU R., a.g.e. s. 20.

⁹⁷ LENİN V.İ., a.g.e. s. 202.

Kongre, 1922 Kasım'ında toplandı. 62 ülkeden delegasyonlar katıldı. Bu kongre Lenin'in katıldığı son uluslararası forum oldu. Lenin kongreye sunduğu raporda dünya devriminin başarısının komünist partilerinin örgütlenme düzeyine bağlı olduğunu vurguladı. Her zamanki derin alaycılığıyla, Rus halkının çok geri olduğunu, daha yeni okuma yazma öğrendi. Batılı yoldaşların ise “çok daha yüksek şeylere” gereksinim duyduklarını, ama İtalya'da faşistlerin başarılarının Batılı yoldaşlara devrimci Örgütlenme konusunda henüz en basit şeyleri öğrenmeleri gerektiğini gösterdiğini söyledi. Bu sözlerin derin tarihsel anlamı daha sonra ortaya çıktı. Lenin'in ölmeden önce uluslararası işçi sınıfına yaptığı bu son uyarı, Batıdaki hareket için faşizmin nasıl bir denek taşı olduğunu önceden görebilen bu sözleri, gelen dönemin niteliğini tümüyle aydınlattı⁹⁸.

1923 yılına gelindiğinde Batı ve Orta Avrupa'da kapitalist egemenlik yeniden iyice yerleşmişti. Sovyetler Birliği dışında devrimler yenilmişti. 5.Kongre 1924'te toplandı. Kapitalizmin içine girdiği göreceli, dengeli gelişmeyi, ülkelerde sosyal demokrat ya da radikal burjuva hükümetler eliyle, bazı ülkelerde ise faşizm ve zorbalık yöntemleriyle uygulanışını inceledi. 1928'de toplanan 6. Kongrede, bir önceki kongrenin saptadığı, kapitalizmin göreceli dengeli gelişme döneminin sonunun geldiği belirlendi. Ekonomik çelişkilerin ve krizlerin hızla yükseleceğini, bunun sonucunda büyük siyasal çatışmaların ve yeni bir dünya savaşının gelmekte olduğu söylendi. Ardından gelen yıllar, bu çözümlemenin doğruluğunu kanıtladı⁹⁹.

Almanya'da Hitler'in İktidara el koymasından ve Nazi diktatörlüğünün tüm yönleriyle biçimlenmesinden sonra 1933 yılında toplanan Komintern yürütme kurulu 13. Plenumu, çoğumuzun 7.Kongrede Dimitrov'un sunduğu rapordan öğrendiğimiz, faşizmin tanımını yaptı: “Faşizm, finans kapitalin en genci en şoven ve en emperyalist unsurların açık terörist diktatörlüğüdür” dedi. 7. Kongre, 1935 yılında toplandı. Faşizmin işçi sınırına ve halklara karşı yürüttüğü kuduz saldırıyı ezmede önemli rol oynadı. Faşizme karşı işçi sınıfını ve halklara yolunu gösterdi. 1935 yılında toplanan 7. Kongre Komünist Enternasyonal'in son kongre oldu. Komünist Enternasyonal'n Birinci Dünya Savaşından sonra yer alan devrimci kabarış dönemindeki genel kurmaylık rolünü yerine getirmesinden sonra dünya devrimci dalgası geriledi ve ulusal durumlarda ve partilerde çok değişik gelişmeler yer aldı. Bu nedenle Haziran 1943'te Komünist Enternasyonal kapatıldı. Dünya komünist ve işçi hareketine ölçülmez katkılar sağlayan

⁹⁸ YÜRÜKOĞLU R., a.g.e. s. 21.

⁹⁹ YÜRÜKOĞLU R., a.g.e. s. 22.

Komintern, uluslararası işçi partisi kapandı. Amerikan Komünist Partisi eski ulusal başkan William Foster, bu olayı şu sözlerle anlatıyor:

“Dünyanın her tarafında komünistler Kominteri’nin dağıtılmasının gerekliliğini anladılar bu yüzden karşı çıkan olmadı. Çok değerli uluslararası örgütlenme hakkının askıya alınmasını büyük savaşı kazanmak için savaş sonrası dünyasında barışı korumak için yapılması gereken bir özveri olarak gördüler. Yine de çok sevdikleri uluslararası örgütlerinin, en iyi umut ve ülkülerinin taşıyıcısının dağıtılması büyük üzüntü yarattı¹⁰⁰.

ç. Rus İç Savaşı

6 Kasım 1917’de Bolşevikler iktidarı ellerine aldıktan sonra, üç güce dayanmaya başladılar. Petrograd Sovyeti, kara ve deniz kuvvetleri birlikleri ve parti örgütü. Başlangıcında Bolşevik devrimi, tam bir karışıklık döneminde bir darbe olarak değerlendirilebilir. Lenin tarafından yazılan parti programı dört nokta içermekteydi: Köylülere toprak, aç olanlara yiyecek, Sovyetlere iktidar ve Almanya ile barış. Birincisi hemen, sonuncusu ise Brest-Litovsk Antlaşması ile gerçekleştirildi. İkinci ve üçüncüsü birlikte ele alındı ve ancak Sovyetlerin iktidarını kabul edenlere yiyecek dağıtıldı. Parti’nin denetimi altında Sovyetler ya da işçi konseyleri, başta fabrikalar ve ordu birlikleri olmak üzere ülkenin hemen her yerinde kurulmaya başladı. Böylece, iktidar son derece iyi örgütlenmiş ve sıkı disiplinli Parti’nin eline geçti. Parti’nin gücü kurulan iki örgütle daha da artırıldı. “Karşı devrim, Sabotaj ve Mali Spekülasyona Karşı olağanüstü Rus Mücadele Komisyonu” ve 1918 Ocak ayında Troçki tarafından kurulan Kızıl Ordu böylece, devrimin ilk üç ayı içinde Bolşevik siyasal sisteminin dört temel dayanağı ortaya çıkmış oldu. Lenin, bu dört araçla, yani parti, Sovyetler, gizli polis ve Kızıl Ordu ile modern dünyanın ilk totaliter tek parti diktatörlüğünü kurma çabasına girdi. Rusya’da devrim, bundan sonraki aşamasında, dünya tarihinin genel çerçevesi içinde değerlendirilirse, belirli bir yöne doğru gelişmeye başladı: Komünizm ile milliyetçiliğin birleştirilmesi¹⁰¹.

1918 yılı Ekim ayında itilaf devletleri ile merkezi Avrupa devletleri arasında sulh yapılmıştı. Fakat bu sulh, Sovyet Rusya’sı için yeni bir iç harbin başlangıcı oldu. Rusya da birçok menfaatleri ve alacakları olan Avrupa devletleri, bilhassa Fransa ile

¹⁰⁰ LENİN V.İ., a.g.e. s. 200-209.

¹⁰¹ SANDER O., a.g.e. s.26.

İngiltere Bolşevik idaresini devirerek yerine tekrar Çarlık idaresini kurmak istiyorlardı. Çarlık ve Kerenski taraftarı birçok generaller de memleket dâhilinde mühim ayaklanmalara sebep oldular. Gerek iç ve gerek dış tesirler altında Bolşevikler çok buhranlı devreler geçirmeye başladılar¹⁰².

Sovyet hükümeti kısa zamanda birçok şok geçirmiş ve demoralize olmuştu. Rusya'nın kontrolünü eline geçirmeyi başarsa da içerdeki düşmanların tamamını ortadan kaldıramamıştı. Bolşeviklerin acımasız yöntemleri ülkenin bazı bölgelerinde büyük memnuniyetsizlikler ve nefrete sebep olmuştu. Halk arasındaki hoşnutsuzluk yayıldıkça bu kitleler örgütlenmeye ve birbirleriyle iletişime geçmeye başladılar. Güçlerini birleştirerek ayaklanma çıkaracak duruma geldiler. Böylece Bolşeviklerin önüne bir başka sorun daha çıkmış oldu.

İç savaşın sebepleri oldukça fazla ve karmaşıktı. Siyasi açıdan Bolşevikler demokrasinin temel kurallarını çiğneyerek Kurucu Meclis'i dağıtmışlardı. Dağıtılmış bu meclisin halk tarafından seçilmiş olan vekillerinin çoğunluğu Sosyalist Devrimcilerdi. Bu durumu protesto etmeleri ve kendi hükümetlerini kurmaya çalışmaları gayet doğaldı. Askeri açıdan ise eski ordu mensubu bazı subaylar Almanlarla yapılan barış anlaşmasının Rus çıkarlarına ve itilaf kuvvetlerine bir ihanet olduğunu düşünüyor ve anlaşmaya karşı çıkıyorlardı. İçlerinde üniversite öğrencilerinin de bulunduğu birçok entelektüel de bu görüşü paylaşıyordu. Bu subaylar ülkenin güneyinde Gönüllüler Ordusu'nu kurdular ve geleneksel olarak Rus İmparatorluğunun içinde kendine has ayrıcalıklı ve özel bir grup kabul edilen) İon ve Kuban Kosakları ile Temasa geçtiler. Uzun süredir otonom yönetimlerinin ve diğer Ruslara göre daha iyi olan ekonomik durumlarının tadını çıkaran Kosakların Komünist rejimle mücadele etmeden teslim olmaları düşünülemezdi¹⁰³.

“Yağmacıları yağmalayın!” sloganıyla zengin, fakir tüm köylülerin toprak sahiplerinden yağmaladıkları mal ve mülk kendilerine karşı dönmüştü. Şimdi fakir köylüler, sadece birkaç hayvanı ve biraz tahılı olan göreceli zengin köylülere karşı birleşmişti. Kısa sürede fakir köylü komiteleri köylerde büyük bir düzensizlik yaratıp tarımda üretimi sekteye uğrattılar. Bolşevikler içinse bu durum bir başarıydı. Köylü

¹⁰² ATAÇ A.M., **a.g.e.** s.248.

¹⁰³ VERNADSKY G., **a.g.e.** s. 367-368.

toplumunun damarlarına giren bu karmaşa tohumu, köylü sınıfının nüfuzunu yitirmesine sebep oldu. Artık hükümet başka sorunlarla uğraşabilirdi, çünkü köyler de bundan böyle büyük miktarda yandaşları vardı. Köylüler, taleplerin durumuna göre renklerini değiştirip vaziyeti idare etmeye çalışarak önce Kızıllara karşı Beyazları daha sonra Beyazlara karşı Kızılları desteklediler ne kadar güvenilmez bir sınıf olduklarını kanıtladılar¹⁰⁴.

1917’de son Çar II. Nikolay’ın tahttan feragat ederek yerini kardeşi Mihail’e bırakmak istemesi, Çarlık için sonun başlangıcı olmuştur. Mihail bunu kabul etmedi ve sonradan devrimciler tarafından kaçırılıp öldürüldü. İç savaş boyunca Beyazların temel hedefi hükümetin anayasal veya cumhuriyetçi yapısından ziyade komünist yönüydü¹⁰⁵.

Bolşeviklerin faaliyetlerine karşı, Rusya’nın çeşitli yerlerinde tepki odakları belirmeye başladı. Don vadisinde, eski Çarlık subayları, toprak sahipleri ve işadamlarının oluşturduğu küçük bir grup, Kornilov ve Denikin’in önderliğinde mücadeleye girişti. Bolşevik karşıtı Sosyal Devrimciler Orta Volga bölgesinde giderek desteklenmeye başladılar. Omsk’ta bir grup, Sibiry’a’nın bağımsızlığını ilan etti. En önemli askeri güç 45.000 kişilik bir Çek birliğiydi. Bunlar, Avusturya-Macaristan ile savaşta ele geçmiş ve Rusya safında savaşmaları sağlanmıştı. Devrim ve Brest-Litovsk’tan sonra bu Çek birliği, Trans-Sibiry demiryolu ile Rusya’yı terk edip gemiyle batı cephesine geçerek savaş mücadelesine katılmak istedi. Bolşevikler bunların silahlarını almak isteyince, onlar da Volga’daki Sosyal Devrimcilere katıldılar¹⁰⁶.

Bu arada, Rus iç savaşına İtilaf Devletleri de müdahale etti. Bu müdahalenin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür: (i) İtilaf Devletleri, Bolşevizmin “geçici bir delilik” olduğuna inanıyor ve eğer başlangıcında müdahale edilirse, rejimin etkisini genişletmeden düşeceği sanılıyordu, (ii) Rusya’nın kuzeyindeki Murmansk ve Arkangelsk’te bulunan ve itilaf Devletleri’nin Rusya’ya gönderdiği cephanenin Almanya’nın eline geçmesinden kuşku duyuyorlardı, (iii) Bolşevik rejimi devrilirse, Rusya Almanya’ya karşı yeniden savaşa girebilir ve böylece Almanya’nın yenilgisi

¹⁰⁴ VERNADSKY G., a.g.e. s. 369.

¹⁰⁵ VERNADSKY G., a.g.e. s. 369-370.

¹⁰⁶ SANDER O., a.g.e. s.27.

kolaylaşabilirdi. (iv) Polonya ile Japonya'nın Rus toprakları üzerinde emperyalist eğilimleri vardı ve İngiltere ile Fransa da zengin Kafkas petrol kaynaklarına göz dikmişlerdi¹⁰⁷.

Küçük İtilaf birliği kuzeyde Murmansk ve Arkangelsk'i işgal ettiler. Ancak asıl mücadele yeri doğuda Vladivostok'taydı. Savaş sırasında itilaf Devletleri'ne yardımda isteksiz davranan Japonya, yıkılan Rus Çarlığı'nın doğudaki toprakları üzerinde etki alanları yaratmak düşüncesiyle ve büyük bir hevesle Vladivostok'a asker çıkarma davetini kabul etti. Ortak bir itilaf ordusu, Vladivostok'a çıkacak, Sibirya'ya geçecek, buradaki Çek birliği ile birleşecek ve Bolşevik rejimini devirerek doğudan Almanya'ya yüklenecekti. Bu gerçekten ihtiraslı harekâta Batı Cephesinde meşgul bulunan İngiltere ile Fransa asker gönderemeyince, işgal ordusu 72.000 Japon ve 8.000 Amerikan askerinden oluştu¹⁰⁸.

İç savaş genel olarak 1920'ye, bazı yerlerdeyse 1922 yılına kadar sürdü. Karmaşık bir mücadele haline gelen savaşta Bolşevikler hem iç hem de dış güçlere karşı mücadele ettiler. Ukrayna'da önce Almanya'yla, sonra Odessa'yı işgal eden Fransa ile savaştılar. Bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Ukrayna, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı yeniden işgal ettiler. Güneyde Wrangel'in, Sibirya'da kendini tüm Rusya'nın yöneticisi ilan eden Amiral Kolçak'ın "Beyaz Ordu"larını geriye püskürttüler. Batıda, yeni kurulan ve 1772'den önce kendilerinin olan Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarını eline geçirmek isteyen Polonya ile savaştılar. İngiliz, Fransız ve Amerikan, birlikleri Arkangelsk'te 1919 yılının sonuna, Japonlar da Vladivostok'ta 1922'ye kadar kaldılar. İç savaş, Rus halkı üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve devrim sırasında zaten bitkin ve fakir düşmüş olan halk, üç yıl daha açlıkla mücadele etmiş ve milyonlarcası ölmüşse de savaş Komünist Parti'nin gücünü ve denetimini artırmasında yardımcı olmuştur. İç savaş süresince Parti'ye karşı silahlı ve örgütlü muhalefet tümüyle ortadan kaldırılmış oldu. İçerdeyse ÇEKA acımasızlık ve kan dökmede, 1793'te Fransa'daki Terör yönetimini çok geride bırakan bir baskıya girişti. "Burjuva unsurların" hemen hemen tümünü ortadan kaldırdı ve öteki devrimci hareketler içinde Bolşeviklere rakip olabilecek odakları yok etti. 1922 yılına

¹⁰⁷ SANDER O., a.g.e. s.27-28.

¹⁰⁸ SANDER O., a.g.e. s.28.

gelindiğinde, Lenin'in Komünist Partisi Rus toprakları üzerinde tartışmasız ve tam bir diktatörlük kurdu¹⁰⁹.

Sovyet hükümeti, iç savaş süresince muhaliflerine karşı sahip olduğu kati avantajların tadını çıkarmıştı. Belki de bunlar arasında en mühim olanı Rusya'nın merkez bölgelerinin kontrolünü elinde bulundurmasıydı. Bu da Kızıl Orduya daha kısa mesafeli bir iç hat haberleşme ağını kullanma imkânı sağlamaktaydı. Söz konusu bölge, aynı zamanda çarlık ordusunun 1917 için planladığı büyük bir saldırı amacıyla yığıldığı çok büyük miktardaki silah ve cephanenin Kerensky'nin Temmuz ayındaki başarısız ilerleyişinde bu mühimmatın çok az bir kısmı kullanılabilmişti, Bulunduğu yerdı ve bu mühimmat artık Sovyet ordularının tasarrufu altındaydı. Politik açıdan da avantaj Sovyet hükümetinin elindeydi; kendi içlerinde hiziplere ayrılmış ve merkezden uzak Beyazlara karşın Kızıllar, açık biçimde belirlenmiş bir amaç ve program birliği içerisinde merkezileşmiş bir güçtüler. Burjuva sınıfı Komünist Diktatörlüğe cephe almasına ve köylülerin de aşağı yukarı tarafsız bir tavır sergilemelerine rağmen, programlarını tam anlamıyla fabrika işçileri üzerinden gerçekleştirmeyi hedefleyen Bolşevikler, küçük fireler dışında emekçi sınıfın gönülden desteğini almayı başarmışlardı¹¹⁰.

Bu dönemde Sovyet hükümetinin uyguladığı siyaset “savaş komünizmi” olarak bilinir. Kısmen teorik Marksist kavramlar, kısmen de gaddarlıkla motive olmuş Sovyet hükümeti, tüm ülkeyi dev bir askeri kampına dönüştürmeye koyulmuştu. Toprak, 1917-18'de köylüler arasında paylaştırılmıştı. Bu çözüm Lenin tarafından onaylandı ve diğer komünist liderler de pratikteki çıkarlarının gereği olarak bunu kabul ettiler. Esasında Bolşevikler, teorik açıdan köylüyü mülk sahibi olarak değil, devlete ait topraklar işleyen işçi olarak görme eğilimindeydiler. Köylünün tüm üretimi devlet malı olarak düşünülmüştü ve bu da bir nevi devletin ihtiyaç duyduğu şeye nispi olarak el koyması anlamına geliyordu. Tabii ki bu şartlarda savaş müddetince zaruri olan gıda gereksinimi de devam etmişti¹¹¹.

Söz konusu dönemde karşılaşılan esas güçlük, hükümetin hatalı planlarından ziyade onları işleve sokmanın anlamsızlığıydı. Rus endüstrisi ve ziraatının, I. Dünya

¹⁰⁹ SANDER O., **a.g.e.** s.28-29.

¹¹⁰ VERNADSKY G., **a.g.e.** s.380-381.

¹¹¹ VERNADSKY G., **a.g.e.** s. 381.

Savaşı nedeniyle zaten ciddi boyutlarda zarar görmesinden dolayı mesele çok çetrefil bir hal almıştı, Tüm bu faktörler, endüstriyel ve zirai üretimde yıldan yıla devam edecek olan istikrarlı bir düşüşü de beraberinde getirmişti¹¹².

Karmaşa dönemlerinde Sovyet Rusya’da yaşam umutsuzluğun hâkim olduğu aşırı derecede sert bir atmosferde akıp gitmekteydi. Hatta bazı hükümet üyelerinin zaman zaman bu ümitsizliğe yenik düştükleri bile oluyordu. Ama yönetim, başlıca iki kuvvetin Lenin’in demir iradesi ve fabrika işçilerinin desteği yaydığı enerji ile bir şekilde bu güçlüklerin üstesinden gelebilecek azim ve kararlılığa sahip olduğunu göstermekteydi¹¹³.

¹¹² VERNADSKY G., **a.g.e.** s. 383.

¹¹³ VERNADSKY G., **a.g.e.** s.385.

İKİNCİ BÖLÜM

2. LENİN DÖNEMİ SOVYET RUSYA’NIN KAFKAS POLİTİKASI

A. SOVYET RUSYA’NIN GÜRCİSTAN POLİTİKASI

Kuzeyden Şimali Kafkasya, güneyden Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyetleri, doğudan Azerbaycan Cumhuriyeti ve batıdan Karadeniz ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 70.049 km²’dir. Nüfusu 3.500.000’dir. Başkenti yarım milyon nüfusu bulunan Tiflis’tir¹¹⁴.

Ruslar, Gürcistan’ı ele geçirdiklerinde Çarlık Rusya’sının genel politikaları uygulandı. Rus yönetimi altında bulunan Gürcistan’daki sosyal yapı ise Rus modeline göre şekillendi. Rusya’daki geniş serflik düzeni ve bunun yanı sıra aristokrat sınıfın varlığı, geleneksel Gürcü aristokrasisi ile Ruslarla başlayan yeni tür aristokrasi ülkede bir ikilem oluşturdu.

1864-1871 tarihleri arasında Gürcistan’da serflik kaldırılınca ve daha önemlisi Tiflis bölgenin merkezi durumundaki Bakü’ye demir yolu ile bağlanınca, Gürcistan’da ekonomik gelişmeler kaydedilmeye başladı. Artık Bakü petroleri demiryolları aracılığıyla Gürcistan’ın liman şehirleri Batum ve Poti’ye kadar ulaşıyor ve buradan Karadeniz yoluyla dünya pazarlarına açılıyordu.

1918’de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettikleri zaman bu üç ülkenin sınırı Çarlık Rusya’sının yönetim sınırlarına göre belirlendi. Kafkaslardaki etnik dağınıklık sınır bölünmelerini aşan bir durum idi. Bağımsızlıktan hemen sonra 24 Haziran 1918’de Azerbaycan diğer Kafkas devletlerine sınır sorunlarının görüşülmesi için uluslararası bir komitenin kurulmasını önerdi. Ermenistan ve özellikle de Gürcistan’da çok sayıda Müslüman ve Türk yaşamaktaydı. Tiflis’in bazı bölgelerinde, Borçalı ve Signakh bölgelerinde Müslümanlar çoğunluğu oluşturuyorlardı. Yine Tiflis’e bağlı Karayazı’da Müslüman çoğunluk yaşamaktaydı. Gürcistan Müslüman çoğunluğun yaşadığı bölgelerde toprak talebinde bulunuyordu. Toprak taleplerinin ardında demografik nedenlerin yanı sıra ekonomik ve stratejik nedenler de söz konusuydu. Mesela Kutaisi ve Tiflis bölgelerinde yer alan ve sulanabilir tarıma elverişli bölgelerin çoğu Müslümanların elindeydi ve diğer dağlık Gürcü toprakları pek

¹¹⁴ ŞİMŞİR S., Mehmet Emin Resulzade, *Hatıralar ve Kafkasya*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011. s. 141.

tarıma elverişli değildi. Bu yüzden de Gürcü Menşeviklerin Gürcü çiftçisinin tatmin edecek tarım topraklarına ihtiyaçları vardı.

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın üçü birden Kazan ve Borçalı üzerinde hak iddia ediyorlardı. Borçalı'daki Sünni Karakalpak Türkleri yeni kurulan Gürcistan devletinin bir parçası olmayı reddederek Osmanlı Devleti'ne bağlanmayı eğer bu olmuyorsa Azerbaycan'a bağlanmayı istiyorlardı. Signakh ve Zatala bölgelerinde yaşayan halk da Bakü'ye mektuplar göndererek Gürcistan'ın bir parçası olmayı kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir¹¹⁵. Gürcü yönetimi Atskhuri ve Akhaltsikhe'ye silahlı birlikler göndererek bölgedeki Müslümanları katliama ve zorunlu göçe tabi tutmuştur. Bunun üzerine Azerbaycan'da yaşayan Gürcülerde sık sık silahlı Azerilerin kendilerine yönelttikleri baskı ve şiddetten şikâyet etmişlerdir. 1918 sonlarında Türk Ordularının Batum ve Kars'tan çekilmesi üzerine bölgenin Müslüman halkı buraların Azerbaycan'a bağlanmasını talep etmişlerdir. Bakü yönetimi buralara nüfuz edemese de Kars ve Batum'un Gürcistan ve Ermenistan'a bağlanmasını önlemeye çalışmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a Brest-Litovsk ve Batum antlaşmalarına sadık kalmaları çağrısında bulunmuştur. Azerbaycan ayrıca Batum limanında serbestçe yararlanmak hakkı talebinde bulunmuştur.

Marksist ve Bolşevik akımlar Gürcistan'a ulaştığı zaman komünist yapılanmasında tıpkı Ermenistan'da olduğu gibi sağcı sosyalistler diğer bir deyişle milliyetçi sosyalistler hâkimdi. Milliyetçi idealleri komünizm felsefesi içerisinde öngören bu tür anlayışa devrimin yayılması adına Bolşevik liderleri tolerans gösterdi ve hatta teşvik etti.

Sovyetler Birliği'ne entegre olan Gürcistan'ın bazı kazançları ve kayıpları söz konusuydu. Toprak ve Gürcistan'ın sınırları konusunda diğer Kafkas cumhuriyetleri ve özerk bölgelerinde yaşanan sorunlar Gürcistan'da da yaşanmıştır. Güney Osetya ve Abhazya Gürcistan'a bağlanırken diğer taraftan Gürcülerin hak iddia ettikleri Zakatalo bölgesi Azerbaycan'a ve Karadeniz'de önemli bir liman şehri olan Soçi de Rusya'ya bağlanmıştır. Siyasi anlamda Gürcistan Sovyetler Birliğinde gerek Kafkasya ve gerekse Sovyetlerin genelinde önemli bir yere gelmiştir. 1936'ya kadar üç Kafkasya cumhuriyeti Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Transkafkasya Federal Cumhuriyeti olarak birleşik bir siyasi yapı altında Sovyetler Birliği içerisindeki yerini almıştır. Bu birleşik

¹¹⁵ YILMAZ Harun, *An Unexpected Peace: Azerbaijani-Georgian Relations, 1918-20*, Revolutionary Russia, 2009, s. 41.

federal cumhuriyetin merkezi ve başkenti Tiflis olmuştur. Bu durum Gürcistan'ı Kafkaslarda ön plana çıkarmıştır. Aslında Sovyetlerin ilk dönemlerinde Tiflis'te bir Ermeni nüfusu yaşamaktadır. Transkafkasya Federal Cumhuriyetinin başkenti Tiflis olması üzerine Tiflis adeta tüm Kafkasların başkenti gibi sayılmış ve bu cumhuriyet için çalışan üst düzey memur ve bürokratin birçoğu doğal olarak Gürcülerden oluşmuştur.

Gürcistan'da Sovyet Rusya hâkimiyetinin başlaması esnasında gerçekleşen olayları tanımlayan Gürcistan Olayı'nı açıklamak meydana gelen olayları kavramamızda yardımcı olacaktır. Rusya İmparatorluğu'nda gerçekleşen Ekim Devrimi ve Rus İç Savaşı'nın ardından 1922 yılında Gürcistan topraklarında sosyalizmin gerektirdiği sosyal ve siyasi değişikliklerin nasıl gerçekleştirileceğine dair Bolşevik önder kadro arasında çıkan siyasi anlaşmazlık ve bunu izleyen olayları kapsar.

Gürcü topraklarının Kızılordu tarafından zorla Sovyet yönetimine dâhil edilmesinden sonra yerel Gürcü önderler Filip Maharadze ve Budu Mdivani ile onların merkez yöneticileri konumundaki Josef Stalin ve Grigori Ordjonikidze arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Görüş ayrılığının kökenleri karmaşıktı. Gürcü Bolşevikler, Moskova'dan özerk olmak isterken, merkez yönetim Gürcü, Azeri ve Ermeni topraklarını bir araya alacak olan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetini kurmak istemekteydiler.

Gürcistan Olayı, aynı zamanda ölmek üzere olan Bolşevik lider Vladimir Lenin'in konuya dâhil olmasıyla karmaşık hale gelmiştir. Sonunda Stalin-Ordjonikidze hattı partide kabul görse de Lenin ile Stalin'in arası açılacak bu durum Lenin'in Vasiyeti ile son yazılarına yansiyacaktır.

Gürcistan topraklarında Sovyet hâkimiyeti Kızıl Ordu'nun Şubat-Mart 1921 dönemindeki askeri harekâtı sonucunda sağlanır. Bu askeri sefer esas olarak o dönem Sovnarkom Milliyetler Halk Komiseri olan Josef Stalin ile Bolşevik Parti Transkafkasya Bölge Komitesi başkanı Grigor Ordjonikidze tarafından yürütülür. Kızıl Ordu'nun bölgeye gelişinden önce Bolşevikler arasında Gürcistan başlığında nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair anlaşmazlık vardı. Stalin ve Ordjonikidze Menşeviklerin hâkimiyetindeki bağımsız Gürcistan'ın derhâl Sovyetleştirilmesini savunurken, Leon Troçki Gürcistan içinde bir hazırlık döneminin ardından yapılacak ayaklanmayla burasının Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmesini savunmaktaydı. Lenin ise Gürcistan'a

yapılacak olası bir askeri müdahalenin uluslararası etkilerinden çekinir. Sonunda parti tarafından onay verilen harekât 13 Şubat 1921 günü başlar. Lenin Gürcü topraklarında Sovyet yönetimine karşı var olan muhalefetten haberdar olduğu için süren askeri harekât ile ilgili güvenilir bilgi alamamaktan şikâyet eder. Ayrıca Sovyet karşıtı Gürcü aydınlarıyla köylünün kazanılmaya çalışılmasına salık verir. Ancak iç savaş koşulları bu politikanın uygulanmasını engelleyecektir. Gürcü topraklarındaki uygulanması istenen Menşeviklerle uzlaşma girişimleri özellikle Stalin tarafından uygulanan uzlaşmaz siyaset nedeniyle gerçekleşmeyecektir¹¹⁶.

Sonunda Menşeviklere uzlaşılmasını isteyen orta yolcularla, doğrudan ülkenin sovyet egemenliğine geçirilmesini savunanlar arasında gerilim başlar. Tartışmalar sürerken Stalin aldığı kararla Gürcistan'daki tüm yerel işçi örgütlerinin ve sendikaların Bolşevik parti örgütüne bağlanmasını sağlar. Ayrıca Gürcüler arasındaki Moskova'ya bağlanmamak ve bir tür özerklik isteğinin bastırılması için 1921 yılı Temmuz ayında Tiflis'e geçer. Stalin yerel işçilerle yapılan toplantıda yerel milliyetçiliğe karşı konuşunca eleştirilecektir. Stalin izleyen günlerde milliyetçilik akımının tasfiye edilmesi için parti lideri Maharadze'yi görevden alarak yerine Budu Mdivani'yi geçirir. Çeka içindeki Makharadze yanlıları da tasfiye edilir. Bunların yerine atananlar arasında geleceğin ünlü Bolşevik lideri Lavrentiy Beria da bulunur. Bir yıl bile geçmeden Stalin Mdivani ile sorunlar yaşamaya başlar. Konu Gürcistan'ın Sovyetler Birliği içindeki konumudur. Stalin ve Ordjonikidze tarafından önerilen ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın birleşmesinden kurulan Transkafkasya Cumhuriyeti tepki çeker. Gürcü komünistler Gürcistan'ın ayrı bir cumhuriyet olmasında ısrarcıdır. Stalin bu eğilimi ulusal sapma olarak adlandırırken, Gürcüler de Stalin'in politikalarını Büyük Rus milliyetçiliği olarak tanımlarlar. Bolşevik Parti yönetimi ve Lenin bölgenin birliğe ekonomik ve siyasi olarak bütünleşmesi için Transkafkasya modelini benimser. Ancak iki grup arasında yaşanan gerilim 1922 yılı Kasım ayında Ordjonikidze'nin de karıştığı bir kavgaya çevrilince Lenin olaya dâhil olur.

Lenin bölgeden gelen şikâyetleri inceler ve tüm eleştirisini Ordjonikidze'ye yöneltir. 1922 yılı Kasım ayında Çeka lideri Feliks Dzerjinski'yi bölgeye araştırma yapması için gönderir. Stalin ve uygulamalarını doğru bulan Dzerjinski durumun ciddi

¹¹⁶ Smith Jeremy, "The Georgian Affair of 1922. Policy Failure, Personality Clash or Power Struggle", Europe-Asia Studies, 1998, C. 50, No. 3, s. 519-544.

olmadığı yönünde bir rapor hazırlar. Ancak Lenin benzer sorunların diğer Sovyet cumhuriyetlerinde patlak vermesinden çekindiği için endişelidir. 1922 yılı Aralık ayında Lenin, artık Stalin ve Ordjonikidze'yi Büyük Rus milliyetçiliğinden dolayı eleştirmeye başlamıştır. Ancak Lenin'in sağlık durumu şiddetle bozulacak ve partinin kararı gereği Gürcistan plânlanan şekilde Transkafkasya cumhuriyeti içinde yer alacaktır. 25 Ocak 1923 tarihli Politik büro kararı gereğince ise Mdivani tasfiye edilecektir.

Çeşitli sebeplerden dolayı 5 Mart 1923 günü Stalin ile tüm ilişkilerini kesen Lenin yaklaşan parti kongresinde Stalin'in parti genel sekreterliği görevinden alınmasını plânlayıp konuyu vasiyetinde dile getirirse de 9 Mart günü geçirdiği beyin kanaması yüzünden bilincini kaybedecek ve yatağa bağlı kalacak 1924 yılı Ocak ayında da hayata veda edecektir. Troçki Gürcistan Olayı ile ilgili olarak Stalin ile yüzleşmek istemeyecek ve 1923 yılı Nisan ayında yapılan 12. Kongrede Gürcistan ve Ukrayna milliyetçiliği mahkum edilecektir. Olay yüzünden geri plana atılan Ordjonikidze, partide Stalin'in yükselmesiyle beraber yeniden yönetime girecektir. Tasfiye edilen Gürcü komünistler ise 1930'lu yıllardaki Büyük Temizlik dönemine kadar varlıklarını sürdürecektir, bu dönemde tasfiye edileceklerdir¹¹⁷.

B. SOVYET RUSYA'NIN ERMENİSTAN POLİTİKASI

Rus hâkimiyeti Kafkaslara ulaştığı zaman Ruslar Ermenistanı Erivan ve Sevan Gölü arasına sıkışmış dar bir bölge "Armyanskaya Oblast" olarak oldukça küçük bir yönetim birimi haline getirmişlerdir. Rus hâkimiyeti Kafkaslarda yayılırken Ermenilerin bölgedeki hâkimiyet alanları oldukça daraltılmış yahut tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. 1836'da haklarını ve serbestisini kaybeden Ermeni kilisesi ise Moskova'daki Rus Ortadoks Kutsal Sinod'un idaresi altına girmiştir. III. Alexandır Ermeni kültürüne ve okullarına yönelik yıkıcı ve asimilasyonu öngören politikalar uyguladı ve onun devrinde devlet kontrolü dışındaki son Ermeni kilisesinin malları da müsadere edildi. Bu şartlarda Rus idaresi altında gerek coğrafi ve gerekse haklar bakımından sıkışmış olarak görülen Ermeniler kendi geleceklerini ve kendi hürriyetlerini Erivan merkezli olarak aramak yerine Bakü ve Anadolu merkezli olarak aradılar¹¹⁸. Ruslar Ermenileri kendi idareleri altında ve kendi topraklarında tamamen etkisizleştirerek baskı altında

¹¹⁷ Smith Jeremy, *a.g.m.* s. 519-544.

¹¹⁸ Charles vander Leeuw, *Storm the Caucasus in the Wake of Independence*, Curzon Caucasus World, Richmond, 1998, s. 91.

yönetirken aynı Rusya mevcut Kafkas Ermenistan'ından umut varolmayan Ermenileri aynı zamanda parlak gelecekleri için Anadolu ve Azerbaycan üzerinde kışkırtıyordu. Ermeniler artık hayat alanlarını Ermenistan diye tabir edilen küçücük kara parçasının ötelerinde arıyordu. Ermeniler için Anadolu'da yahut Bakü'de yaşamak hiç şüphesiz Erivan'da yaşamaktan daha değerliydi¹¹⁹.

İlk kuşak Ermeni entelektüelleri 1840 ve 1850'lerde oluşmaya başlamıştır. Varlıklı ermeni aileleri çocuklarını eğitim için Rusya'ya gönderdiler ve Rusya'dan eğitim alarak dönen bu öğrenciler okullar açtılar. Kendisini komünist olarak nitelendiren altı Ermeni öğrencisi Cenevre'de Hunçakian Sosyal Demokrat Partisini kurdular. Bunlar kendilerini komünist olarak görmelerine rağmen parti programı daha ziyade popülist Rus hareketi "Naradnoy Volya" (halkın iradesi)'ne benziyordu.

1918 senesinde Kafkasya'da bir Ermeni devleti kurulunca Ermeni teşkilatları bu devletin kurulması fikrine farklı yaklaştılar. Daşnak partisi milliyetçi, ihtilalci bir partiydi, ancak sosyalist bir platformu savunmaktaydı. Ramgavar ise reformist ve liberal bir partiydi ve genelde Ermeni burjuvaları tarafından desteklenmiştir. 1918'de Kafkasya'da Ermenistan devleti kurulduğu zaman Daşnak partisi haricindeki gruplar, ramgavar, ABD'deki ve Rusya'daki Ermeni teşkilatları Rusya Ermenistan'ında bir cumhuriyet kurulmasını kınadılar. Buna göre Ermeni devletinin Anadolu merkezli olarak kurulması gerekirdi.

Ermenilerin 1915 başarısızlığına rağmen Rusya'daki 1917 devrimi Ermeni milliyetçileri için yeni umutlar getirmiştir. Daşnaksütyun partisinin Tiflis'teki basın organı *Ufuk Gazetesinde* çıkan bir yazıya göre Mart 1917 ihtilali ile birlikte Ermeni halkı için gelecek hiç bu kadar güzel ve zafer hiç bu kadar yakın görünmemiştir¹²⁰. Ermenilerin yeni ve parlak beklentilerine rağmen, Lenin Mayıs 1917'de yaptığı bir konuşmasında emperyalist Rus politikalarını yermiş ve Rus ordularının derhal Polonya ve Türkiye'den çıkmasını istemiştir. Lenin 22 Haziran 1917'de birinci Sovyet kongresinde yaptığı konuşmasında ise yine Rusya'nın Türkiye'deki emperyalist savaşını kınamıştır. Bu durum Bolşeviklerden büyük beklentisi olan Ermenileri hayal kırıklığına uğratmıştır. Lenin'in Ermenistan hayali için herhangi bir şey yapmayacağı gerçeği

¹¹⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) III**, Ankara, 2006, s. 166-181.

¹²⁰ KURAT A.N., Hovannisian Richard, **Armenia on the Road to Independence, 1918**, (Bağımsızlık Yolunda Ermenistan), Berkeley California, 1969, s. 69.

ortaya çıkmıştı. Dahası, Rusların askeri desteğini çekmesi sebebiyle Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak bir yana, Kafkaslarda kurulan Ermeni devletini bile ayakta tutmaya imkân yoktu. Kasım 1917'de Lenin ihtilalin amaçlarından birisi olarak komşularının hürriyetini temin etmeyi gösterdi ve bu sebeple Rus birlikleri Türkiye ve diğer komşu ülkelerden geri çekilmeliydi. Nihayetinde 3 Aralık tarihinde Sovnarkom Türkiye'nin Doğu Anadolu'daki hükümrânlık haklarını ortadan kaldıran anlaşmaları tanımadığını açıkladı, ve Türkiye'yi bölmeyi, parçalamayı amaçlayan bütün anlaşmaları geçersiz ve yok hükmünde saydığını ilan etti. Bu tür açıklamalar daha başlangıcında Ermenistan'ın sonunu getiriyordu¹²¹.

Moskova ve Petrograd Ermeni komiteleri Kerenski hükümetine müracaat ederek Avrupa cephelerinde bulunan Ermeni askerlerinin Ermenistan'da toplanarak, bunların Doğu Anadolu ve Azerbaycan sınırlarında konumlandırılması talebinde bulundular. Bu çerçevede önemli sayıdaki Ermeni askeri Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya gönderdiler. Bu askerler Bakü'de Bolşevik yönetiminin kurulmasında etkin rol üstlendiler. Kafkasya'da kurulan Ermeni Cumhuriyeti içinde bulunduğu olumsuz şartlar karşısında kendisine yeni ve yapıcı politikalar belirleyeceği yerde, yine şiddeti ve küçük politikaları esas almıştır. Bu haliyle Ermeniler bir kez daha Türklerin güvenliğini kazanamamışlardır. Halil paşa Ermenilerin Bakü, Zanzegur ve Karabağ'da Türklere karşı gerçekleştirdikleri katliamların Osmanlı Devletinin Ermenilerle iyi ilişkiler kurmak arzusunu baltaladığından şikâyet etmiştir. Bu şikâyet karşısında tıpkı günümüzde yaşanan Dağlık Karabağ sorunu gibi Ermeni yetkililer bu bölgede işlenen cinayetlerin Ermeni Cumhuriyetinin inisiyatifi dışında olduğunu ve Ermeni Cumhuriyetinin hiçbir şekilde bu tür eylemler içerisinde yer almadığını iddia etmiştir¹²².

Rusya'da devrim rüzgârları eserken ve Rusya bir iç savaşa sürüklenmişken, milliyetçi Daşnak Ermenileri komünist Bolşevik Ruslardan çekinmediler, bilakis onları desteklediler. Ermeniler için Rusya'nın varlığı kendi geleceklerinin bir teminatı olarak görülüyordu. Bolşevizm ile Rusların güçleneceği açık bir durumdu ve Daşnak partisi için çarlık ya da komünizm önemli değildi. Önemli olan Rusların güç kazanmasıydı.

¹²¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)** III, Ankara, 2006, s. 166-181.

¹²² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I (1906-1918)**, Ankara, 1995, s. 3-12.

Çünkü güçlü bir Rusya kendi çıkarları çerçevesinde hareket ederken aynı zamanda Ermeni tezini de güçlü bir şekilde savunabilecekti. Bu bakımdan Daşnak için işlemeyen bir politik ideolojiden işleyen bir diğerine geçmek ermeni hedefleri için yeni fırsatlar yakalamak açısından gayet doğal bir durumdu¹²³.

Ermenilerin Bolşeviklerden beklentilerine rağmen, 1921 Moskova anlaşması ile birlikte Ermenilerin Anadolu merkezli bir Ermeni devleti kurma hayalleri tamamen ortadan kalktı. Yine de Ermeniler için durak noktası yoktu. Etrafında gelişen politik değişimlere hızlı bir şekilde ayak uyduran Ermeniler, Ermeni milli hedeflerini sosyalizm ve hatta Marksizm içerisinde formüle etmek gayreti içine girmişlerdi. Marksist düşüncenin Ermeni milliyetçileri için gerekli olan imkânları sunmamasına rağmen, Ermeni çıkarlarını her zaman canlı tutmuşlardır. Bu canlılık Sovyetlerin dağılması sürecinde Ermenistan'da hızlı etkin ve düzenli bir şekilde aşırı milliyetçi karaktere sahip, güçlü bir siyasi hareketin ortaya çıkmasında etken olmuştur.

C. SOVYET RUSYA’NIN AZERBAYCAN POLİTİKASI

Transkafkasya’dan başlayıp Irak sınırlarına uzanan Azerbaycan Coğrafyasının kültürel ve sosyal zenginliği onun tarihi zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Yüzyıllar boyu, pekçok medeniyete ev sahipliği yapan Azerbaycan Coğrafyası ekonomik kaynaklarının yanı sıra coğrafi konumu itibarıyla de stratejik öneme sahiptir. Kuzeyde yüzyıllar boyu sıcak denizlere inme hayali kuran bir gücün önünde duruyor. Yine kuzeyden güneye uzanan verimli topraklara sahip bir geçiş yoludur¹²⁴.

20. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan’da Marksist-Leninist ideoloji hâkimdi. Bunun temel nedeni siyasi rejimin bu düşüncelerden ideolojik güç almasındaydı. Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyetinin zaferinden sonra ülkede Marksist-Leninist ideolojiye muhalif akımların faaliyeti durduruldu, Marksist olmayan felsefi ve siyasi konuların incelenmesi durdurulmuştur.

Demokrasi ve hümanizmi savunan, beynelmilelci bir siyaset adamı olan N.Nerimanov Nazari çalışmalarında etnik çatışma ve eşitsizliği sert bir dille eleştirmiştir. Belli bir dönem Marksizm’in, özellikle de “bütün mazlumların ve

¹²³ HOVANNİSİAN R., *Armenia on the Road to Independence 1918*, Hardcover, 1967.s. 112.

¹²⁴ ALKIN Selçuk, “*Azerbaycan Coğrafyasının Önemi*”, Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, AKMBY, Ankara, 2002, s. 12.

beşeriyetin öğretmeni olarak gördüğü” Lenin’in düşüncelerinin şark için önemli olacağı fikri N.Nerimanov’un görüşlerinde önemli yer işgal etmiştir. Sovyet hâkimiyetinin uygulamadaki siyaseti N.Nerimanov’un bu hâkimiyete ve önderlerine olan güveninin kaybolmasına neden olmuş ve oğluna yazdığı mektuplarında V. İ. Lenin, Stalin diktatörlüğünün halka ve beynelmilelciliğe verdiği zarara ve terör politikasını açık şekilde eleştirmiştir. Marksizm teorisiyle proleter diktatörlüğü arasındaki çatışmayı cesaretle açıklayan N.Nerimanov “Ücralarda İnkılabımızın Tarihine Dair” eserinde Sovyet hükümetinin Şarkı ve Azerbaycan’ı “baştan başa yağmaladığını, insanların toplu şekilde kurşuna dizildiğini” yazıyordu¹²⁵.

20. yüzyılda komünist rejimler veya kurumlar tarafından öldürülmüş insan sayısı yaklaşık 120 milyondur. 120 milyon insan Marksist-Leninist ideoloji için kurban edilmiş, kamplarda ölene dek çalıştırılmış, “sürgün” edilerek Sibiryada mahvedilmiş, kasıtlı olarak organize edilmiş alcıklarda öldürülmüş, en korkunç hapisanelerde dehşetli işkencelere maruz kalmış, beyni yıkanmış komünist asker tarafından kurşuna dizilmiş, boğulmuş ve mahvedilmiştir. 1920 yılında Azerbaycan’da sosyal ve siyasi yaşam ve içtimai fikirdeki farklılıkların toplumsal şuura yansımaları, milletin siyasi ve manevi açıdan parçalanmasıyla, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yıkılmasıyla, ideolojik hayatta gittikçe Marksizm’in yayılmasına ve yeni siyasi rejimin tesis edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni dönemde terör ve siyasi tasfiyelerle milletin siyasi ve ideoloji açıdan rejime muhalifdi. Bu dönemde özellikle aydın kesim sistematik şekilde yok edilmekteydi. Marksist-Leninsit ideolojinin hâkim ideolojiye dönüşmesi için yeni, fırsatlar doğdu. Devamlı ve istikrarlı bir siyasi ve ideolojik propaganda yoluyla yegâne hâkim dünya bakışına dönüşen Marksist-Leninist felsefe Sovyet hâkimiyeti döneminde kendine özgü bir gelişim yolu seçmiştir. O dönemde Azerbaycan’da proleter diktatörlüğü ve Marksist felsefesi mütefekkirlerinin bir kısmı siyasi baskıların kurbanı olmuştur. Diğer kısmı ise yurt dışına giderek felsefe alanındaki çalışmalarını devam ettirmiştir. Böylece, Azerbaycan’ın Marksist felsefesi muhacerette, Şark ve Avrupa ülkelerinde A. Ağaoğlu, A.Hüseynzade, M. E. Resulzade, Hüseyin Baykara, Mirza Bala Memedzade, Ebdül Vahab Yurdsever vb. tarafından geliştirilmiştir ¹²⁶. 19. yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan felsefi

¹²⁵ ALKIN Selçuk, *a.g.m.* s. 14.

¹²⁶ ALKIN Selçuk, *a.g.m.* s. 15.

düşüncesine özgün Türkçülük, İslamcılık ve Çağdaşlık ilkeleri üzerine yükselen ve müstemleke Şarkın uyanış ideolojisi olarak karakterize edilen bu düşünceler Türk halklarını bağımsızlığa hazırlamak açısından zaruriydi. 20. yüzyılın 20’li yıllarından 1980’li yılların ortalarına dek Azerbaycan’da Marksist-Leninist ideolojinin üstünlüğü sadece sosyalist felsefenin gelişmesini sağlamıştır. Bu felsefe ise rejimin ideolojik propagandasına hizmet dışında her hangi bir çalışma yapmıyordu. Sovyetler Birliği dağılınca sömürgeci kurtulmuş bütün ülkeler gibi Azerbaycan’da da Marksist-Leninist ideoloji de hızla çöktü.

Azerbaycan üzerindeki tarihi ve siyasi mücadeleler genel olarak Türkler, İranlılar ve Ruslar arasında cereyan etmiştir. Ancak Azerbaycan üzerindeki nihai siyaseti Ruslar tayin etmiştir. Uzun yıllar boyunca Türk hâkimiyetinde kalan Azerbaycan 19. Yüzyılda süregelen İran-Rus savaşları sonucunda günümüzde de mevcut durumunu büyük ölçülerde koruyan yeni bir siyasi şekil aldı. Bu savaşlar sonrası Azerbaycan’ı bölmeye muktedir olan Ruslar kuzey Azerbaycan’ı direkt yönetimleri altına alırlarken, güneye de zaman zaman müdahalede bulundular. Rusya’nın Kafkaslarda etkin olmaya başlaması özellikle Rus Çarlığının bölgede Türk-İran çatışmasını kendi lehine kullanmasıyla mümkün olmuştur. Bölgede Hristiyan milletlerin de desteğini alan Rusya’nın Büyük Katerina döneminden itibaren başlattığı Kafkasya’daki güç mücadelesi, İran’la sürdürülen bir dizi savaşlar sonrasında, 1828’de imzalanan Türkmençayı anlaşmasıyla, Aras ırmağının kuzeyinde kalan Azerbaycan topraklarının Rus hâkimiyetine geçmesiyle sonuçlanmıştır. Çarlık Rusya 1845’te 1917 yılına kadar devam edecek olan ve “Kavkazia Kurberniia” diye adlandırılan ve bütün Kafkasya’yı içine alan bir idari birim kurmuştur¹²⁷.

Kuzey Azerbaycan’ı ele geçiren Ruslar burada tipik bir sömürge yöntemi oluşturdular. Çarlık yönetimi altında kendi vatanlarında üçüncü sınıf muamele gören Azerilerin toprakları ve malları yönetim tarafında ellerinden alındı. Rus çarları Azerbaycan’da kendilerine özel bazı idari düzenlemelere gittiler. Azerbaycan’ın ekonomik kaynakları genelde orduda başarı gösteren subaylara ödül olarak verilemeye başlandı. Toprak ağalığına da büyük ölçüde son veren Ruslar, Azerileri kendi toprakları üzerinde bütün haklarından mahrum edip, onları toprakla birlikte alınıp

¹²⁷SARAY Mehmet, **Azerbaycan Türklerinin Tarihi**, TTK Yay. İstanbul, 1993, s.23.

satılan serfler haline getirdiler. Mülkiyet hakkı hatta yaşam ve ölüm arasındaki çizgi Azerbaycan'da Rus askeri valileri elinde şekillenir oldu.

Rusya'daki 1905 ihtilali ve arkasından 1906 İran ve 1908'de Osmanlı Devletindeki meşrutiyet hareketleri Azerbaycan Türklerini derinden etkiledi. Rusya'da artan Rus şovenliği diğer Rusya Müslümanlarında olduğu gibi, Azerbaycan Türklerini de bağımsızlık için kamçıladi. 1905 ihtilali Rusya'yı karıştıırken, Azerbaycan'da ise Türkler ve Ermeniler arasında şiddetli etnik çatışmaların çıkmasına sebep oldu. Daşnak liderliği altındaki Ermeni milisleri örgütlenmiş ve silahlanmış olarak hem Ermeni nüfusunu koruyacak ve hem de Türklere karşı başarılı saldırılarda bulunacak güçteydi. Çatışmaların Azeri Türklerinin aleyhine olması Azerilerin organize olamadıkları ve birlik oluşturamadıklarının bir kanıtıydı. Azerbaycan Türkleri arasında siyasi organizasyonu sağlamak ve ermeni tehdidiye karşı koymak amacıyla 1905'te Ağaoğlu Ahmet liderliğinde "Difai" teşkilatı kuruldu. Azeri milliyetçileri artık bu teşkilat etrafında toplanmaya başladılar. 1908 senesinde yapılan baskılar sonucunda Ağaoğlu Ahmet'in Türkiye'ye kaçması üzerine Difai Partisi kapatıldı ve üyeleri "Müsavat Partisi" kadrolarında yer aldılar¹²⁸.

Ermeniler, tarihi Azerbaycan topraklarını işgal ederek "Büyük Ermenistan" kurmak, Rusya Bolşevikleri de Bakü'yü Rusya topraklarına katmak istiyorlardı. Bu dönemde, endişe uyandıran yeni bir kuvvet meydana gelmişti. Bağımsızlığını yeni elde eden Gürcistan devleti, Almanlar'ın yardımıyla Azerbaycanlıların yaşadıkları ve Kafkasya'nın Müslümanlara ait olan bazı topraklarını işgal ediyordu. Böyle bir hareket Rusya'nın isteği üzerine Almanlar'ın yardımı ve Gürcülerin emre itaatleri esasında gerçekleşiyordu. İşgal sırasında Kafkas İslam Ordusuna, Gürcistan'dan Gence'ye gelmesine imkân verilmedi¹²⁹.

Osmanlı devletinin 1. Dünya savaşına girmesi üzerine Kafkasya'daki Müslüman halk Osmanlı ordusunu desteklediler. Ocak 1915'te Osmanlı ordusunun geçici de olsa Tebriz'e kadar ilerlemesi üzerine Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı tek devlet olarak birleştirme ümitleri de artmıştı. Bölgedeki Türk istihbarat teşkilatının propaganda faaliyetleri sonucu Kafkasya'da Rus hedeflerine yönelik sabotaj

¹²⁸DEVLET Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985, s. 133.

¹²⁹ Vakıf Arzumanlı, "1918 Yılında Kafkasya İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ın Ermeni Taşnak ve Rus İşgalinden Temizlenmesindeki Rolü", Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, AKMBY, Ankara, 2002, s. 192.

faaliyetleri de başlamıştı. Ancak bölgedeki Müslüman halk Türk ordusuna verdiği destek yüzünden Ruslar tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Gürcistan'da yaşayan 52.000 Laz ve Acar Rus katliamına maruz kalmış ve bunlardan ancak 7.000 kadarı hayatta kalmayı başaramıştır¹³⁰.

Rusya'da Bolşevik devrimi üzerine Birinci Dünya Savaşı'nın önemli güçlerinden ve özellikle İran ve Türkiye için büyük tehlike arz eden Rusya savaştan çekilmek zorunda kaldı. Çarlık Rusya'nın yıkılması üzerine Türkiye ve İran derin bir nefes alırken, Kafkaslarda milliyetçi akımlar ve savaşın getirmiş olduğu belirsizlik karışık bir hareketliğe kaynaklık etti. Bölgenin üç hâkim milleti Azeriler, Ermeniler ve Gürcüler Çarlık Rusya sonrasında atılacak adımlarda tam olarak nasıl hareket edeceklerini bilemiyorlardı. Bu üç unsurun bir araya gelmesiyle oluşan Seim ya da Maveray-ı Kafkas hükümeti uzun ömürlü olmamıştır. Rusya'nın Kafkaslarda zayıflaması üzerine buradaki boşluğu Türkiye doldurmaya çalışmıştır. Bu şartlar altında Azerbaycan için olumlu bir atmosfer oluşmuş ve kuzey Azerbaycan'da başını Müsavat Partisinin çektiği hareket özgürlük ve müstakil hale gelmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. 27 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade önderliğinde istiklalini ilan eden Azerbaycan, Rusyadan ayrılan ilk Türk İslam Cumhuriyeti oldu¹³¹. 1920'de beyazların generali Denikin'in Bolşevik kızılara karşı yenilmesi üzerine Bolşeviklerin kontrolü altına girmiştir. Gelişen yeni durum karşısında en önemli müttefiki Rusya'yı kaybetmiş olan Ermeniler bölgede genişleyen Türk etkisinden kaygı duymuş ve Bolşevikler'in Kafkaslarda ve özellikle de Azerbaycan'da hâkim güç haline gelmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Gürcistan ise Almanya'nın güdümüne girerek Alman politikalarının öngörüsü üzerine Türk ordusunun Kafkaslarda hâkim güç olmasını engellemek için faaliyette bulunmuştur.

Transkafkasya'nın en büyük şehri olan Bakü, petrol zenginliği dolayısıyla hızla gelişmişti. 1900 senesinde Bakü dünya ham petrol üretiminin yarısını karşılıyordu. 1870'lerde 15.000 olan şehir nüfusu, 1913'te 124.600'e ulaşmıştı. 1878-1901 yılları arasında Bakü sahalarında üretilen petrol tüm Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşen petrol üretiminden daha fazlaydı¹³². Petrol endüstrisi şehirde büyük bir

¹³⁰ Audrey L. Altstadt, **Rus Yönetimi Altında Azerbaycan Türkleri**, Hoover Institution Press, 1992, s. 77.

¹³¹ KURAT, A.N., a.g.e.s.417

¹³² Ronald Grigor Suny, **The Baku Commune 1917-1918**, Princeton University Press, Princeton, 1972, s. 6.

sayıdaki işçi sınıfını da barındırmıştır. 1917’de Bakü’de 110.000 civarında işçi grubu vardı, ve bu işçilerin % 40 kadarı Azeri, % 23’ü Rus ve % 21 ise Ermenilerden oluşuyordu. Bakü cazibesi ve çok kimlikli yapısı ile Kafkasya’daki siyasi hareketliliklere merkezlik yapmıştır. Bakü gerek ekonomik, gerek sosyal ve gerekse de politik manada Kafkasların en önemli merkezi olagelmıştır. Bakü şehri bu özelliğini günümüzde de korumaktadır. Rusya’da ve bölgede cereyan eden 1905 olayları Bakü’nün Kafkasların politik merkezi olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur. Yine Bolşevik ihtilali sırasında Bakü bölgedeki ana hedef olarak belirtmiştir. Yirminci yüzyıla girilirken iki Ermeni ve iki Gürcü Bakü merkezde bir barakada bir araya gelerek solcu fikirleri bölgede yaymaya gayret ettiler.

Bakü’deki yeni siyasal yapılanmalarda ne geçici hükümet, ne de Bakü Sovyet’i Azerbaycan Türklerine kadrolarında yer vermemişlerdir. Oysaki her iki yönetim kurumu nüfus nispetinin çok üzerinde Ermenilere yer ve makam vermiştir. Bakü Sovyet’inin Menşevik çoğunluğa dayanmasına rağmen bir Ermeni Bolşevik’i Stephan Şaumyan Bakü Sovyet’inin başına getirildi. Kısa sürede Bolşevikler Bakü Sovyet’inde yönetimini ele geçirdiler. Ancak, 22 Ekim de Bakü Sovyet’inin organize ettiği ve sade işçilerin oy kullandığı seçimlerden müsavat partisi Bolşevik partisinin iki katı fazla oy alarak, % 40’lık oy oranıyla birinci parti olarak çıktı. Seçim sonuçlarından hoşlanmayan ve Bolşeviklerin işçi kesimi arasında bile popüler olmadığını gören Bolşevik yönetimi seçim sonuçlarını türlü bahaneler ve itirazlarda bulunarak yapılan seçimi iptal edip Aralık ayında seçimleri yenilediler. Bu sefer Bolşevikler birinci parti olmayı başardılar¹³³.

26 Ekim’de St.Petersburg’da Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri üzerine, Bakü Sovyet’i etki alanını arttırdı ve kurulan Sovnarkom ile karşı ihtilalcilere karşı mücadele başlattı. Başkanlığını Fetih Ali Han’ın yaptığı şehir Duma’sı Bolşevik İhtilalini ve Sovnarkoyu tanımadı. O sıralar göstergeler Bolşeviklerden yanaydı. Musavatçılar, Bolşeviklerin milli kimlikler çerçevesinde istiklal vadeden politikaları nedeniyle Bolşeviklere karşı adı konmamış bir destek içerisindeydiler. İlk başlarda Bolşeviklere karşı olan Daşnak da çıkarları çerçevesinde Bolşevik taraftarı olup çıkmıştı.

¹³³ KAZEMZADEH Firuz, **The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)**, Amazon Book Store,2008,s. 50.

Aralık 1917’de Lenin Şaumyan’ı geniş yetkilerle donatılmış Kafkas Komiseri olarak atamış ve Lenin’in Şaumyan’ın liderliğini övücü sözleri bölgedeki Ermenileri güçlü kılmak adına atılmış planlı ve önemli adımlardı¹³⁴. Silahlı faaliyetlerini artıran Sovnarkom’un kurduğu Kızıl birlikler Ruslardan ve Ermenilerden oluşmaktaydı. Ocak 1918’de Bakü’ye gelen Kafkas ordusunun Askeri İhtilalci Komitesi şehirdeki Kızıl birlikleri eğitti ve onları silahlandırdı. Bolşevikler nazariyede her ne kadar etnik ve sınıf üstünlüğüne karşı çıksa da, Bakü Sovyet’i ve onun Kızıl birliklerini eğitti ve onları silahlandırdı. Bolşevikler nazariyede her ne kadar etnik ve sınıf üstünlüğüne karşı çıksa da, Bakü Sovyet’i ve onun kızıl birlikleri tamamen Rus ve Ermeni gücünü ve ittifakını temsilden başka bir şey ifade etmiyordu.

Bakü’deki otorite eksikliği ve şehrin çok uluslu yapısı bu şehri pimi çekilmiş bir bomba haline getirdi. Her etnik grup kendi çıkarlarına göre hareket edip planlar yapıyordu. Ruslar ve Ermeniler ittifak yaparak çıkarlarını en iyi Bolşeviklerin saflarında yer alarak koruyabilecekleri kararına varmışlardı. Ermenistan’da Menşevikleri destekleyen Daşnak Azerbaycan’da Bolşevikleri destekliyordu. Çünkü silah ve güç Azerbaycan’da Bolşeviklerin elindeydi. Türk ordusunun Kafkasya’da ilerlemesinden korkan ve Bakü dışında gittikçe kuvvetlenen Azerbaycan Türklerinin politik faaliyetlerinden çekinen Ermeniler, Rusları ve Bolşevikleri tek umut olarak görüyorlardı. Lenin, Türk ordusunun ilerlemesini durdurmak düşüncesini Stalin’e gönderdiği 7 Temmuz 1918 tarihli telgrafı tasdik etmektedir. Telgrafta Bakü’ye gittiğinizde en önemlisi derhal Şaumyan’la bağlantı kurmalısınız ve Berlin’deki elçi Joffe’ye Almanların yaptığı öneriden Şaumyan’ın haberi olmalıdır. Bu öneriye göre Almanlara petrolün bir kısmının verilme güvencesini verseydi onlar Türklerin Bakü’ye doğru ilerlemesine mani olmayı kabul ederlerdi¹³⁵.

Bolşevik hükümeti Türk ordusunun Bakü’ye girmesini istemiyordu. Bakü’nün kurtuluşu Bolşeviklerin gayrı milli siyasetine son verilmesi milli hükümetin tabii başkentine göçmesi ve düzenin sağlanması demekti¹³⁶. Bölgedeki farklı siyasi görüşe sahip Ruslar ise tek amaç etrafında birleşerek, her ne şekilde olursa olsun, komünist yahut demokrat, Rus hâkimiyetinin devam ettirilmesi çabası içerisindeydiler. Ülkenin gerçek sahibi olan Azerbaycan Türkleri silahlı Rus ve Ermenilerin insafına bırakıldılar.

¹³⁴ RIHTIM M, S., **a.g.e.s.82**

¹³⁵ RIHTIM, M.S., Doküment, **Vneşney Politiki SSSR**, t. 1, dok. No. 255, s. 381.

¹³⁶ RIHTIM, M.S., **a.g.e. s.75-81.**

Rus ordusunun Doğu Anadolu'dan çekilmesi üzerine Ruslarla beraber çekilen Ermeniler de Azerbaycan'da karışıklıklar yaratmaya başladılar. Artık Azerilerle Ermeniler arasındaki çatışmalar kaçınılmazdı.

Azerbaycan'daki Bolşevik politikaları komünistlerin niyetlerinin anlaşılması için uzun zamana gerek bırakmadı. Teoride farklı söylemleri olan Bolşeviklerin aslında neleri öngördükleri Müsavat tarafından kolayca anlaşıldı. Müsavat partisinin organı Açık Söz, Bolşeviklerin, Daşnakların, Menşeviklerin ve Kadetlerin savunmasız bir milleti yok etmek için güç birliği ettiklerini yazıyordu. Bunun sınıf mücadelesiyle ilgisi olmayan aleni bir milliyetçilik taassubu olduğu yorumunu yapıyordu.

Kurulmakta olan Sovyet idaresi ilk olarak Dağıstan'daki anti-Bolşevik yönetime karşı askeri hareket başlattı. Azerbaycan'daki Müslüman teşkilatlar Dağıstanlılara olan desteklerini açıkladılar. Buna tepki gösteren gayrı Müslimler Bakü'de Müslümanların evlerini yağmalayıp onları cezalandırmak için yiyeceklerine el koydular. Ortamın git gide bozulduğunu gören Azeriler Bakü'yü terk etmeye başladılar. Gelişmelerden oldukça endişelenen Müsavat Partisi Bakü Sovyetine müracat ederek Türklerin kendilerini korumaları için silah dağıtılmasını istedi. Ermenileri silahlandıran Bakü Sovyet'i Türklerin bu isteğini geri çevirdi. 24 Martta Bakü limanına giren ve şehirdeki düzeni korumak için gelen Müslüman birlikler hemen oracıkta silahsızlandırıldılar. Mart ayı boyunca her gün adı konmamış çatışmalar ise sürüp gidiyordu.

Beklenen facia 30 Martta başladı. Bazı önemsiz olayları bahane eden Sovyet yönetimi, bir yandan Azerbaycan Türklerini silahsızlandırdılar ve diğer yandan da kontra devrimcilerle mücadele etmek bahanesiyle şehrin Müslüman mahallelerini bombardımana başladılar. Kızıl ordunun askeri hareketine Menşevikler, Kadetler ve Daşnak Partisi desteklerini açıkladılar. Ruslar ve Ermeniler ittifakla Müslümanlara karşı katliamlara giriştiler. Durumu fırsat bilen silahlı Ermeniler Müslüman mahallelerine girerek savunmasız masum insanları katlettiler. Üç gün süren ve çoğunlukla Ermenilerin yaptıkları katliamlar sonucu Ermenilere göre 3.000'den fazla Azeri Türk'ü katledildi. Ancak gerçekte katledilen Azerilerin sayısı 13.000'den fazlaydı. Katliamlar sırasında komünist Hümmet Partisi Sovyet yönetimi nezdinde arabuluculuk yaparak katliamları önlemeye çalıştı ancak Müslüman Türkün en hızlı bir Bolşevik dahi olsa Rus ve Ermenilerin nazarında bir değerinin olmadığı

gerçeğinden dolayı Hümmet'in çabalarına kulak asan olmadı. Hümmet'in lideri ve Azerbaycan'ın önde gelen komünistlerinden Neriman Nerimanov bu gerçeği bizzat kendisi acı bir şekilde müşahade etti¹³⁷.

Mart katliamlarında sonra Bolşevik yönetimi Bakü'nün tartışmasız yegâne gücü haline geldi ve Azerbaycan Türkleri yönetimden tamamen uzaklaştırıldılar. Şaumyan Lenin'e çektiği telgrafta düşmanın kesin bir yenilgiye uğratıldığını müjdeledi. Böylece Bakü anti-Bolşevik bir coğrafyada bir Bolşevik adacığına dönüştü. Bakü dışında Türklerin faaliyetlerinden rahatsız olan Şaumyan Moskova'nın da desteğiyle özellikle Türk milliyetçilerinin yoğun olduğu ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ne merkezlik eden Gence'ye karşı askeri hareketlerde bulunarak, buradaki faaliyetleri sindirmeye çalıştı. Fakat gence merkezli İslam Ordusu Türk Ordusunun desteğiyle güç kazandı ve Temmuz sonlarında Bakü'nün eteklerine kadar ilerledi. Bakü sovyeti Türk tehlikesinden kurtulmak için Lenin, Stalin ve Şaumyan'ın rızaları halefine İngilizleri şehre davet ettiler. 4 Ağustosta İngiliz birlikleri şehre girerek Bakü sovyetine son verdiler. Ancak şehirdeki İngiliz kontrolü çok kısa sürdü ve 15 Eylülde Türk ordusu Bakü'ye girerek şehri teslim aldı. Türk ordusunun Bakü'ye girmesinin sebebini Azerbaycan Cumhuriyetinin toprak bütünlüğünü sağlamak olduğunu açıkladı. Osmanlı devletinin Mondros ateşkes anlaşmasını imzalaması üzerine Türk ordusunun Bakü'den çekilmesi için özellikle İngilizler tarafından baskılar yapıldı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Türk Ordusu 17 Kasımda Türk Ordusu Bakü'den çekildi¹³⁸ ve İngilizler tekrardan şehri kontrolleri altına aldılar. . Bundan bir hafta sonra İngiliz kuvvetleri Bakü'ye girdiler. Bu dönemde müttefiklerin desteğindeki Ermeniler "Büyük Ermenistan" idealini gerçekleştirmek için bölgede Türklere karşı kanlı eylemlere başladılar. Nihayetinde 28 Nisan 1920'de kızıl ordu Bakü'ye girdi. Ve böylece Azerbaycan'da resmi olarak Sovyet idaresi kurulmuş oldu.

Cumhuriyet hudutları üstün kuvvetlerle geçilmiş her türlü mukavemet hareketleri amansız surette bastırılmıştı. Kızılordu'nun aktif yardımıyla memleket sovyetleştiriliyor. Yani sözde Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti unvanı muhafaza ediliyorsa da işte demokratik milli bütün müesseseler ortadan kaldırılıyor; liderler

¹³⁷ RIHTIM, M,S., a.g.e.s.43

¹³⁸ YAVUZ K.,Güney Kafkasya'nın Dünü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Basımevi, Yenilevent,İstanbul, 1993, s. 5.

takip olunuyor, kızıl istila terörü her tarafı kasıp kavuruyordu. Fevkalade ihtilal mahkemesi manasına gelen Çerezviçayka ceza makinesi durmadan çalışıyor, gözde bulunan bütün münevverler birbiri arkasından yakalanarak zindanlara atılıyor, bir kısmı da ortadan kayboluyorlardı. Kızıl kasırğa, devirmedik milli müessesese, kesmedik bir şahsiyet bırakmıyordu. Sovyet yönetimine karşı direniş hareketleri ise 1924 senesine kadar devam etti¹³⁹.

Ermenistan'da dahi Bolşevik hükümeti teessür eder etmez, Rus siyaseti, Nerimanov'un cömert ağzı ile iki gün evvel Azerbaycan için müdafaa eylediği Zengezor ile Nahçıvan kazasını tantanalı bir surette Ermenistan'a hediye etti¹⁴⁰.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Azerbaycan'a ve Türkistan'a uzanan Ermeni tedhişi, bu bölgelerde önemli sorunlara yol açtı. Bolşevik bayraktarlığı altında kendi milli menfaatlerine göre hareket eden Ermeniler, Azerbaycan'da komünist manifestosundan umut bekleyen Azerilere bu rejimin gerçekte neler getirdiğini açıkça göstermişlerdir. Azerbaycan'da kurulan Rus-Ermeni ittifakı Azeri Türklerini hedef alan bir sindirme ve temizlik hareketine öncülük etmiştir. Baküyü bir Bolşevik adasına çeviren bu ittifaka karşı Türk milli direnişi başarıya ulaşmış ancak nihayetinde Sovyetler Birliğine entegre olmasını engelleyememiştir.

Kafkaslarda Bolşevik idaresi kurulduktan sonra; Zanzegur, Karabağ ve Nahçıvan gibi tartışmalı bölgelerin statüsü Moskova tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Moskova ve Kars Anlaşmalarına göre Nahçıvan Azerbaycan'ın yönetimi altında otonom hale getirildi ve Azerbaycan'ın Nahçıvan üzerindeki hükümrانlık hakkının üçüncü bir güce devredilmeyeceği kayıt altına alındı. Bu noktada Türkiye anlaşmalar çerçevesinde Nahçıvanın muhtariyeti hakkında garantör ülke konumunu elde etti. Dağlık Karabağ üzerine sürdürülen tartışmalar sonucunda Moskova Ermeni tarafının da kabulü ile bölgeyi Temmuz 1923 te Azerbaycan'a bağladı. Ancak Dağlık Karabağ Azerbaycan içerisinde özerk bir bölge olarak kalacaktı. Diğer tartışmalı bölge olan Zanzegur ise Ermenilere verildi. Zanzegurun Ermenilere verilmesi ile Ermenistan Zanzegur koridoruyla Azerbaycan'ı Nahçıvan'dan ayırarak ikiye bölmüştür. Sovyet politikası genel anlamda Ermenileri kollayıp haklar verme, Azerbaycan'ı bölümlere ayırma ve Türkleri sindirme olarak görülmektedir.

¹³⁹ ŞİMŞİR S., a.g.e.,s. 32-33.

¹⁴⁰ ŞİMŞİR S., a.g.e., s. 116.

Nisan-Aralık 1920’de Lenin ve Stalin’den Kafkasya’yı Bolşevikleştirme emrini alan Kızıl Ordu, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi bağımsız Cumhuriyetleri tarihe gömdü. 28 Nisan 1920’de Bolşevikler Bakü’ye girdi. Ertesi gün Taşnak Ermeni hükümetine şu kesin uyarı yollandı: “Sovyet Azerbaycan’ındaki işçi-köylü hükümetinin devrim komitesi adına talepleri şudur”.

- 1) İlk olarak ordunuz Karabağ ve Zengezur’u terk edecek.
- 2) Daha sonra kendi gerçek sınırlarınız içine çekileceksiniz.
- 3) Nihayet halklar arası boğazlaşma durdurulacak.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı Azerbaycan Sosyalist Devrim Komitesi Ermenistan ile savaşmayı göze almıştır. Böylece Ermenistan ileride dünya kamuoyunu saldırıyı bizzat Azerbaycan tarafının başlattığına, kendisinin ise sadece saldırıya karşılık verdiğiğine ikna etme imkânı bulacak olan Osmanlı ile karşı karşıya gelecektir. Nahçıvan-Ermenistan sınırında yaşanan olaylar sırasında abluka altında hammaddesiz kalan Ermenistan, Türk sınırlarını ele geçirmekle suçlanmış, yabancı güçler bu olayı içtenlikle desteklemiştir.

Bu olaylar Güney Kafkas’taki gelişmelerin bu yönde cereyan edeceğini ortaya koymaktaydı. 1 Aralık 1920’de, Rusya Komünist Partisinin Kafkas sorumlusu Ordjonikidze’nin başkanlığında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Komünist Partisi temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Azerbaycan temsilcisi Neriman Nerimanov, Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerini Ermenistan’a bırakarak, Türklerle Ermeniler arasındaki tarihsel kavgaya son verdiğini ilan etti. Karar Ordjonikidze tarafından Lenin ve Stalin’e ulaştırıldı ve 4 Aralık 1920 tarihli Pravda gazetesinde milliyetler komiseri Stalin’in bu kararı tarihte benzeri görülmemiş bir olay olarak kutsadığını anlatan haber çıktı. Ancak bunun Ermeni Bolşeviklerini ve genel kamuoyunu etkilemek için yapılan bir manevra olduğu kısa sürede anlaşılacaktı. Moskova (16 Mart 1921) ve Kars antlaşmalarının (13 Ekim 1921) ödülü olarak Ermenistan-Türkiye sınırında bulunan Nahçıvan, Azerbaycan’a bağlı otonom bölge olarak tanımlandı. O tarihlerde Nahçıvan nüfusunun yüzde 85’ni Azerbaycan Türkleri, yüzde 15’ni Ermeniler oluşturduğu için Ermeniler karara itiraz etmediler. Bir ay sonra, Bolşevikler Zengezur bölgesinde Taşnaklar tarafından yönetilen bir Ermeni direnişi ile

karşılaşıp, Zengezur'u Ermenistan ile Azerbaycan arasında paylaşırken da ses çıkarmadılar¹⁴¹.

5 Temmuz 1921'de Rusya Komünist Partisi Kafkasya bürosundan Stalin, Ordjonikidze ve Nerimanov gibi yetkililerin katıldığı toplantıda yine fikir değiştirildi ve Karabağ bu sefer Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak tanımlandı. Dahası bölgenin sınırları çizilirken, Karabağ'ın Ermenistan'la ilişkisini kesmek için Lâçin bölgesi Azerbaycan'a bırakılmıştı. Ruslar, Ermeni Bolşevik ve Taşnaklar ile işbirliği yaparak verilmiş bölgelerin önemsiz ve değersiz toprak parçalarından ibaret olduğunu, Azerbaycan'ın ise Rusya'nın nezdinde de hiçbir kıymeti bulunmayan bu bölgelerden kurtulduğu için sevinmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu olaylar karşısında Azerbaycan'ın “*Sağlam Komünistleri*” sessiz kalmakla yetinmişlerdir.

Sovyetlerin iktidara geldiği tarihte Azerbaycan'ın yüzölçümü 113. 895.97 km² iken sonraki yıllarda 86,6 km² olmuştur. N. Nerimanov aldatıldığını anladığı zaman Kreml'e (*Lenin yönetimi*) isyan yüklü mektuplar göndermeye başladı. Bu mektupların birinde şöyle denmekteydi: “*Durumun vahametini anlatmakta zorlanıyorum. Azerbaycan'a ait önemli bölgelerin Taşnaklara verilmesi telafisi zor olan sorunlar yaratacaktır. Kreml, Taşnak komünistlerin kötü amellerine son vermezse, tüm Müslüman Şark bizden (yani komünistlerden) yüz çevirecektir*”¹⁴².

¹⁴¹ Beşir Mustafayev (2009), **Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905–1920)**, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2009,s. 17-28.

¹⁴² Süleyman Seydi, “*Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, ASAM Yayınları. C. 2, Ankara,2007.s.85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SOVYET RUSYA’NIN KAFKASYA POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Rusya, XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren mücadelelerin sonucunda Kafkasya’ya askeri olarak yerleştikten sonra¹⁴³ idari, ekonomik, kültürel reformları da yapmak için planlar yapmıştır. Ancak bu reformların yapılmasında yerli halk ile Rus idaresi arasında zaman zaman uzlaşmazlıklar ve çatışmalar olmuştur. Bu nedenle sürgün dâhil çeşitli cezalara maruz kalan halkla iktidarın arası açılmıştır. Bu yüzden Rusya’da çarlık rejimine karşı başlayan faaliyetler, özellikle Kafkasya’da yayıldı.

Bolşevik İhtilali’nden sonra Rusya’da yaşayan Müslüman Türkler, özgürlükleri için biraz ümitlenmeye başladılar. Çünkü Bolşevikler, ihtilalden sonra 27 Ekim (8 Kasım) 1917’de ihtilalin vaat ettiği bir kararname yayınlamışlardı. Ayrıca 3 Aralık’ta “*Rusya’nın ve Doğu’nun Bütün Müslüman Emekçilerine*” hitaben yayınladıkları beyannamede¹⁴⁴. Rus işgali altında yaşayan yabancı milletlere ve Türkler başta olmak üzere diğer Müslüman milletlere birçok vaatlerde bulunmuşlardı. Bu durum ve özellikle “*her milletin geleceğini kendisinin belirlemesi hakkı*”nın ifade edilmesi, Rusya’daki Müslümanlar arasında büyük heyecan ve ümit uyandırmıştı¹⁴⁵. Rusya’daki Müslümanlar, Bu ümitlerle ülkedeki rejim boşluğundan da faydalanarak, özgürlükleri için çalışmaya başladılar ve bağımsız cumhuriyetler kurmaya çalıştılar.

Transkafkasya’da Gürcüler’in liderliğinde Sovyet Rusya’nın demokratik bir cumhuriyet olacağı düşüncesiyle Kafkas milletleri harekete geçtiler. Çarlık Rusya’sı yıkıldıktan sonra Duma, yani Rus Parlamentosu tarafından kurulan Geçici hükümet tarafından “*Mavera-yı Kafkas Komitesi*” oluşturuldu. Yalnız Bolşevikler’in 1917’deki Ekim İhtilali’yle (Rus Takvimi’ne göre 24 Ekim 1917- Miladi takvime göre 7 Kasım 1917) iktidarı ele geçirmelerini “*Mavera-yı Kafkas Komitesi*” onaylamamıştı. Bunun üzerine Maveray-ı Kafkas için ayrı bir idare oluşturulmasına karar verilerek, “*Mavera-yı Kafkas Komiserliği*” 15-28 Kasım 1917 tarihinde kurulmuştur. Maveray-ı Kafkas

¹⁴³ Fırat KARABAYRAM, **Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 26.

¹⁴⁴ YERASİMOS Stefanos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Boyut Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 35-37.

¹⁴⁵ ERŞAN Mesut, “*Kafkasya’da Son Türk Zaferleri*”, Türkler, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 435.

Federasyonu içinde Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler kendi işlerinde bağımsız hareket ediyorlardı. Her biri kendi çıkarlarına uygun teşkilatlar kurarak, milli amaçlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlardı ¹⁴⁶. Bu Komiserlik, bir federasyonu andırıyordu. İşlerinde serbest olan bu milletler, bir hükümet kurdular. Merkez, Tiflis olarak belirlendi. Bu Komiserlik, Bolşevikleri tanımamakla birlikte Büyük Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu açıkladı. Bu Komiserliği oluşturan devletler, ümitlerini yönetimde söz sahibi olacakları "*Kurucular Meclisi*"ne bağlamışlardı. Ancak 5-18 Ocak 1918'de Bolşevikler'in söz konusu meclisi dağıtması, Kafkas yöneticilerinde hayal kırıklığı yarattı. Fakat Kurucular Meclisi'ne seçilmiş olan mebuslardan oluşturulmak üzere 10-23 Şubat 1918'de bir Seym oluşturuldu. Bu meclis, Maverayı Kafkas Komiserliği'nin en yüksek yürütme organı oldu. Komiserlik, bu mecliste alınan kararları uygulamakla yükümlüydü. Gerek komiserlik ve gerek Seym'de Gürcü Menşevikler, lider konumdaydı. Hem Komiserliğin hem de Seym'in başkanı, Gürcüler'di¹⁴⁷. 23 Şubat günü, halklar beyannamesinin tanıdığı imkândan yararlanarak, Kafkasya'daki Gürcüler, Azeriler, Dağıstanlılar ve Ermeniler "*Ön Kafkas Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti*"ni kurduklarını ilan ettiler. Fakat bu devlet, Sovyet yönetimi altında olmadığı için onun imzaladığı, Brest-Litovsk Anlaşması'nı tanımak istemiyordu¹⁴⁸.

Brest-Litovsk Barışı'nın uygulanmasını sağlamak için Türk kuvvetleri harekate başladılar. Önce Erzincan, düşman işgalinden kurtarıldı¹⁴⁹. Daha sonra V. Kafkas Tümeni Bayburt'u geri alırken, II. Kafkas Kolordusu da Trabzon ve Gümüşhane'yi Gürcüler'in elinden aldı¹⁵⁰. 1915'te Ruslar'ın eline düşen Erzurum'da 12 Mart 1918'de kurtuldu¹⁵¹. İki gün sonra ise 1914 sınırına ulaşıldı. Türk orduları, Erzurum ve

¹⁴⁶ KILIÇ Selami, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovsk Barışı ve Müzarekeleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998. s. 84-87.

¹⁴⁷ YÜCEER Saime, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekati**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996. s. 31, 32.

¹⁴⁸ AVCI Cemal, "*Türk Sovyet İlişkileri (Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti)*", Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi: Bildiriler, C.1,(25-29 Ekim 1999). s. 8.

¹⁴⁹ GÖKDEMİR Ahmet Ender, **Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 18.

¹⁵⁰ GÜRBÜZ Musa, "*1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri: Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları*", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Umut Tani Matbaası, Ankara-2007, s. 87.

¹⁵¹ KARABEKİR Kazım, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** Cilt 3, Emre Yayınları, İstanbul-1995, s. 203.

Erzincan’a gelinceye kadar Ermeniler, buralarda katliamlara girişmişlerdi. 13 Mart 1918 tarihinde yayınlanan Tanin Gazetesi’nin “*Kafkasya Ahvali*” başlıklı yazısında:

“Kafkasya’nın durumunun çok vahim olduğu, İstanbul’dan hareket eden Rauf Bey ve arkadaşlarının birinci görevlerinin durumu tespit etmek ve tespitlerini İstanbul’a bildirmek olduğu” belirtiliyordu¹⁵².

Brest-Litovsk Anlaşması’na göre Kafkas sınırı, 1877 yılındaki gibi olacağından Kars, Ardahan ve Batum’dan Ruslar’ın çekilmeleri gerekiyordu. Rus ordusu dağıldığı için bu sancaklar boşaltılmıştı. Fakat onun mirasına konan Ermeniler, Kars ve Ardahan’ı Gürcüler ise Batum’u işgalleri altında tutuyorlardı. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, merkezi Tiflis olan Ermeni, Gürcü ve Azeriler’in oluşturduğu Maveraya-yı Kafkas Hükümeti’nden bu illerin boşaltılmasını istedi. Ancak Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, bu isteği yerine getirmediği gibi Brest-Litovsk Anlaşması’nı da tanımadıklarını açıkladı. Osmanlı Devleti, bu sırada askeri harekate devam ederken soruna siyasi bir çözüm bulmak için Maveraya-yı Kafkas Hükümeti temsilcilerini görüşmek üzere Trabzon’a çağırdı¹⁵³. Türk Heyeti’nin bu konferansa katılmasındaki amaç, yeni kurulan Kafkas Hükümeti’nin idare şekli ve genel durumu hakkında bilgi edinmektir.

14 Mart’ta Türkler’in eline geçmiş olan Trabzon’da, Türk Heyeti ile Maverayı Kafkas Heyeti arasında görüşmelere başlandı. Maveraya-yı Kafkas Hükümeti’nin Meclisi olan Seym, on biri delege olmak üzere kırk üç kişilik bir heyeti, Trabzon’a gönderdi. Maveraya-yı Kafkas delegasyonunun başkanı, Gürcü Akakiy İvanoviç Çhenkeli’ydi. Heyette, Mehmed Emin Resulzade, İbrahim Haydarov gibi Türk temsilciler de bulunuyordu. Görüşmelerde Osmanlı Hükümeti’ni Adliye Nazırı Halil (Menteşe) ile Albay Hüseyin Rauf (Orbay) temsil ediyordu¹⁵⁴. Fakat ortada ciddi bir problem vardı. Kafkas Heyeti, Brest-Litovsk’u tanımamakta ısrar etmekteydi¹⁵⁵.

Osmanlı ordusu da Brest-Litovsk Antlaşması’nı Kafkas Hükümeti’ne kabul ettirmek için zaten başlamış olan harekâtına ara vermeden devam etti¹⁵⁶. Bu arada Osmanlı, İngiliz, Fransız, Alman etkileri altında bocalayan Menşevikler, Taşnaklar,

¹⁵² Tanin Gazetesi, 13 Mart 1918.

¹⁵³ YÜCEER Nasır, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 17.

¹⁵⁴ Gela Guniava, **Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 62.

¹⁵⁵ Kurat A.N., **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 36.

¹⁵⁶ GUNİAVA, a.g.e. s. 63-64.

Müsavâtçılar, Trabzon ve Tiflis'te görüşmelerde bulunurken Türk orduları, 5 Nisan'da Sarıkamış'ı aldı ve ertesi gün Trabzon'da Rauf Bey görüşmeleri keserek, Kafkas heyetine bir ultiatom gönderip, *“Hem Brest-Litovsk Barışı'nın tanınmasını hem de Türkiye ile kesin görüşmelerde bulunabilmek için Kafkaslarötesi Cumhuriyeti'nin kendini bağımsız bir devlet olarak, Rusya'dan ayrıldığını kesin bir biçimde açıklamasını”* istedi¹⁵⁷.

Kafkaslarötesi heyeti, Tiflis'e döndükten sonra 22 Nisan 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin isteği ve dayatması ile de Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin bölgeye karşı takip etmiş olduğu politikaların bir zaferidir. 26 Nisan'da Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin ilk hükümeti kurulduğu zaman Batum ve Kars, Türk orduları tarafından ele geçirilmiş ve Türk orduları 1877 sınırına dayanmıştı. 28 Nisan'da Vehip Paşa, hükümetinin yeni cumhuriyeti tanıdığını Tiflis'e bildirdi ve onları Batum'da yeni bir konferansa çağırdı¹⁵⁸.

Batum Konferansı, 11 Mayıs 1918 – 4 Haziran 1918 tarihleri arasında yapılmıştır. Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin bu konferansa katılmaktaki amacı, ilerleyen Türk askeri harekâtını durdurup, bölgede güçlü bir devlet olmak ve Osmanlı Devleti ile aralarındaki toprak problemlerini çözmektir. Osmanlı Devleti ise böyle bir konferansı düzenleyerek, bölgede mümkün olduğunca avantajlı duruma gelmek, Kafkasya ile olan sınır problemlerini halletmek ve bölgede istikrarı sağlamak istemiştir¹⁵⁹.

Batum Konferansı'na Sovyet Rusya da bir temsilciyle katılmak istedi ve bu amaçla Çiçerin bir takım girişimlerde bulundu. Ancak bu girişimler, Osmanlı Devleti ve Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti tarafından dikkate alınmadı. Bunun üzerine Çiçerin, Tiflis yönetimine bir telgraf göndererek, alınacak kararları tanımayacaklarını bildirdi¹⁶⁰.

Konferansa katılan Türk heyetine gelince, heyetin başkanlığını Adliye Nazırı ve Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey yapacaktı. Ve heyet on kişiden oluşmaktaydı. Gürcü, Azeri ve Ermeni milletlerinin temsilcilerinden oluşan, yasama ve yürütme özelliğine sahip bir meclis olan Tiflis Seymi, Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir

¹⁵⁷ YERASİMOS., a.g.e., s. 21.

¹⁵⁸ YERASİMOS., a.g.e., s. 22.

¹⁵⁹ KURAT A.N., a.g.e., s. 474-477.

¹⁶⁰ YÜCEER N., a.g.e. s. 29.

devlet olarak, Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı Çenkeli'nin başkanlığında bir heyet oluşturarak, Osmanlı Devleti ile kesin barış imzalamak üzere Batum'a göndermiştir. Bu cumhuriyet, Batum Konferansı'na kırk kişilik kalabalık bir heyet ile katılmıştı. Ayrıca bu toplantıya Kafkasya ve Dağıstan temsilcileri de katılmıştır. Halil Bey'in başkanlığındaki Türk heyetine göre, Brest-Litovsk barışı artık tarafları bağlamamaktaydı. Her iki tarafın üç aydan beri savaş halinde bulunmaları ve şartların Osmanlı Devleti'nin lehine değişmesi Osmanlı Devleti'nin yeni isteklerde bulunmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, Ahıska, Ahılkelek, Iğdır, Gümrü ve Gümrü-Culfa demiryolunu geriye almak istiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti, 1828 sınırına ulaşmak istiyordu. Bu görüşmelerde Osmanlı heyetinin Ahıska ve Ahılkelek'in Türkiye'ye verilmesi isteği de kabul edilmiş ve böylece Türk talepleri, Brest-Litovsk'ta tespit edilmiş olan sınırı da aşmıştır. Sonuç olarak Türk ordusu, 15 Mayıs'ta Gümrü'ye girmiştir¹⁶¹.

Bu sırada Kafkas Cumhuriyetleri arasında barış ve savaş konusunda çıkan anlaşmazlıklar, Gürcüler'in Almanlar'la ilişkilerini yoğunlaştırması, Azerbaycan'ın devamlı şekilde savaşa karşı çıkması sonucunda, 26 Mayıs 1918 tarihinde bu cumhuriyet kaldırıldı ve aynı gün Gürcistan bağımsızlığını ilan etti. Bunu Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın bağımsızlıkları takip etti. Ermenistan ile çarpışmalar kısa bir süre daha devam ettikten sonra 4 Haziran 1918 günü Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile 8 Haziran günü de Dağıstan ile Batum'da barış anlaşması yapıldı. Bu defa Nahcivan'da Osmanlılarda kalıyor, böylece Azerbaycan'la bağlantı sağlanmış oluyordu. Ermenistan ve Gürcistan ile yapılan anlaşmalar, savaşı bitiren barış anlaşmaları şeklinde iken, Azerbaycan ve Dağıstan ile bir tür dostluk ve yardımlaşma anlaşmaları imzalanmıştı¹⁶².

Batum Konferansı'nda Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti dağıldıktan sonra Ermeniler, Gürcüler ve Azerilerle ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Ahıska ve Ahılkelek'in topraklarına katılmasıyla 1828 sınırlarına ulaşmıştı. Batum Konferansı'nda yapılan antlaşmalarla da Ermenistan Devleti'nin, yüzölçümü önemli miktarda azaldı. Böylece Osmanlı Devleti, bu konferansta imzaladığı antlaşmalar

¹⁶¹ ŞAHİN, Enis; “*Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı*”. Kafkasya Araştırma&Analiz, Ankara-2007,s.452

¹⁶²GÜRÜN Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 3-4.

sayesinde Ermenistan Cumhuriyeti üzerinde de önemli bir otorite kurdu ve Kafkasya'nın tamamında kendi nüfuz ve otoritesini sağlamlaştırmak, Rusya ve kendi müttefiki Almanya'ya karşı, bölgede çok avantajlı bir duruma geçti.

Batum Konferansı'nda yapılan antlaşmalara göre, Azerbaycan ve Dağıstan'a yardım vaadinde bulunan Osmanlı Devleti, daha sonra bu devletlerin isteği üzerine Bakü'ye harekât düzenlemiştir. Zaten Türk Hükümeti de Kafkasya'da bir İslam devleti kurmak ve Sovyet Rusya'yla Türkiye arasında tampon bir devlet oluşturmak istiyordu. Çünkü Ruslar, I. Dünya Savaşı'nı bırakınca, Kuzey İran ve Azerbaycan'ı boşaltmaya başlamışlardı ve İngilizler ise bundan faydalanarak onların yerlerini doldurmaya, Bakü petrollerini ele geçirmeye bölgede Ermenileri de kullanarak, Türkler'in bu bölgeye hâkim olmasını engellemeye çalışıyorlardı. Almanlar, ise Osmanlıların Kafkas siyasetinde müttefiki olmadıkları için Türkler'e karşı cephe aldılar. Almanların Azerbaycan'a yapılacak harekâta engel olmasını önlemek ve onları şüphelendirmemek için Türk ordusu doğrudan müdahale etmedi¹⁶³. Ermenistan'daki duruma gelince, Ermenistan'da Bolşevik teşkilatının başında daha önce Lenin tarafından "*Kafkas Olağanüstü Komiseri*" olarak tayin edilmiş olan Şaumyan adında bir Ermeni vardı¹⁶⁴. Ermeni Taşnak Partisi'nin etkisi altında olan Ermeni hükümetinin teşvikiyle ve Bolşevikler'in desteğiyle Ermeniler, 18 Mart 1918'de Azerbaycan'ın merkezi Bakü'yü ele geçirmişler ve burada Müslümanlara karşı şiddet uygulamışlardı. "*Mart Olayları*" denilen üç günlük katliam sonucunda birçok Azeri hayatını kaybetmişti. Ermeni asıllı Şaumyan'ın başında olduğu bu hükümetin asıl amacı, Azerbaycan topraklarını kısa zamanda kurulmak istenen Ermeni Devleti'nin sınırları içerisine dâhil etmekti¹⁶⁵.

Osmanlı Hükümeti, 1918 yılı Mayıs ayı başlarında Ermenilere bir ultimatoma vererek, Tiflis-Bakü demiryolu üstünde önemli bir istasyon olan Gümrü'nün boşaltılmasını istedi. Osmanlı Devleti, böylece hem kolayca Bakü'ye ulaşacak, hem de Türk sınırını tehdit eden çok sayıdaki Ermeni kuvvetini bölgeden uzaklaştıracaktı. Ancak bu istek, Ermeniler tarafından rededildi. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, hem

¹⁶³ KIRZIOĞLU Fahrettin, "1918 Yılında Kafkasya İslam Ordusunun Azerbaycan'ın Ermeni, Taşnak ve Rus İşgalinden Temizlenmesindeki Rolü", Azerbaycan 1. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.192.

¹⁶⁴ Abdül Ali Emircan ve Mehmet Emin Gerger, **Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti**, Cemre Yayınları, İstanbul 1992, s. 77.

¹⁶⁵ BAYKARA Hüseyin, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975, s. 250- 251.

Ermeniler'in zulümlerine son vermek hem de Pantürkist düşünceler çerçevesinde Azerbaycan'ı kurtarmak ve Bakü petrollerini İngilizlere kaptırmamak için Azerbaycan üzerine 1918 yılının ikinci yarısından itibaren ordu gönderdi. Bu ordu, Enver Paşa tarafından Türk ve Azeri gönüllülerden oluşturulmuştu ve başına da Nuri Paşa getirilmişti¹⁶⁶.

Türk Hükümeti'nin, bu harekâtı düzenlerken yasal bir dayanağı vardı. Batum Konferansı'nda Azerbaycan'la yapılan antlaşma gereğince Azerbaycan, gerekli görürse, iç güvenliği sağlamak için Osmanlı Devleti'nden yardım isteyebilecekti. Batum'da imzalanan anlaşmaya dayanarak, Azerbaycan Milli Şurası Başkanı Mehmet Emin Resulzade ve Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacınski Azerbaycan'a askeri yardım gönderilmesi hakkında Osmanlı Devleti'nin temsilcileri ile görüşmeler yaptı ve antlaşma şartlarına uygun olarak, Osmanlı Hükümeti'nden Azerbaycan'a ordu gönderilmesini istedi. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti, askeri harekâta başladı.

Tam bu sırada İran'daki İngiliz kuvvetleri, Bakü'yü ele geçirmek için harekete geçtiler. Bunun üzerine İngiliz harekâtının önünü kesmek için Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevket Paşa Urmiye Gölü civarını ve Tebriz'i işgal etti. Daha sonra Osmanlı kuvvetlerinin ve İslam ordusunun Bakü üzerine harekâtı başladı.

Azerbaycan topraklarını işgal etmek için Bakü'den batıya doğru taarruza geçen Bolşevik, Rus ve Ermeni kuvvetleri, 27 Haziran 1918'de Gökçay'a kadar ilerledi. Buradaki Kafkas İslam ordusu, dört gün süren muharebeler sonunda Birleşik Bolşevik kuvvetlerini yenmeyi başardı. Bu sıralarda Zengezor, Nahcivan ve Dağıstan'da Ermeniler'in Müslümanları toparlayarak, mallarını gasp ettikleri ve onlara baskı yaptıkları, her türlü zulüm ve hakarete bulundukları haberleri geliyordu. İngilizler'in ise Batum'a çekildiklerine dair kesin olmayan haberler geliyordu.

Sovyet Hükümeti ise Kafkas İslam Ordusu'nun Bolşevik kuvvetlerini yenmesinden hiç memnun değildi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki etkinliği artmıştı ve hem stratejik açıdan hem de petrol açısından Ruslar için önemli olan bu bölgenin denetiminin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi, Rusya'nın işine gelmiyordu. Ruslar; bu durumu engellemek için harekete geçerek, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota gönderdi ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın ihlal edilmesini protesto etti.

¹⁶⁶ UÇAROL R.,a.g.e. s. 484.

Bu sırada Ermeniler’de boş durmayarak, İngiltere’den yardım istemişti. İngilizler General Dunsterville’in komutasında İran’ın Hazar Denizi sahilindeki Erzeli limanına geldiler. Fakat 14 Eylül sabahı başlayan Türk ileri harekâtı karşısında etkisiz kalarak çekilmek zorunda kaldılar. Ermeniler’in de şehri terk etmesi üzerine 15 Eylül 1918 günü Türkler Bakü’ye girdiler. Türkler’in Bakü’ye düzenledikleri harekât sayesinde 13 Ekim’de “*Kuzey Kafkas Cumhuriyeti*” resmen ilan edildi. Osmanlı-Türk Kuvvetleri’nin gerek Bakü ve gerekse Dağıstan’a kadar ilerlemeleriyle hem Azerbaycan’da hem de Dağıstan’da bağımsız iki Müslüman Türk devleti kurulmuş oluyordu¹⁶⁷.

Bakü’nün Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi, Sovyetler’in tepkisine yol açtı. Hemen buranın boşaltılıp, kendilerine teslim edilmesini istediler. Sovyetler, bu durumun Brest-Litovsk’a aykırı olduğunu öne sürerek, Brest-Litovsk Antlaşması’nı feshettiler. Böylece Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasındaki siyasi ilişkiler kesildi. Rusya’nın bu duruma tepki göstermesinin asıl sebebi ise Bakü’nün zengin petrol yataklarıydı. Osmanlı Devleti’ne gelince, Brest Litovsk Antlaşması gereğince bölgenin güvenliği sağlanmadığı için Bakü’yü aldıklarını öne sürerek, Sovyetler’in “*Bakü’nün boşaltılması isteği*”ni reddettiler.

Bakü’nün Osmanlı Devleti’nin eline geçmesi, Ruslar’ın ve İngilizler’in işine gelmiyordu. Çünkü Bakü’nün Türkler’in eline geçmesi, “*Kafkaslar’a tamamiyle Türkler’in hâkim olması*” anlamına geliyordu. Fakat Bakü’nün Ruslar İngilizler’in, İngilizler’sen Ruslar’ın eline geçmesini istemiyordu. Bu duruma karşılık Türkler’in elinde olmasını daha mantıklı buluyorlardı. Bakü’nün alınması, kısa bir süre durulan Türk-Rus ilişkilerini daha da gerginleştirdi.

Büyük fedakârlıklar sonunda kazanılmış olan bu topraklar uzun süre muhafaza edilemedi ve Türk kuvvetleri, Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince, 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı-Sovyet ilişkilerindeki bütün bu gelişmeler, daha sonra başlayacak olan Milli Mücadele için önemli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı Devleti, bundan sonra Rusya’yla bir barış dönemi yaşamaya başlamıştır. Rusya’yla aramızda bir savaş olmadığı için Milli Mücadele döneminde Doğu’da zinde bir askeri gücümüz bulunmuş ve doğu sınırlarımızın temelleri hukuki açıdan sağlamlaştırılmıştır. Bu durum

¹⁶⁷ ÖKE Mim Kemal, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 199- 200.

da Osmanlı Devleti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere bir temel teşkil etmiş ve gelecekte bu iki devlet arasında karşılıklı çıkarlar çerçevesinde iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Türkiye, İtilaf Devletleri ile müttefiklerine karşı Kurtuluş Savaşı'nı sürdürdüğü sıralarda, Sovyetler Birliği'nde hemen hemen aynı devletlerle mücadele halinde bulunuyordu. Bu da iki devleti birbirine yaklaştırmıştı. Bunun sonucunda da, 16 Mart 1921'de Moskova'da "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştı. Bu antlaşma ile, Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı reddetmiş, yeni Türkiye Devleti'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmişti. Böylece antlaşma, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında dayanışma, dostluk ve işbirliği dönemini başlatmıştı. Bundan sonra Sovyetler Birliği, Lozan Konferansı sırasında da Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya karşı desteklemiş ve Boğazlar üzerinde mutlak Türk egemenliği tezini savunmuştu¹⁶⁸.

Lozan Antlaşmasından hemen sonra Türkiye'yi en çok uğraştıran ve zorlayan Musul anlaşmazlığı sırasında, İngiltere'nin ve Milletler Cemiyeti'nin tutumu, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne daha çok yaklaştırdı. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile Almanya arasındaki ilişkileri yumuşatmak amacıyla 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması'nın yapılması, Sovyetleri de Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Çünkü bu antlaşma Almanya'yı Sovyetler'den uzaklaştırmıştı. Sovyetler Avrupa'da meydana gelen bu yeni gruplaşmayı, kendilerine yönelmiş bir hareket olarak görmüşlerdi. Bu sırada da Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te, Musul hakkında Türkiye aleyhinde karar verdi. Bu gelişmeler ise iki devleti birbirine yaklaştırdı. Bunun sonucunda da 17 Aralık 1925'te Paris'te, "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalandı.

İki tarafın çıkarları göz önünde tutularak yapılan bu antlaşmadan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında diplomatik ve ekonomik ilişkiler gelişme yoluna gitmiştir. Ancak bu dönem içinde Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde bazı görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Türkiye başlangıçtan itibaren Sovyetlerle ilişkilerini komünizmden ayrı olarak düşünmüş ve buna göre davranmıştı. Türkiye'de komünistlere karşı alınan önlemler ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi için Türkiye'nin Batılılarla yaptığı anlaşma,

¹⁶⁸ BİLGE A. Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)**, Ankara, 1992, s. 24.

Sovyetler tarafından hoş karşılanmamıştır. Çarlık Rusyası'nın borçlarını tanımayan Sovyetler Birliği, bir emsal yaratılmasını sakıncalı saydığı için, Türkiye'nin de kendileri gibi hareket etmesini istemiştir¹⁶⁹.

Diğer taraftan, 1925 Antlaşmasının imzalandığı sırada Türkiye ile Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin üyesi değillerdi. Musul sorununun çözümlenmesinden sonra İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne girmesi için Türkiye'ye baskıya başlamıştı. Sovyetler Birliği'de, Milletler Cemiyeti'nin büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir araç olarak görüyor, bu nedenle Türkiye'nin örgüte katılmasını önlemeye çalışıyordu. İngiltere ise, Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan ayırmak istiyordu. Bu amaçla Türkiye'ye karşı bazı ekonomik önlemler aldı. Ancak İngiltere'nin bu baskısı, Türk-Sovyet ilişkilerini daha çok sıkılaştırdı ve güçlendirdi.

Belirttiğimiz görüş farklılıklarına rağmen 1925 Antlaşması'ndan sonra, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki siyasi yakınlaşma sürdüğü halde ekonomik ve ticari ilişkiler aynı gelişmeyi göstermemişti. Sovyetler; 1926 yılında, Türkiye'ye ithal edilen bazı mallarla, Türkiye'den ihraç edilen mallara sınırlamalar koymuştu. Bunlar da iki ülke arasında uyuşmazlığa yol açmıştı. Ancak bu uyuşmazlığın giderilmesi için, Kasım 1926'dan itibaren görüşmelere başlanmış ve sonuçta Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, 11 Mart 1927'de Ankara'da "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması" imzalanmıştır¹⁷⁰.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki siyasi ilişkiler, 1928'den itibaren ise uluslararası gelişmelere göre yön almaya başladı. 27 ağustos 1928'de, saldırı savaşını yasaklayan Kellog Paktı imzalanınca, Türkiye ve Sovyetler Birliği de buna katıldılar. Sovyetler, o günlerin gergin ortamında, bu konuda daha ileri giderek Paktın Doğu Avrupa ülkeleri arasında da bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla, 9 Şubat 1929'da Moskova'da, Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile Litvinof Protokolünü imzaladı. Bu protokole, 1 Nisan 1929'da Türkiye de katıldı.

Ancak bu sıralarda Türkiye, Batılı devletler ile arasındaki sorunları büyük ölçüde çözmüş ve bunlarla normal ilişkilere başlamıştı. Bu da Sovyetleri memnun etmemişti. Bu gelişmeler sırasında da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ankara'da,

¹⁶⁹ Uçarol, R., **a.g.e.** s. 566.

¹⁷⁰ Uçarol, R., **a.g.e.** s. 567.

17 Aralık 1929'da "1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması"nı teyit eden ve iki yıl uzatan bir protokol imzalandı. Fakat bu, Türkiye'nin Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmasına engel olmadı¹⁷¹.

A. ANKARA MOSKOVA İLİŞKİLERİ

a. Gümrü Anlaşması

25 Kasım 1920 günü Hatsıyan başkanlığındaki Ermeni Heyeti Gümrü'ye geldi. Ermeniler, Sevr'in kendilerine verdiği illerden vazgeçtiler ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalandı¹⁷².

Bu antlaşmaya göre, doğuda tespit edilen sınır sonradan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu sınırıdır. Bu anlaşmayla Kars ili anavatana kavuşmuştur. Gümrü Antlaşması'nın içeriği özetle şöyleydi: Türkler, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyor; Ermenistan, Türkler aleyhine diğer devletlerle yaptıkları bütün anlaşmaları kaldırıyor; önceden Osmanlı sınırları dışında olup, Türkiye'de kalacak olan ve üzerine Türkiye'nin tarihsel, etnik ve hukuksal ilişkisi inkâr edilemez toprakların geleceği konusunda, Ermenistan Cumhuriyeti istediği takdirde, asıl halkının tümüyle geri dönmesinin gerçekleşebilmesi için, antlaşmanın onaylanmasından sonra üç yıl geçince halkoylamasına başvurmayı kabul ediyor; Ermeni ordusu iç güvenliği korumaya yetecek miktarda hafif silahlı jandarma kuvveti ve bin beş yüz askere indiriliyor; Ermeniler, Türkiye Büyük Milleti tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Antlaşmasını tanımayarak, kimi emperyalist hükümet ve siyasal çevreler elinde bir kışkırtma aracı olan Avrupa ve Amerika'daki Temsilci Heyetlerini geri çağırıyor ve bu kişileri hükümet yönetiminden uzak tutmayı kabul ediyor; Türkiye'deki Ermeniler, Ermenistan'daki Müslümanlar diğer vatandaşlar gibi eşit haklardan yararlandırılıyor; iki ülke arasında telgraf ve ulaşımın kurulmasını kabul ediyordu¹⁷³.

Gümrü Anlaşması, TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda kazandığı ilk siyasi zaferdir. Bu anlaşmayla Ermeniler, Sevr'i tanımıyorlardı. Ayrıca Mondros Ateşkes

¹⁷¹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası**, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965), Ankara, 1969, s. 82.

¹⁷² ÇOLAK Ö., **Lenin, Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2010.s.72.

¹⁷³ ÇOLAK Ö., **a.g.t.**,s.74.

Antlaşması'yla Ermeniler'e verilen topraklar geri alınıyor, doğudan gelecek saldırı ihtimaline son verdiği için birliklerimiz batıya kaydırılıyordu. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin yaptığı bu anlaşma ile 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kaybedilen yerler geri alınmıştır. Bu anlaşma sayesinde İkinci Moskova Görüşmeleri'nde Türkiye önemli bir avantaj elde etmişti.

Efendiler, Gümrü Antlaşması ulusal hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayal dünyasında kendisine ta Harşit Vadisi'ne kadar olan Türk ülkeleri bağışlanmış olan Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Seferi'yle kaybetmiş olduğu yerleri bize, ulusal hükümete bırakarak dava dışına çıkarılmıştır. Doğuda, durumlarda önemli değişiklik olması nedeniyle, bu antlaşma yerine, daha sonra imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars antlaşmaları geçerli olmuştur¹⁷⁴.

b. 1921 Moskova Anlaşması

ba. Moskova Görüşmelerinin Tekrar Başlaması

Türk-Sovyet ilişkileri, I. Moskova Görüşmeleri'nde Ruslar'ın Ermeniler'in tarafını tutmaları yüzünden gerilmiş ve görüşmeler kesilmişti. Daha sonra TBMM Hükümeti'nin Ermeniler'le Gümrü Anlaşması'nı imzalaması (3 Aralık 1920), Birinci İnönü Zaferi (6-10 Ocak 1921), İtilaf devletlerinin anlaşma istekleri, TBMM Hükümeti'nin Londra Konferansı'na (21 Şubat-12 Mart 1921) çağırılması, TBMM Hükümeti'ni siyasi açıdan güçlü bir konuma getirmiştir. Ruslar, TBMM Hükümeti'nin İtilaf devletleriyle anlaşmasından çekinerek, tekrar Anadolu'yla görüşmeleri başlatmanın yollarını aramaya başlamıştır¹⁷⁵.

1920 yılının sonbaharında önce Ermeni birliklerinin yenilerek Gümrü Antlaşması ile doğu sınırlarının güvenceye alınması sağlanmıştır. Arkasından da ilk zafer olan I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasıyla Rusların güvensizliği ortadan kaldırılmıştır¹⁷⁶. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Türk-Sovyet dostluğunun

¹⁷⁴ ÖZEL S., Erol Şadi Erdinç, **Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 333.

¹⁷⁵ ÇOLAK Ö., **a.g.t.** s. 91-92.

¹⁷⁶ GÖNLÜBOL M,S,C.,**a.g.e.** s. 17-25.

temelleri atılmıştır¹⁷⁷.

Türk Hariciye Vekili Ahmet Muhtar, Çiçerin'e bir nota göndererek,

“Kafkaslar'da Sovyetler'e karşı bir cephe kurmak konusunda Ankara'nın İngiltere ile herhangi bir görüşme yaptığını kesinlikle yalanladıktan sonra sözü Türk-Sovyet anlaşmasına getirerek, Türk Hükümeti'nin karşılıklı temsilcilerimizin parafe ettiği dostluk ve kardeşlik anlaşmasının imzalanması ve hükümetlerimiz arasında daha sıkı bağların kurulması ile halklarımız arasındaki tüm yanlış anlamaların dağılacağı umudunu beslediğini” belirtmiştir.

Görüldüğü kadarıyla Türk Hükümeti, Sovyetler'in çekindiği noktalarla ilgili olarak onlara garanti vermiş ve bu şekilde Sovyetler'in güvenini tazelemiştir¹⁷⁸. Moskova Görüşmeleri'nin tekrar başlamasında M. Budu Midivani'nin rolü büyüktür. Çiçerin, 15 Aralık 1920'de M. Budu Midivani'yi Ankara'ya elçi olarak göndermiştir. 28 Aralık 1920'de Kars'a gelen M. Budu Midivani yirmi dört gün burada kaldıktan sonra 22 Ocak 1921'de Ankara'ya hareket etmiştir. Ancak Kazım Karabekir Paşa; *“M. Budu Midivani'nin Kars'da kaldığı sürece boş durmadığını, civardaki Molokan köylerinde gizli Bolşevik teşkilatı yaptığını, Türk komünistlerden Mustafa Suphi ve heyetini idare ederek yola çıkardığını, Kars'ta bu kadar uzun süre oturması ve civar köylerde dolaşmasının oldukça yersiz ve utanılacak bir hareket olduğunu, Molokan köylerinde kırmızı bayraklar ve gösterilerin daha M. Budu Midivani varken başladığını, kendisine, Türk milletinin istiklâlini kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlerle boğuşurken, içlerinden kendilerini devirmek isteyenleri de düşman sayıp, önlem almaktan çekinmeyeceğini söylediğini belirttikten sonra durumu Ankara'ya bildirdiğini, artık Bolşevik nüfuz ve unsuru haline gelen Molokanların sınır dışına çıkarılması ve yerlerine Türk göçmenlerin alınmasına karar verildiğini, M. Budu Midivani'nin ise kendi hallerinde çalışan bir topluluk olan Molokanlar arasında fesatlık yapmasının onların felaketine sebep olduğunu”* ifade etmişti¹⁷⁹.

M. Budu Midivani Kars'taki faaliyetleri sebebiyle 19 Şubat 1921'de Ankara'ya ulaşmıştır. Diğer taraftan Mustafa Kemal'de 21 Kasım 1920'de o zamana kadar Batı

¹⁷⁷ *Uluslar arası Kafkasya Kongresi*, 26-27 Nisan, Editörler: Prof. Dr. Hasret Çomak, Arş. Gör. Arda Ercan, Arş. Gör. Bilge ERCAN, Kocaeli, 2012,s.267.

¹⁷⁸ ÇOLAK Ö., **a.g.t.** s. 91-92.

¹⁷⁹ KARABEKİR K., **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 868-869.

Cephesi komutanı bulunan Ali Fuat Paşa'yı (Cebesoy) bu görevinden alarak, TBMM'nin onayıyla Moskova elçiliğine tayin etmiştir. Ali Fuat Paşa Heyeti, 19 Aralık 1920'de Ankara'dan ayrılmıştı¹⁸⁰.

Moskova'ya gidecek olan Türk heyeti çok kalabalıktı. Çünkü Türk Heyeti, Moskova'ya gittiğinde Ruslar'ın vereceği silah ve cephanenin yanı sıra I.Dünya Savaşı'nda esir düşmüş on bine yakın askeri de getirecekti. Bu heyet, bir askeri ateşe, iki muavin ve üç müşavir subaydan oluşmaktaydı. Ayrıca Rusya'da asayiş tam manasıyla sağlanamadığından, Garp Cephesi Kumandanlığı Karargâhı Süvari Bölüğü'nden 30 kişilik bir takım muhafız alınmıştır. Böylece Moskova'ya gidecek elçilik heyeti;

Büyükelçilik: Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Başkatip Aziz Meker Bey (Rusça bilmektedir.), ikinci Kâtip Osman Kemal Bey (Rusça bilmektedir.), Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris Çora Bey (Rusça biliyor.), Ataşe Süvari Yüzbaşı Saim Önhon Bey, Evrak Memuru Feridun Hotinli, Muhasebeci Tahsin Bey.

Askeri Ataşe: Askeri Ataşe Erkan-ı Harp Binbaşı Saffet Arıkan Bey, Muavin Erkan-ı Harp Yüzbaşı Mithat Erman Bey, Mülhak Süvari Yüzbaşı Ali Rıza Çoruh Bey, Muhafız Takımı Kumandanı Süvari Mülazımı Fuat Bey.

Tetkik Heyeti: TBMM üyelerinden Dr. Tevfik Rüştü Aras Bey, Fuat Çarım Bey, İsmail Suphi Soysallıoğlu, Beşir Atalay Bey (yolda hastalanarak geri dönmüştür), Heyet Kâtibi Tahsin Rüştü Baç Bey.

Mümessiller: Kuzey Kafkasya Mümessili Erkan-ı Harp Miralayı Bekir Sami Bey (Trabzon'a kadar gitmiş fakat o sıralar temsil edeceği yerler muhtariyetini kaybettiğinden geri dönmüştür.), Yaveri Yüzbaşı Selahattin Murtoğlu Bey, Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket Esendal Bey, Gürcistan Mümessili Erkan-ı Harp Miralayı Kazım Dirik Bey'den oluşuyordu¹⁸¹.

Anlaşmanın bir konferans biçiminde, Türkiye ve Rusya'yla beraber Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan arasında yapılması öngörülüyordu. Moskova'dan gelen cevapta ise, “*anlaşmanın Azerbaycan, Ermenistan ile beraber yapılmasının kabul edildiği*” belirtilmekteydi. Ankara, Ermenistan'ı istemezken, Rusya

¹⁸⁰ ÇOLAK Ö., a.g.t. s. 92-93.

¹⁸¹ ÖZÇELİK A., Cebesoy A.F., (1882-10 Ocak 1968), Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 183-185.

ise Gürcistan ve Dağıstan'ın konferansa katılmasını istememekteydi. Çünkü Türk tarafı Dağıstan ve Azerbaycan ile güçlü bir cephe oluşturmak fikrindeyken, Rusya da Ermenistan'ı dahil ederek bunu dengeleme niyetindeydi. Türk tarafı, taraf olarak Ermenistan'ı ve Gümrü Anlaşması'nın tekrar tartışma konusu yapılmasını da istememekteydi. Sonunda görüşmelerin sadece Türkiye ve Rusya arasında gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. 14 Ocak'ta Karabekir Midivani'den, *"Lenin ve Stalin'den gelen telgraflarla Türk tarafından istenilenlerin, bir mektupla Türk tarafına bildirilmesini"* istemiştir. Midivani ise bunu yazılı olarak cevaplamıştır. Cevapta, *"Moskova'nın Türklerle siyasi hatta askeri bir anlaşmaya hazır olduğu"* belirtilmektedir. Bu metin, isteğin Rus tarafından geldiğini göstermektedir ve Ankara'dan 14 Aralık'ta yola çıkan Yusuf Kemal heyeti, uzun bir yolculuktan sonra 18 Şubat'ta Moskova'ya varmıştır.

Yapılan ön görüşmede, Çiçerin ilk olarak *"Niçin geldiniz?"* sorusunu sormuştur. Heyet, *"Niçin çağırdınız?"* cevabını vermiştir. Çiçerin ise bunu reddetmiştir ve *biz çağırmadık.*" demiştir. Ancak Türk heyeti hazırlıklı gelmişti. Türk Heyeti, bunun aksini ispatlamak için Karabekir'in Midivani'den aldığı mektupla Çiçerin'in talimatını göstermiştir. Çiçerin durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece görüşmeler problemli olarak başlamıştır. Bu arada Türk heyetine, Anadolu'da komünistlere şiddet kullanıldığı, Taşnaklara yardım edildiği, Gümrü'nün boşaltılmadığı ve Ermenilerin güçsüz bırakılarak, Ermenistan'daki komünizmin zayıflatıldığı gibi suçlamalarda bulunulmuştur. Bu durum görüşmelerdeki gerginliği artırmıştır. Bunun üzerine görüşmelerden bir sonuç alınamayacağını anlayan Türk Heyeti, Stalin ile görüşmeye karar vermiştir. 22 Şubat gecesi Stalin, yapılan görüşmede, *"Türkiye'ye yardıma devam edileceğini, ancak bir ittifak anlaşması imzalanamayacağını"* söylemiştir. Sebep olarak da İngilizlerle yapılan ticaret anlaşmasını göstermişti. Durumdan şüphelenen Türk Hükümeti, Rusya'ya bir nota vermiş ve konu hakkında açıklama istemiştir. Türk Hükümeti'nin notasını anlayışla karşılayan Çiçerin¹⁸²:

"Sovyet Hükümeti TBMM Hükümeti'nden aldığı son notadan dolayı derin memnunluğunu açıklar ve Avrupa emperyalizmine karşı savunucu bir mücadele iki doğal müttefik halinde bulunan Türkiye ve Rusya'nın çalışıcı ailesi arasında iyi niyetler esas olduğu için bahtiyarlığımızı açığa vururuz. Sovyet Hükümeti Rusya hakkındaki

¹⁸² ÇOLAK Ö., a.g.t. s. 94.

duygularınızın sıhhatinden bir an için bile kuşkulananmamış olduğu gibi bu karşılıklı güven ve anlayışı teyit için Türkiye Hükümeti'nin açıklanan noktalarda işaret olunan nokta-i nazarlarını açıklamaya hazır ve amadedir..." cevabını vermiştir¹⁸³.

Çiçerin'in açıklamasından da anlaşılacağı üzere Ruslar, Rus-İngiliz ticaret görüşmelerinden şüphe duyulmamasını istemişlerdir.

Stalin'le görüşüldükten sonra 23 Şubat gecesi de Çiçerin'le görüşülmüştü. Görüşme olumlu bir havada geçmiş ve 26 Şubat'ta konferansın açılmasına karar verilmişti. 26 Şubat'ta açılan konferansta Türkiye'yi Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve Moskova Büyükelçisi Ali Fuat, Rusya'yı Hariciye Komiseri Çiçerin ile Merkez İcra Komitesi Üyesi Celal Korkmazov temsil etmişti¹⁸⁴.

Konferans çok sert geçmiştir. Anlaşmanın yapılabilmesi için Stalin ile iki defa görüşülmesi ve Çiçerin'in adeta şikâyet edilmesi gerekiyordu. İkinci görüşmede, Stalin, kendisinden haber alınana kadar görüşmelerin durdurulmasını istiyordu. 9 Mart günü Türk Heyetini tekrar davet eden Stalin'le bütün anlaşmazlık yaratan konular hakkında bir ortak bir görüşe varılıyordu. Bu arada Batum'un Gürcistan'da kalmasını Türk Heyeti de kabul ediyordu¹⁸⁵.

İkinci Moskova Görüşmeleri'nde de Çiçerin yine Ermenistan ve Gümrü Barışı konularında problem çıkarmış, ancak bütün bunlar Stalin'le yapılan görüşmeler sonrası halledilmiş ve anlaşmazlık konusu yapılan doğu sınırlarımızın durumu, şartlı olarak Gürcistan'a bırakılan Batum dışında Misak-ı Milli sınırlarına uygun bir hale getirilmiştir¹⁸⁶.

bb. Moskova Antlaşması'nın İmzalanması

Moskova Antlaşması'nın imzalanması kolay olmamıştır. 19 Temmuz–28 Ağustos 1920 günleri arasında devam eden ilk görüşmelerde bir sonuca ulaşılamamış, 21 Şubat 1921'de ikinci defa masa başına oturan taraflar, 25 günlük yeni bir görüşme sürecinden sonra nihayet anlaşmayı 16 Mart 1921 tarihinde imzalayabilmişlerdir¹⁸⁷.

¹⁸³ Kalaycı İ., *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri(1919-1938)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007, s. 55.

¹⁸⁴ Çolak İ., “*Moskova Antlaşması'na Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVII, Sayı 49, Mart 2001, s.1-12.

¹⁸⁵ ÇOLAK Ö., *a.g.t.* s. 95-96.

¹⁸⁶ ÇOLAK Ö., *a.g.t.* s. 96.

¹⁸⁷ ÇOLAK Ö., *a.g.t.* s. 96.

Bu anlaşma Moskova’da TBMM Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey ve Moskova Büyükelçisi Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa ve Sovyet Rusya temsilcileri Hariciye Vekili Jorj Çiçerin ve Merkez İcra Komitesi Üyesi Celal Korkmazof tarafından imzalanmıştır¹⁸⁸.

Moskova Anlaşması ile Sovyetler Birliği, Yeni Türkiye Devleti’ni tanımış ve Misak-ı Milli sınırlarını kabul etmişti ve ülkemizin doğu sınırı çizilmişti. Bu anlaşma, Türkiye Devleti’nin büyük devletlerle imzaladığı ilk anlaşmadır ve Türk-Sovyet ilişkilerinin temelini oluşturmuştur.

Anlaşmanın başlangıç kısmında, *“iki hükümetin emperyalizme karşı mücadelelerindeki dayanışmaya ve taraflardan birinin karşılaştığı zorluğun diğer tarafın da durumunu zorlaştıracacağı”* görüşüne yer veriliyordu. Moskova Anlaşması, Türkiye’nin doğu sınırlarını güvenceye alıyor ve bu bakımdan TBMM Hükümeti’ni rahatlatıyordu. Bu madde, İtilaf devletlerine karşı Ruslar’ın bize yardım etmesini garanti altına alıyordu.

Moskova, Ankara’nın tanımadığı Türkiye ile ilgili anlaşmaları yok sayıyordu. Her iki devlet de Çarlık ve Osmanlı döneminde imzalanmış olan anlaşmaların geçersiz olduğunu ilan ettiler¹⁸⁹.

Batum’un Gürcistan’a yani Sovyetler’e bırakılmasına karşılık, Sovyetler’de Kars ve Ardahan’ın Türkiye’ye ait olduğunu kabul etti¹⁹⁰.

Moskova Anlaşması’nın en önemli hükümlerinden biri de Türk boğazlarına ileride uygulanacak rejimin, Karadeniz’de sahili bulunan ülkelerin katılacakları bir konferansta belirlenmesiyle ilgili maddesidir.

Söz konusu anlaşmanın, TBMM Hükümeti’ne 10 milyon altın ruble nakdi yardım yapılmasını içermesi, Ankara Hükümeti’nin bu sözleşmeye yaklaşımını belirleyen en önemli faktörü oluşturmaktaydı. Mili Mücadelede gerekli olan savunma için silah ve cephane gerekiyordu. Maddi olarak zayıf olan Ankara Hükümeti, bu maddeyle bu sorunu az da olsa çözebilmiştir.

¹⁸⁸ ÇOKER F., **Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)**, C.1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.600.

¹⁸⁹ ATEŞ T., *“Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda Türk Dış Politikası”*, *Türk Dış Politikası’nda Sorunlar*, Der Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 7.

¹⁹⁰ ÇOLAK Ö., **a.g.t.** s. 97.

Ayrıca Ruslar, bu anlaşmayla kapitülasyonları kabul etmeyecekti. Rusya’da bulunan Birinci Dünya Savaşı’nda esir düşmüş Türkler’le Türkiye’de bulunan Rus esirler değiştirilecekti¹⁹¹.

Moskova Antlaşması’yla Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluğa dayalı yeni bir dönemin kapısı aralanmıştır. TBMM Hükümeti, Moskova Antlaşması’yla büyük bir zafer kazanmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’yla elden çıkan bir çok yer geri alınmıştır. Ayrıca TBMM Hükümeti, doğudaki birliklerini batıya kaydırabilme imkânına Moskova Antlaşması’yla kavuşmuştur. Fakat bu anlaşma Brest-Litowsk Antlaşması’nı yürürlükten kaldırmıştır. Batum verilerek, Misak-ı Milli’den taviz verilmiştir.

Moskova Antlaşması sonrasında her iki taraf için de düşmanların gözünde caydırıcı bir unsur ortaya çıkmıştır. Nitekim bu her iki tarafı da güçlü kılan antlaşma sayesinde Lord Curzon “*Artık Türkiye’ye istediğimiz şartları kabul ettirebileceğimiz işgal altındaki bir devlet gibi davranamayız*” açıklamasını yapmıştır¹⁹².

c. Kars Konferansı ve 1925 Dostluk Anlaşması

Kızılordu 14 Şubat’ta Gürcistan’a taarruz etmeye başladı. 8 Şubat’ta Ankara’ya gelen Gürcü elçisi S. Medivani Türk Gürcü dostluğu kurmak istiyordu. On gün sonra da onun kardeşi Medvani de Sovyet elçisi olarak Ankara’ya geldi. S. Medivani, kızıl tehlike karşısında, Ardahan, Artvin’in ve Batum’un tarafımızdan işgalini kabul etti. Bu yerlerdeki halk İslam oldukları için Türkiye’den yanaydılar. Diğer yandan Gürcistan’daki Türk elçisi Albay Kâzım Bey (General Dirik) Gürcülerin Türklerden yardım istediklerini bildirerek, Batum’un işgalini teklif etti¹⁹³.

Bu sırada, Yusuf Kemal heyeti Moskova’da müzakerede bulunduğundan, Batum’un işgali anlaşmazlık yaratabilirdi. Bunu dikkate alan Millî Savunma Vekili Fevzi ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşalar Batum’un işgalini sakıncalı buluyorlardı. Hükümet 8 Mart’ta Batum, Ahıska ve Ahalkalek’in işgaline karar verdi. Bu karar Kâzım Paşa tarafından Kızılordu Siyasi Komiseri Ordjonikidze’ye bildirildi. Siyasi Komiseri Batum’un Moskova müzakerelerinde Gürcü’lere verildiğini bildirmiş ise de, bu vakit kazanma taktiği sanılmıştır. Hükümetin işgal kararının uygulanmasına

¹⁹¹ ÇOLAK Ö., a.g.t. s. 98.

¹⁹² ÇOLAK Ö., a.g.t. s. 98-99.

¹⁹³ BELEN F., *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.s. 370-373.

geçildi. Sınırdaki hazırlanan kuvvet (4 tabur bir batarya) 11 Mart günü halkın alkışları arasında Batum'a girdi. Gürcü Hükümet Heyeti Batum'dan çekilirken idareyi Türkler'e bıraktı. Gürcü Kurucu Meclisi (İhtilâl Komitesi) Batum'u Bolşeviklere bırakmayı uygun görmüştü¹⁹⁴.

Gürcü çeteleri, Batum'da idareyi alan, Kâzım Bey'in karargâhına taarruz ederek bir subayla, bir eri öldürdüler, Kızıl Ordu Batum'a yaklaşmaktaydı. 18 Mart'ta Gürcüler birliklerimize taarruza başladılar, Kızıl Ordu'nun da bunlara katılması ihtimalini dikkate alan komutan, şehirde bir tabur bırakarak diğer büyük kısmı Çoruh nehrinin gerisine çekti. 20 Mart'ta çarpışmalar tekrar başladı. Dost sıfatı ile askerlerimizin aralarına giren Rus askerleri erlerin silâhlarını aldılar, eşyalarını yağma ettiler. 22 Mart akşamına kadar Türk taburu tutuklu kaldı. Sonra silâhlar ve eşyalar geri verildiği gibi, Batum'a gelen Kızıl Ordu komutanı, acılı olaydan ötürü Türk temsilcisine taziye verdi. Mart sonuna kadar; Moskova Antlaşması gereğince, Türk birlikleri, Ahışa, Ahılkelek, Gümrü'yü bıraktılar Gümrü (Leninekan) Ermenistan hareketinde, Ahılkelek, Ahışa Mart ayı ortasında işgal edilmişlerdi¹⁹⁵.

d. Türk Sovyet İlişkilerinde Ermeni Meselesi

Ermeniler, yüzyıllarca Osmanlı Devleti içerisinde Türklerle beraber barış içerisinde yaşamışlardır. Fakat XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Ermeniler, büyük devletlerin kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca faaliyetlere başladılar.

1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise Rusya, Doğu Anadolu'daki Ermeniler'den yararlanmak istemiştir. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir. Ermeniler, Doğu Anadolu'da Bolşevikler adına katliamlar yapmışlardır. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar'ın ve Batılı devletlerin kışkırtmaları ve yardımlarıyla Osmanlı Devleti'ni cephe gerisinden vurup, işgal ettikleri yerlerdeki Müslüman halka zulmetmişlerdir¹⁹⁶.

Ermeniler'in yaptıkları hareketler karşısında alınan tedbirler, Batılılar tarafından soykırım olarak gösterilmiş ve Batı'da onlara karşı bir sempati uyanarak, yaptıkları göz ardı edilmiştir. Sevr Anlaşması'yla Doğu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına karar

¹⁹⁴ BELEN F., a.g.e. s. 370-373.

¹⁹⁵ BELEN F., a.g.e. s. 370-373.

¹⁹⁶ ÇOLAK Ö., a.g.t. s. 66-67.

verilmiş, bu durum Doğu Anadolu’da yaşayan halkımızın direnişe geçmesine sebep olmuştur. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Doğu Anadolu’nun Ermeniler’e verilmesini önlemeye çalışmış ve bunun için Erzurum Kongresi’ni düzenlemiştir¹⁹⁷.

Kazım Karabekir, Ermeniler’in Türkler’e yaptıklarından dolayı her zaman Ermeniler üzerine hareket düzenlemek istemiştir. Fakat ne zaman bunu gerçekleştirmek istese Rusya tarafından bu hareket, politik yollarla engellenmiştir. Özellikle Milli Mücadele yıllarında Ermeni Meselesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin odak noktası olmuştur ve önemli bir sorun teşkil etmiştir. Dostluk ilişkileri kurmaya çalışan ve ortak düşmanlara karşı savaşan iki ülke arasındaki ilişkiler, Ruslar’ın Ermeniler için Van ve Bitlis’ten toprak istemesi yüzünden zaman zaman kopma noktasına gelmiştir. Gerçekte Rusya’nın Ermenistan için Türkler’den Doğu Anadolu’dan toprak istemesinin nedeni, aslında savaş bittikten sonra bu toprakların yönetimini ele geçirebileceği düşüncesi idi. Fakat Türk tarafı hiçbir zaman Misak Milli’den taviz vermemiş, Ermeniler’e bir karış toprağını bile vermemiştir. Bu sebeple Birinci Moskova Görüşmeleri başarısız olmuştur ve Rusya’yla ilişkilerimiz gerginleşerek, kopma noktasına gelmiştir¹⁹⁸.

Ruslar, aynı zamanda, içinde bulunulan kötü şartlar sebebiyle halkın kendilerine karşı gelmesinden korkuyordu. Bu sebeple acil maddi desteğin İngilizler’den temin edilebileceğini düşünüyordu. İngilizler’e Anadolu’nun kontrolünün ellerinde olduğunu göstermeye çalışarak, bu konuyu İngilizler’le pazarlıkta koz olarak kullanıyordu. Eğer Türkler’le anlaşılırsa, bu koz Ruslar’ın elinden kaçacaktı. Bunun için de anlaşmayı engellemek için “*Ermeni Meselesi*”ni ortaya attılar¹⁹⁹.

¹⁹⁷ ÇOLAK Ö., a.g.t. s. 66-67.

¹⁹⁸ ÇOLAK Ö., a.g.t.s. 68.

¹⁹⁹ ÇOLAK Ö., a.g.t.s. 68-69.

SONUÇ

Kafkasya'yı imparatorluk emelleri ve sıcak denizlere inme amaçları için önemli gören Ruslar, 16'ncı yüzyıldan başlayarak bölge halklarıyla ilişki kurmuşlar, bölgenin işgali ve sonrasında kontrol sağlayabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Kafkasya halklarına yönelik kontrol stratejileri diğer imparatorlukların uygulamalarından farklılaşmış, Rusya'ya hâkim olan ideoloji ve liderlerin yaklaşımlarına göre şekillenmiştir.

Bu yaklaşım farklılıkları, Rusların Kafkasya'yı hem sömürge olarak görmesi hem de halkların asimile ederek Rusya'ya tamamen bütünleştirilmeye çalışılması gibi temel bir ikilemin uzun yıllar var olmasına neden olmuştur. Çarlık Rusya'sından günümüze kadar farklılıklar gösteren kontrol stratejileri genellikle Ruslaştırma, Hıristiyanlaştırma, ülke içinde zorla yer değiştirme, ülke dışına sürgün, katliam, yerleşim yerlerinin tahrip edilmesi, etnik grupların parçalanması, farklı grupların zorla bir arada tutulması, dini yerlerin tahrip edilmesi, dinin yasaklanması gibi baskı ve şiddete dayanan uygulamalar olmuştur. Ancak belirli dönemlerde kültürleşme, yerli işbirlikçiler yaratma ve kullanma, seçilmiş aşiretlere ve etnik gruplara ayrıcalıklar tanıma, alternatif dini kurumlar oluşturma gibi şiddet içermeyen yöntemlere de başvurulmuştur. Rusya'nın uyguladığı stratejiler, bölge halklarının geleneksel toplumsal yapılarına önemli ölçüde zarar vermiştir. Rus işgaline kadar nispeten istikrar içinde yaşayan toplumlar böl ve yönet taktiği ile etnik, dilsel ve aşiret hatlarında kutuplaştırılmış, geleneksel sorun çözme sistemleri çökmüş yerel liderler Rus işbirlikçisi olarak görülmeye başlanmış, Rus hükümetine bağlı yerel yönetimler gittikçe halktan uzaklaşmış, yolsuzluk ve çürümenin içine girmiştir.

Günümüzde Kuzey Kafkasya'da yaşanan insani dramlar, yerel ve bölgesel sorunlar ile sadece bölgeyi değil Rusya'yı da tehdit eden radikal İslami terör, uygulanan kontrol stratejilerinin başarılı olmadığını aksine günümüzdeki istikrarsızlığın en önemli kaynağını teşkil ettiğini göstermektedir.

Çarlık Rusya'sından günümüze uygulanan baskıcı ve şiddete dayanan kontrol stratejilerinin yarattığı insani sorunlar ve ağır travmalar bölge halklarını Ruslardan neredeyse tamamen koparmış, Rus düşmanlığı yaratmıştır. Yıllardır yaşanan ve Rusya

içlerine de yayılan terör ile bölgedeki Rus kökenli nüfusun göç etmesinin yarattığı sorunlar ise Ruslar arasında Kafkas ve İslam düşmanlığını ateşlemiştir.

Sovyet dönemi Rusların Kafkasya politikası, bölgede kalıcı olarak yerleşebilmek amacıyla Bolşevikleştirme politikası olarak gözümüze çarpmaktadır. Bu politikanın en önemli sonucu, Sovyet Rusya halkının Bolşevizm'i kullanarak bölgede kalıcı olmak uğruna insafsızca davranışlarıdır. Bolşevikleştirme politikası; sayısızca ölümlere, göçlere, yurtsuz insanlara mal olmuştur.

Yaptığımız çalışmayı Türk-Rus ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde; Lenin dönemindeki Türk-Sovyet ilişkilerinde göze çarpan önemli nokta, her iki devletin birbirleriyle olan ilişkilerini emperyalist Batı'ya karşı bir koz olarak kullanmak istemeleridir. TBMM Hükümeti, İtilaf devletlerine karşı giriştiği mücadelede Sovyetler Birliği'ni bir denge unsuru olarak kullanıyordu. Aynı nedenle Sovyet Rusya da TBMM Hükümeti'ni Batı'ya karşı bir koz olarak kullanıyordu. Bu yüzden uzun süre Türk Hükümeti'yle bir dostluk anlaşmasına yanaşmamıştı. Bu şekilde Bolşevik Yönetiminin, Türkler'e karşı bir yükümlülüğü bulunmayacak ve İngiltere'yle olan ilişkilerinde serbestçe hareket edebilecekti. Ve Ruslar, İngiltere'ye eğer kendileriyle anlaşırsa Türkiye'yi gözden çıkarabileceğini gösterecekti.

Ayrıca Sovyet Rusya, Ermenileri de Türklerle anlaşırken bir koz olarak kullanmak istemiştir. Sovyet Rusya, Doğu Anadolu'daki toprakların bir kısmının Ermenistan'a verilmesini istemiştir. Türkler ise, bunun Misak-ı Milli'ye aykırı olduğunu ve vatanın bir karış toprağının bile Ermenilere verilemeyeceğini söyleyerek bunu reddetmiştir. Fakat Ruslar, bu isteklerinde ısrarcı olmaya devam etmişlerdir. Zaten ilk Moskova Görüşmelerinin de tıkanma sebebi budur. Fakat Moskova'yla olan görüşmeler tıkanınca, Ermeniler üzerine harekât düzenlenmiş ve Ermeniler'in yenilmesiyle bir müddet Ruslar'ın bu isteklerinin önüne geçilmiştir.

Sovyet Rusya'nın Ermeniler üzerinde bu kadar durmasının ve onlar için Türkiye'den toprak talep etmesinin gerçek sebebine gelince, Sovyet Rusya baştan beri Ermeniler için Türkler'den istedikleri toprakları kendi almak istiyordu. Sovyet Rusya'ya göre bu topraklar, Ermenistan gibi zayıf bir devletin eline geçerse savaş sonrasında bu toprakları o devletten alması kolay olacaktı.

Bütün bunlara rağmen Türkiye, Sovyet Rusya'yla 16 Mart 1921 tarihinde yaptığı barış ve onların yardımları sayesinde doğu sınırlarının güvenliğini sağlayarak, askerlerini Yunanlılar'a karşı savaşmak üzere Batı Cephesi'ne kaydırmıştı. Bu durum Türk ordusunun durumunu kuvvetlendirmiş ve başarılı olmasını sağlayarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim Mustafa Kemal de mecliste, Sovyet yardımı söz konusu olduğunda, dış yardımın ulusal bağımsızlık ilkelerimize aykırı olmaması gerektiğini vurgulayarak, rejim farklılığının iki ülke arasındaki yardımlaşmaya ve dostluğa engel oluşturmadığını ifade etmiştir.

Rusya'da bu barıştan kazançlı çıkmıştır. Rusya böyle davranarak, en zayıf yeri olan güney sınırını, İngiltere ve diğer emperyalist devletlere karşı güvenceye almıştır. Boğazlar konusunda Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusyası'nın politikalarını hatırlatan eski tutumu, Lozan'da da kendini göstermiştir. Sovyet Rusya, Lozan'da İtilaf devletlerine karşı Türkler'in yanında bir tavır takınmıştır. Fakat bu durum çok aldatıcıdır. Rusya tarih boyunca kendi kontrolünde olmadığı sürece, Boğazların başka bir güçlü devletin eline geçmesini de istememektedir. Sovyet Rusya'da Milli Mücadele sırasında İngiltere'nin Boğazları ve Kafkasya'yı denetimine almasından son derece rahatsız olduğu için konferansta Türkler'in yanında yer almıştır. Ruslar'ın konferans ilerledikçe Boğazlar konusunda neleri göze alabileceklerini anlayınca, Türkler de Ruslar'ın izlediği politikanın ne kadar tehlikeli olduğunu görerek 1921 Moskova Anlaşması'nın 5. maddesiyle bağdaştırılması zor olan ve Sovyetler'in Boğazlar da tam egemenliğini savunan tutumuna karşılık, İngilizler'in yanında yer almayı yeğlemişlerdi.

Bolşevik Rusya, Lozan'dan sonra da Çarlık Rusyası'nın siyasetini yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı da uygulamaya çalışmıştı. Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan meseleler sebebiyle yalnız kalması ve Milletler Cemiyeti'nin tutumu, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini sürdürmeye itmiştir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, Milli Mücadele döneminde Rusya'nın TBMM Hükümeti ile yakınlaşması "*stratejik bir ortaklık*"tan öteye gitmemiştir. Rusya, TBMM Hükümeti'ne tam olarak bir dost olmadığı gibi, Türk Hükümeti'de Ruslar'a tam olarak güvenememiştir. Sadece emperyalizme karşı ortak çıkarlar söz konusu olduğu için Milli Mücadele döneminde siyasi arenada yalnız kalmaktansa Bolşevik Rusya ile birlikte hareket etmeyi uygun bulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. ACAR K., **Rusya Ortaçağ'da Sovyet Devrimi'ne**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2009.
2. AKYOL T., **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.
3. ALSTADT A.L., **Rus Yönetimi Altında Azerbaycan Türkleri**, Hoover Institution Press, 1992.
4. ARMAOĞLU F.H., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2003.
5. ARMAOĞLU F.H., **Siyasi Tarih (1914-1995)**, Sevinç Matbaa, Ankara, 1964.
6. ATAÇ A.M., **Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1954.
7. ATEŞ T., **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Türk Dış Politikası'nda Sorunlar, Der Yayınevi, İstanbul, 1989.
8. AYDEMİR, Ş. S., **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
9. BAYKARA H., **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975.
10. BELEN F., **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.
11. BİLGE S., **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)**, Ankara, 1992.
12. Büyük Larousse, 1988.
13. CARR E.H., (Çev: SUDA O.), **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I (1917-1923)**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
14. ÇOKER F., **Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)**, C.1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
15. DEVLET N., **Rusya Türkleri'nin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985.
16. EMİRCAN A.A., GERGER M.E., **Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti**, Cemre Yayınları, İstanbul, 1992.

17. ENVER ZİYA KARAL, “**İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**”, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, C.9, Ankara, 1999.
18. ERGÜNÖZ AKÇORA, “*Sarıkamış Harekâtı*”, <http://www.apopulerdergi.com/sarikamis-harekati-yard-doc-dr-ergunoz-akcora/>
19. ERŞAN M., **Kafkasya’da Son Türk Zaferleri**, Türkler, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
20. GÖKDEMİR A.E., **Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
21. GÖNLÜBOL M., Sar C., **1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
22. GÜRÜN K., **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
23. HARTILL L.R., (Çev: ÇATALTEPE S.) **Bir Ermeninin Anılarında Azerbaycan Olayları (1918-1922)**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.
24. HOVANNİSİAN R., **Armenia on the Road to Independence 1918**, Hardcover, 1967.
25. KARABEKİR K., **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** Cilt 3, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
26. KARABEKİR K., **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.
27. KAZEMZADEH F., **The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)**, Amazon Book Store, 2008.
28. KILIÇ S., **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovsk Barışı ve Müzarekeleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.
29. KURAT A.N., “**Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri**”, Anadolu Sahaf, Ankara, 1969.
30. KURAT A.N., **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
31. LEEUW V.C., **Storm the Caucasus in the Wake of Independence**, Curzon Caucasus World, Richmond, 1998.
32. LENİN V.İ., (Çev: Muzaffer ERDOST) **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Sol Yayınları, Ankara, 2010.
33. ÖKE M.K., **Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

34. ÖZÇELİK A., Cebesoy A.F., **(1882-10 Ocak 1968)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
35. ÖZEL S., Erol Şadi Erdinç., **Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
36. RIHTİM M., SÜLEYMANOV M., **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Oluşumu**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2012.
37. SANDER O., **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
38. SANDER O., **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Yayınları, Ankara, 2009.
39. SARAY M., **Azerbaycan Türkleri'nin Tarihi**, TTK Yay., İstanbul, 1993.
40. SUNY R.G., **The Baku Commune 1917-1918**, Princeton University Press, Princeton, 1972.
41. SVANTE „E, CORNELL., **Small Nation and Great Powers**, Curzon Press, in the UK in, 2001.
42. ŞAHİN, E., **“Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı”**. Kafkasya Araştırma & Analiz, Ankara, 2007.
43. ŞİMŞİR S., **Mehmet Emin Resulzade, Hatıralar ve Kafkasya**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011.
44. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, **Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)**, Yayın No: 28, Ankara, 2001.
45. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I (1906-1918)**, Ankara, 1995.
46. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) III**, Ankara, 2006.
47. PIANZOLA Maurice, **Lenin İsviçre'de**, (Çev., Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, 2. Basım, 2001.
48. UÇAROL R., **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul, 2000.
49. VERNADSKY G., **Rusya Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
50. YAVUZ K., **Güney Kafkasya'nın Dünü-Bugünü-Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, Yeni Levent, İstanbul, 1993.
51. YERASİMOS S., **Türk-Sovyet İlişkileri**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2008.

52. YÜCEER S., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
53. YÜRÜKOĞLU R., **Proletarya Enternasyonalizmi, Andrew Rosthstein'in Önsözüyle**. İşçinin Sesi Yayınları, Ankara, 1979.

Tezler

1. ÇOLAK Ö., **Lenin, Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2010.
2. GUNİAVA G., **Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2007.
3. KALAYCI İ., **Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri(1919-1938)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kars, 2007.
4. KARABAYRAM F., **Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007.
5. MUSTAFAYEV B., **Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920)**, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Tarihi Bilim Dalı, İzmir, 2009.
6. NURPEİİS L., **Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hakimiyeti ve Türkler (1917-1936)**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bursa, 2010.

Makaleler

1. ALKIN S., “*Azerbaycan Coğrafyasının Önemi*”, Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, AKMBY, Ankara, 2002.
2. ARZUMANLI V., “*1918 Yılında Kafkasya İslam Ordusu’nun Azerbaycan’ın Ermeni Taşnak ve Rus İşgalinden Temizlenmesindeki Rolü*”, Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, AKMBY, Ankara, 2002.
3. AVCI C., “*Türk Sovyet İlişkileri (Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti)*”, Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi: Bildiriler, C.1. (25-29 Ekim 1999).
4. ÇOLAK İ., “*Moskova Anlaşması’na Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVII, Sayı 49, 2001.
5. ENGELS F., “*Introduction to the Class Struggles in France*”, Marx and Engels, Selected Works in Three Volumes. Vol. 1
6. Gündüz, Ahmet, “*1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları*”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2005.
7. GÜRBÜZ M., “*1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya’da Türk Askeri Faaliyetleri: Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Umut Tani Matbaası, Ankara, 2007.
8. JEREMY S., The Georgian Affair of 1922. Policy Failure, Personality Clash or Power Struggle, Europe-Asia Studies, 1998 C. 50, No. 3.
9. KIRZIOĞLU F., “*1918 Yılında Kafkasya İslam Ordusunun Azerbaycan’ın Ermeni, Taşnak ve Rus İşgalinden Temizlenmesindeki Rolü*”, Azerbaycan 1. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
10. MEHMETOĞLU D., “*1905 Devrimi: Etnik Çatışmalar: Dağlık Karabağ Sorunu*”, Uluslararası Kafkasya Kongresi, Bildiriler Kitabı, Kocaeli, 2012.

11. Süleyman S., “*Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi*”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, ASAM Yayınları. C.2, Ankara,2007.
12. ŞAYAN F., “*Bilim Yolu*”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, 1999.
13. YILMAZ H., “*An Unexpected Peace: Azerbaijani-Georgian Relations, 1918-20*”, Revolutionary Russia, 2009.

EKLER

KAFKASYA’NIN SİYASİ HARİTASI²⁰⁰

²⁰⁰ <http://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2011/12/27/kafkas-halklari-ve-kafkasya/>

SOVYET RUSYA’NIN SICAK DENİZLERE İNME PLANI²⁰¹

²⁰¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/>

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKASYA'DA TÜRK-RUS SAVAŞI²⁰²

²⁰² http://tr.wikipedia.org/wiki/I._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1

14 Mayıs 1918 tarihli Tasvir-i Efkar Gazetesinin “Şimali Kafkasya İlanı İstiklal Etti”
Başlıklı Haberi²⁰³

²⁰³ <http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com>

BELGE 1**ERMENİLERİN ZENGİBASAR BÖLGESİNDE SALDIRILARA DEVAM
ETTİKLERİ**

Azerbaycan Dışışleri Bakanı F. Hoyski tarafındna 21 Aralık tarihinde, Ermenilerin Zengibasar Bölgesinde Müslümanlara karşı savaşa başlamasının Kargabasar Uluhanlu Köylerinin dağıtılmasının Çobankere ve Karakışlak Köyleri civarında çatışmaların sürmesinin iki ülke arasındaki ihtilaflı konuların barış yoluyla çözülmesini engellediği ve Ermenilerin 23 Kasım 1919 tarihli anlaşmayı ihlal ettiklerinin ifade edildiği Ermenistan Dışışleri Bakanı'na gönderilen telgraf.

27.12.1919

BCA. 93001. 4-56-4

ADA. 897-1-38²⁰⁴.

²⁰⁴ Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, Ankara-2001, s. 83.

BELGE 2.**ZANGEZUR BÖLGESİNDEKİ OLAYLARLA İLGİLİ VEKİLOV'UN ALBAY GASKEL'E BİLGİ VERDİĞİ**

Azerbaycan'ın Gürcistan'daki diplomatik temsilciler gurubu başkanı Vekilov'un Azerbaycan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği müttefik devletler yüksek komseri Albay Gaskel'e Zangezur Bölgesindeki olaylarla ilgili bilgi verildiği ve Albay Gaskel'in Ermenistan Hükümeti'nin kendisine sürekli yanlış bilgiler vererek kandırmaya çalışmasından büyük üzüntü duyduğu; ancak elinde askeri güç olmadığı için Ermenilere karşı herhangi bir yaptırım imkanı olmadığı, fakat ekonomik ambargo uygulayarak, Ermeni saldırılarını durduracağına söz verdiğinin bildirildiği telgraf.

31.12.1919

BCA. 930 01. 2-31-25

ASPIHDA. 277-2-58²⁰⁵.

²⁰⁵ Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 28, Ankara-2001, s. 84.

BELGE 3.**RUSYA'NIN VE DOĞUNUN TÜM MÜSLÜMAN EMEKÇİLERİNE**

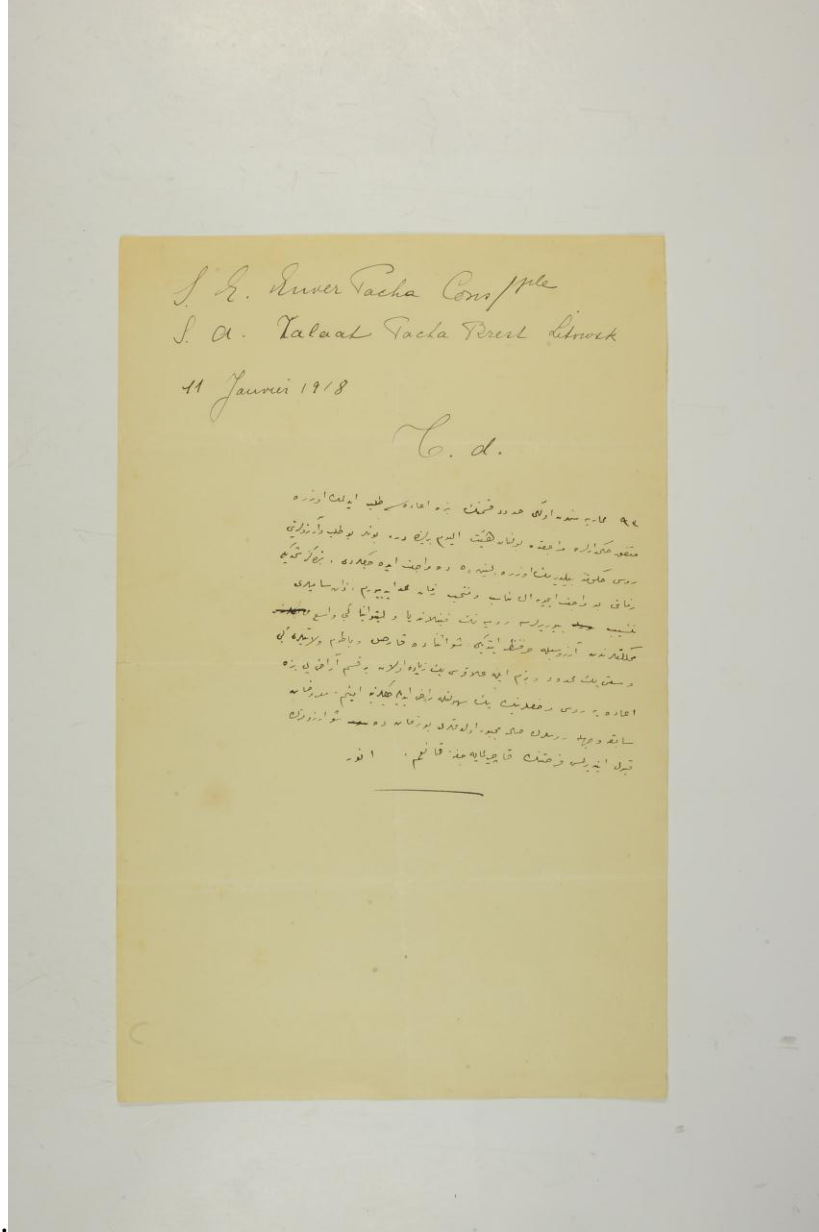
Sömürü ve zorbalık dünyası son günlerini yaşıyor. Yeni bir dünya özgürlük isteyenlerin, emekçilerin dünyası doğuyor. Bu devrimin başında Rusya'nın işçi ve köylü hükümeti halk komiserleri Sovyeti bulunmaktadır. Tüm Rusya'da devrimci Sovyetler yayılmış, işçi, asker ve köylü temsilcileri seçilmiştir. Memlekette egemenlik halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkının gönlü bir tek arzu ile yanmaktadır. Onurlu bir barışın sağlanması ve ezilen dünya milletlerine özgürlük için savaşlarında yardımcı olmamız.

Rus devriminin ulu kurtuluş çağrısına tüm Batı ve Doğu emekçileri katılıyor. Savaştan bezmiş, yorulmuş Avrupa milletleri barışmak üzere bize elini uzatan Batının işçileri, askeri emperyalizmin kalelerini yıkan Sosyalizm bayrakları altında birleşmektedir. Kapitalizmin zorbalık saltanatı yıkılıyor. Emperyalist soyguncularının bastıkları toprak ayakları altında çöküyor. Bu büyük olaylar karşısında Rusya ve Doğunun emekçileri sizlere hitap ediyoruz.:

Camileri, minberleri, inanç, örf ve adetleri Rusya çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibiry ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkaslar ötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar. Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilân ediliyor. Milli hayatınızı dilediğiniz biçimde serbestçe kurunuz. Bu sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı gerekse Rusya'da yaşayan tüm Müslümanların haklarını devrim ve devrim organları olan işçi, asker ve köylü delegeleri, Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır²⁰⁶.

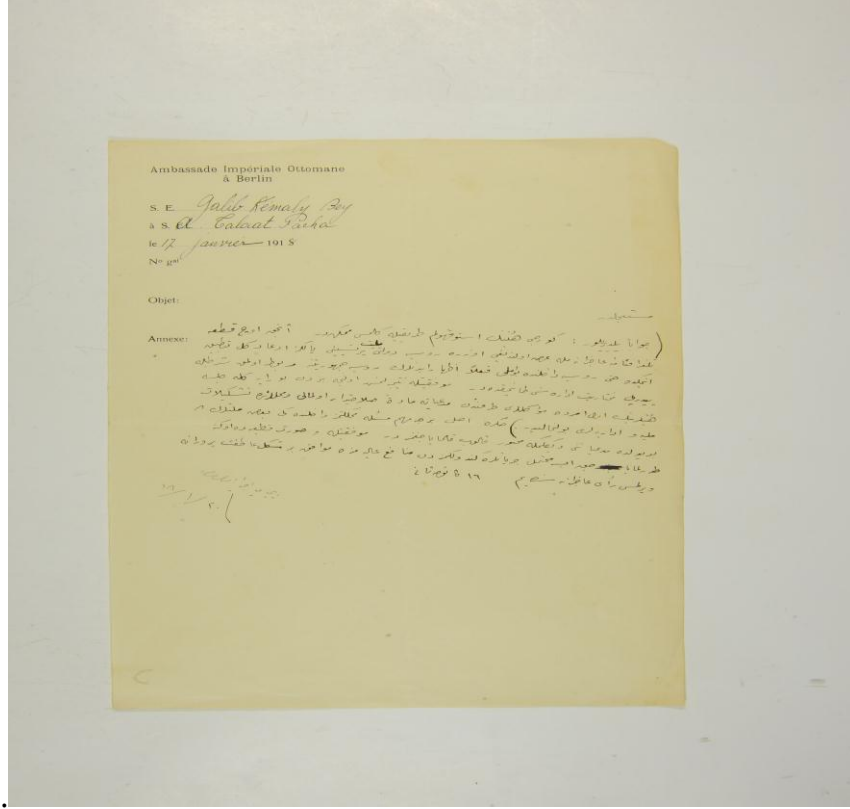
²⁰⁶ Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (SSCB Dış Politika Belgeleri), Cilt I, Moskova 1957, Belge 18. Türkçesi "Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov: Türkiye Üzerine", İstanbul 1977, s. 120-123.

BELGE 4.

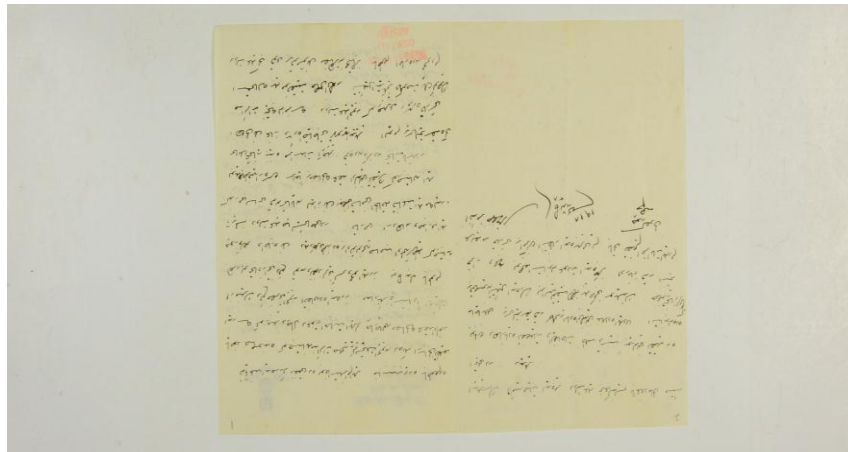
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DAİRE
BAŞKALIĞI

8847: 93 Harbinde kaybedilen Kars, Batum taraflarının geri alınması için Berlin’de bulunan heyetin Lenin’i ikna etme çabaları ve ortamın buna elverişli olduğuna dair belge²⁰⁷.

²⁰⁷ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8847.

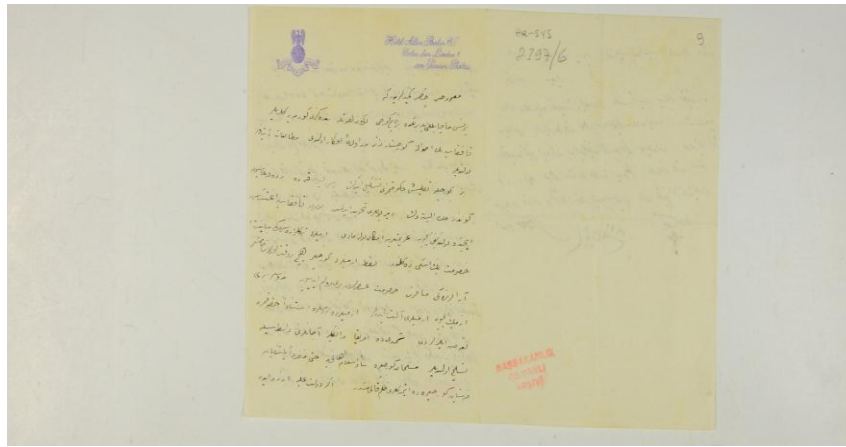
8853: Gürcü heyetinin Stokham yoluyla gelmesi mümkündür. Ancak Rusya'nın protestan olanları Rusya'ya bağlama emeli olduğu ve onlara muhtariyet verilip Rusya dâhilinde onların Rusya'ya bağlı olmak şartıyla muhtariyet verileceği bildirilmiş ve bu durumun Osmanlı da yaşayan diğer azınlıklar üzerindeki etkisi üzerin de durulmuştur²⁰⁸.

8854: Batum'da ya da samsunda Gürcistan'la müzakerelere girmek üzere teklif edilirse Gürcüler derhal davet edilmeli Ermenilerin kovulması içinde ittifak

²⁰⁸ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8853.

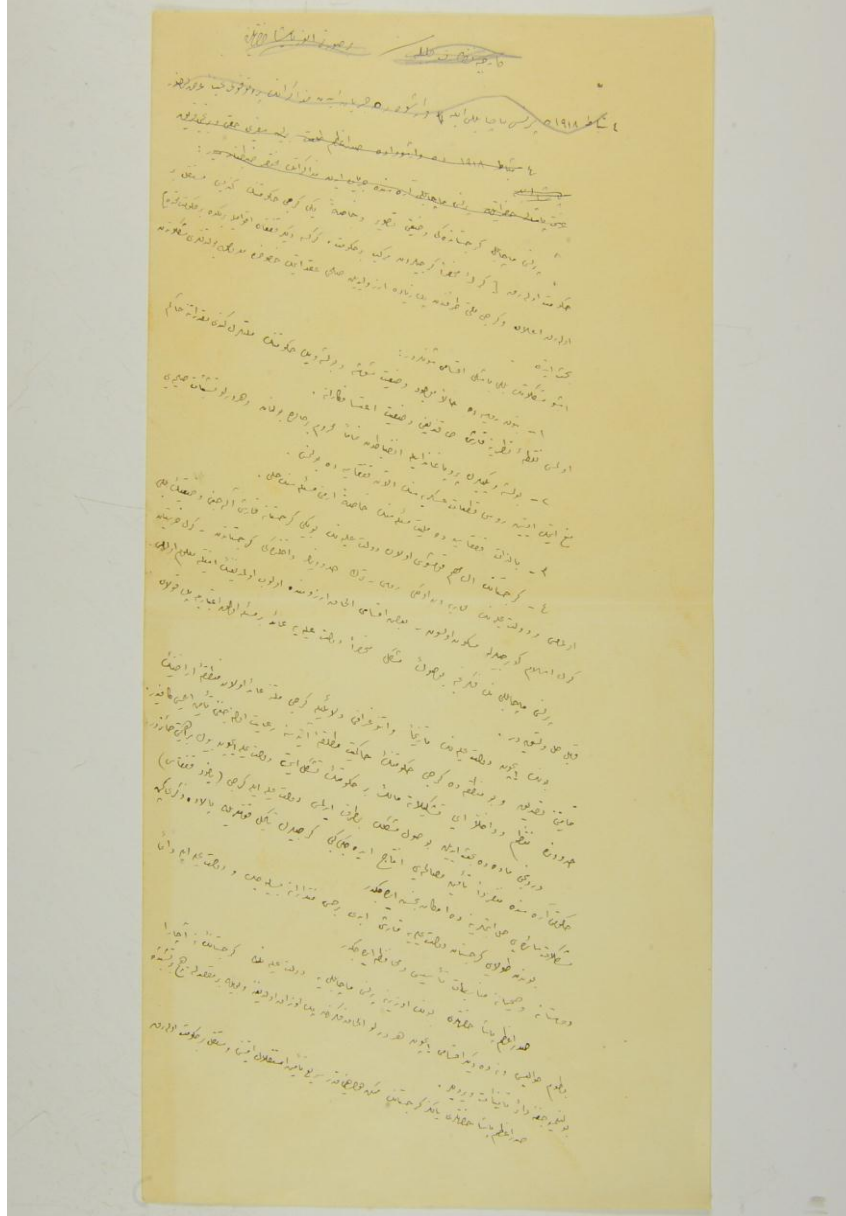
yapılabileceğini söyleyen belge Ermenilerin gücünün kırılmasına karşılık bedel olarak Batum Çürüksu, Acarya'nın diledikleri tarzda bir oturma sahip olmak şartıyla Gürcistan'dan ayrılmasına Devlet-i Aliye çalışmamalıdır. Kars, Ardahan ve civarında Gürcüce konuşmayan livanın bazı kısmını kanaat eylemelidir. İki taraf arasında anlaşma yapıldığı takdirde Gürcistan ve Osmanlı kuzey cihetinde Karadeniz'de ticaret başlar. St. Petersburg'daki müzakereler neticesinde Osmanlı için Gürcüleri Ruslara karşı korumak hâsıl olur teşkil edilen hükümet pek küçük Devlet-i Aliye gibi güçlü bir komşu himayesine muhtaç demıştır. Gürcüler Batum oradan mahrum edilirse Devlet-i Aliye kendisine bağlamalı dedi gürcüler²⁰⁹.

8855: Prens Maçebeli ile birlikte bir kaç gürcü geldiler Kafkasya'nın ahvaline ve Gürcistan'a dair fikirler alındı, ve metin şöyledir: biz Gürcüler Tiflis'te hükümetimizi teşkil ettik. Brest litovsk bir delege göndermek istedik; fakat Kafkas demir yolları tahrib edildiği için azimetlerine imkân bulunmadı. Gürcüler demiş ki Ermenilerle Türkler arasındaki münasebet pek eski değildir. Fakat Ermenilerle Gürcüler hiç bir vakit anlaşamamışlar aralarındaki husumet asırlardır devam ediyor. Ruslar Gürcüleri ezmek için Ermenileri alet ediyorlar ve Ermeniler de Ruslara güvenip Gürcülerin hukukunu çiğnerlerdi Hıristiyan gürcüler de etmedikleri zulüm kalmamıştır²¹⁰.

²⁰⁹ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8854.

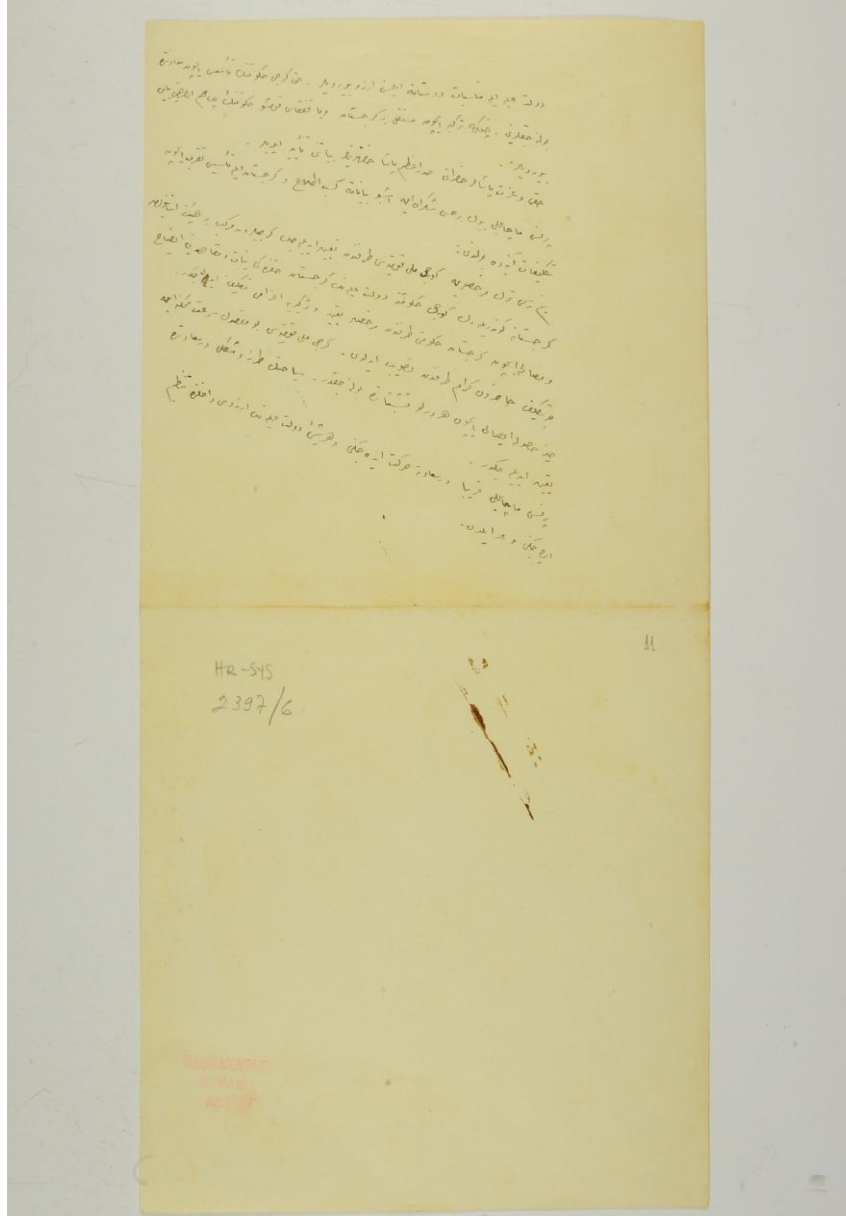
²¹⁰ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8855.

8857: 4 Şubat 1918'de Prens Maçabeli ile Varşova'da ceryan eden müzakeratın protokolu arz olundu. 4 şubat 1918'de Varşova'da sadrazam Talat benle sefiri Hakkı ve birinci Ferik izzet paşalar hazretleriyle Prens Maçabelli arasında müzakerat zabıtnamesi Prens Maçabelli Gürcistan'daki hükümeti tasvir etti ve kurdukları hükümetten bahsetti ve bazı meşkulatları söylediği meşkulatlar şunlardır:

- 1- Bütün Rusya'da Bolşevik hükümetinin milletlerin kendi mukadderatına hakim olmasına karşı takındığı tavır.
- 2- Rus askerinin Kafkasya'da her an hazır bulunması.
- 3- Kafkasya'da milliyet meselesinin özellikle ermeni meselesinin hali.

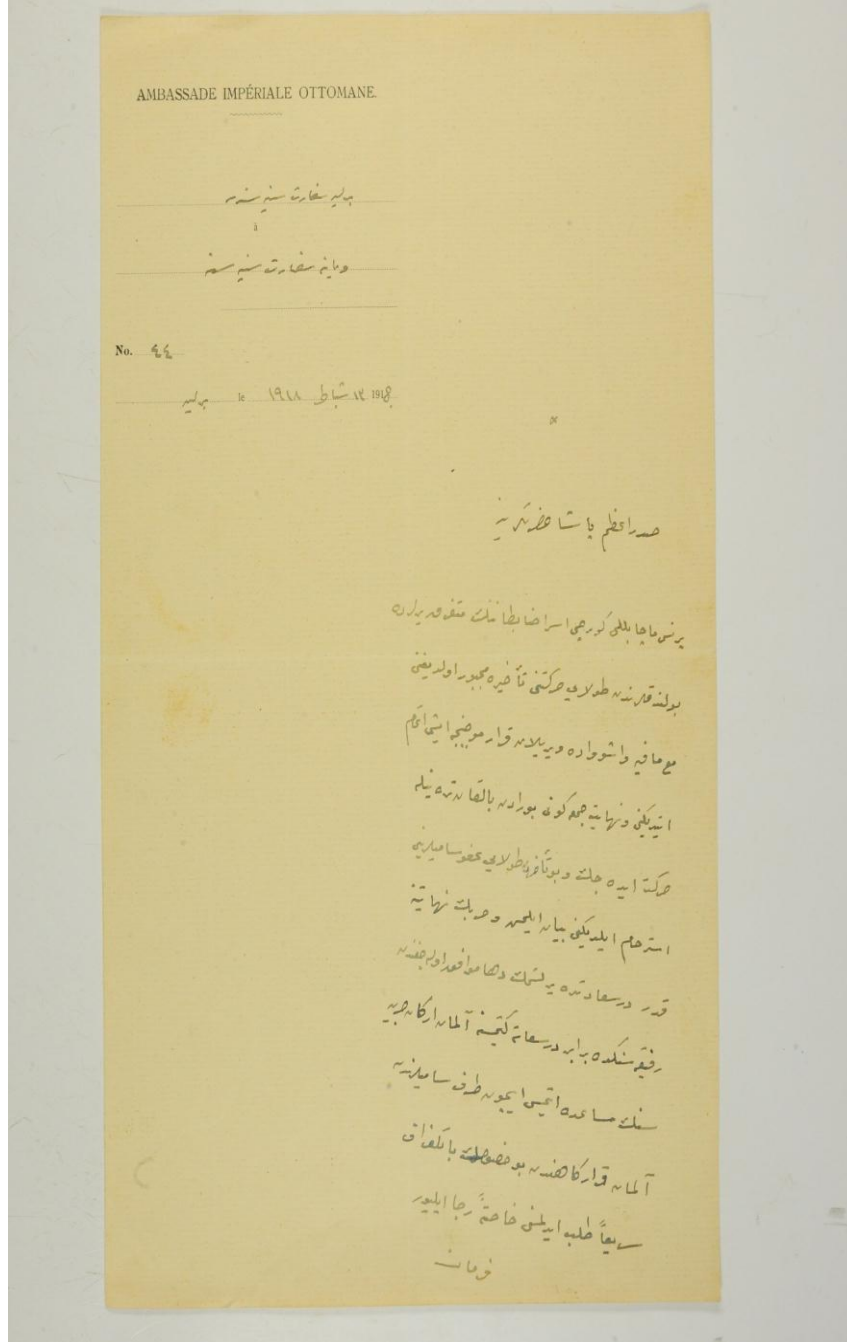
4- Gürcistan'ın en mühim komşusu Devlet-i Aliyenin yeni Gürcistan'a karşı alacağı tutum nedir? Osmanlının muharebeden evvelki sınırlarında gerek Hristiyan gerek İslam Gürcülerle meskun olan bazı kısımları ilhak arzusunda olup olmadığının bilinmesi sadrazam bunun üzerine Gürcülerle Osmanlının Çara Batum havalisini neden diğer Gürcü toprağını her türlü ilhak fikrine uzak olduğu teminatını verdi²¹¹.

8858: Hemen kurulacak gürcü hükümetinin Osmanlı ile dostane ilişkilerde bulunması buyruldu. Prens Maçabelli Sadrazam Paşa hazretleri ve hakkı İzet Paşa hazretlerinin beyanını teyid eylediler ve Maçabelli bazı teklifler sundu. Bunlar ise;

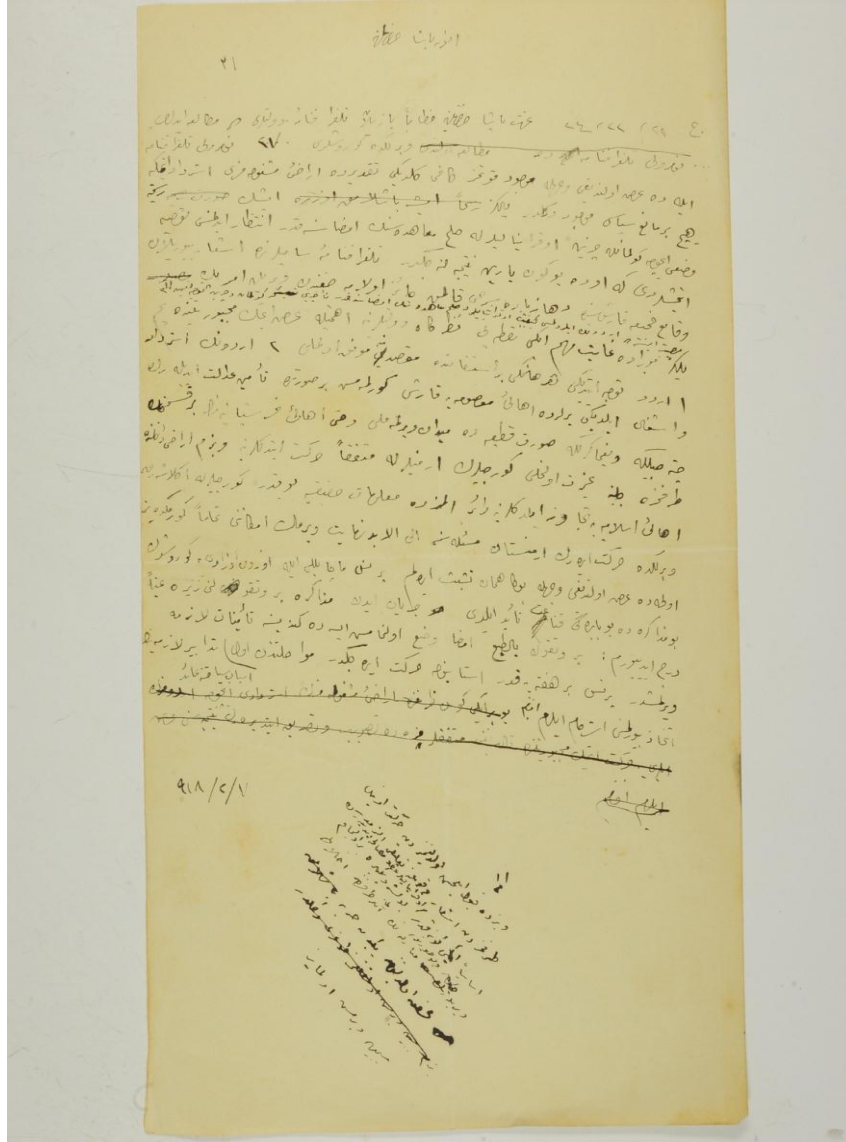
²¹¹ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8857.

resmi Türk murahhaslarında gürcü milli komitesi tarafından tayin edilecek gürcülerde mürekkebi bir heyet istanbuldan Gürcistana gönderilerek Devlet-i Aliyenin Gürcistan hükümeti hakkındaki beyan ve maksadını izah için Gürcistan hükümeti tarafından murahhaslar tayin ve Türkiye'ye izamı teklif edilecektir. Bu teklif tasvib edildiği için, Prens Maçabelli yakında İstanbul'a hareket edeceğini ve herşeyi Devlet-i Aliyenin arzusu dahilinde tanzim edeceğini vad eyledi²¹².

²¹² B.O.A., Hariciye Siyasi, 8858.

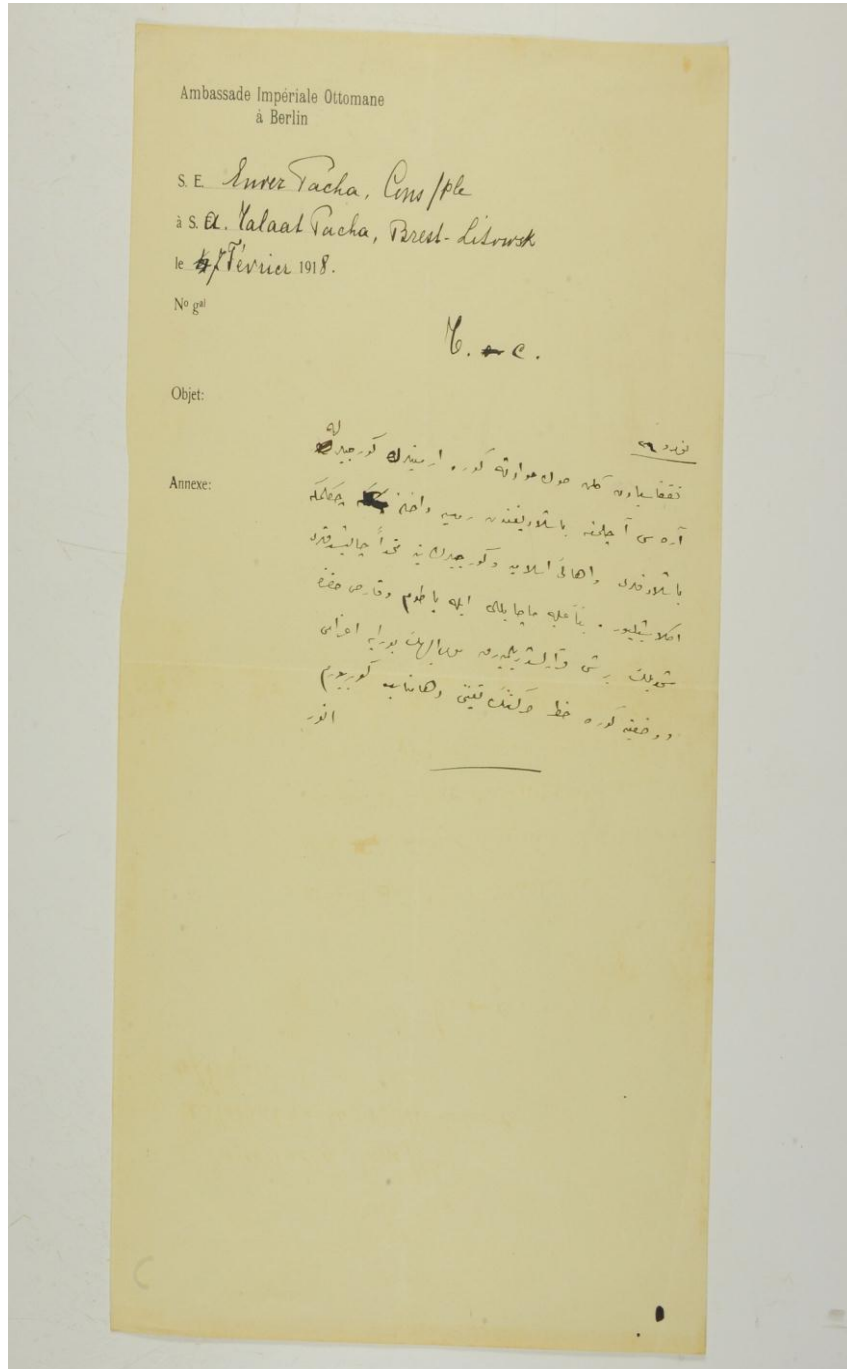
8861: Prens Maçabelli'nin bazı zorunlu sebeplerden dolayı, İstanbul'a hareketlerini ertelemesini mecbur olduğunu ve daha sonra cuma günü Balkan tarafından hareket edeceğini ve bu ertelemeden dolayı özrünü istihram eyliyor, ve harbin sonuna kadar İstanbul'da yerleşmek daha muvafık olacağından refikesininde beraber İstanbul'a gitmesini Alman erkanı harbiyesinin müsaade etmesi için tarafı samilerinden Alman karargahından bu hususları şerien taleb edilmesini hasseten rica eyliyor²¹³.

8862: Enver paşa hazretlerine Gürcülerin Ermenilerle bir olup Müslüman arazilerine saldırdığına dair herhangi bir malumatın bulunmamasına dair belge²¹⁴.

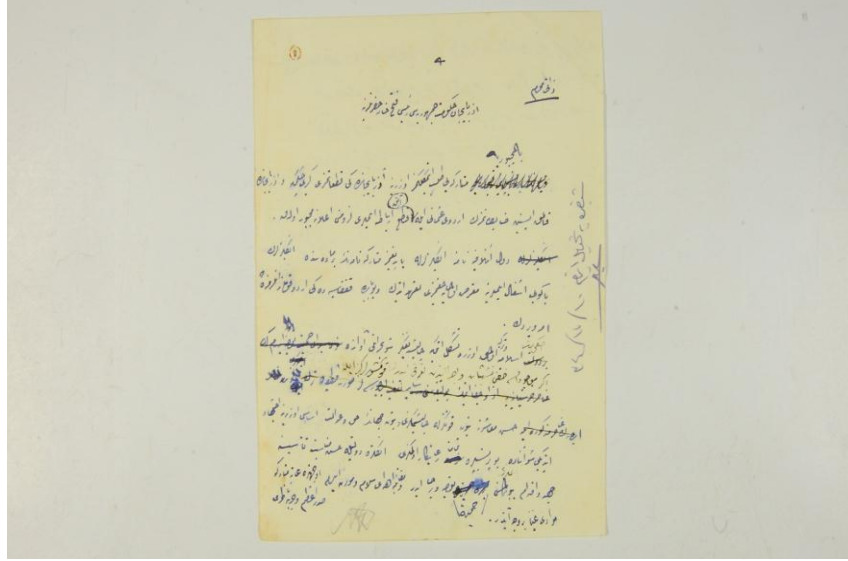
²¹³ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8861.

²¹⁴ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8862.

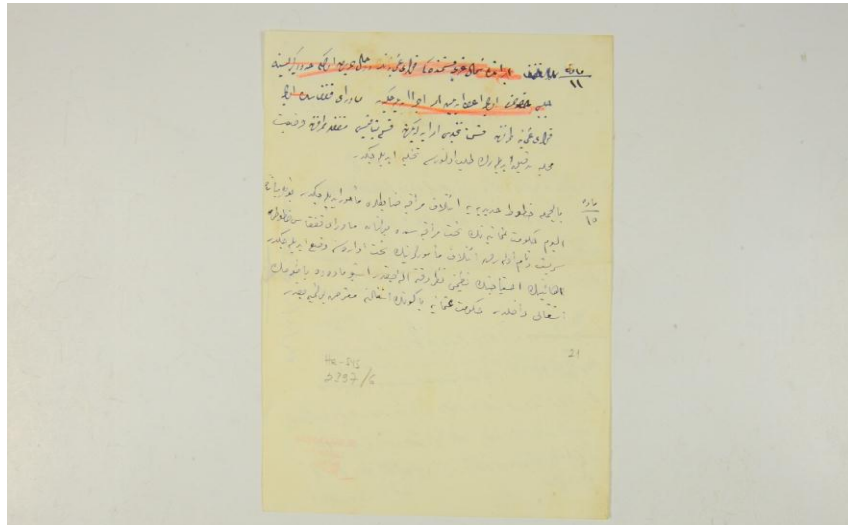

8863: Enver paşanın yazdığına göre Kafkasya'dan gelen haberlere göre Ermenilerin gürcülerle arası açılmaya başladığından Rusya dahiline çekilmeye başladıkları ve ahali İslamiye ve Gürcülerin yine mütehaddiden çalıştıkları anlaşılıyor²¹⁵.

²¹⁵ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8863.

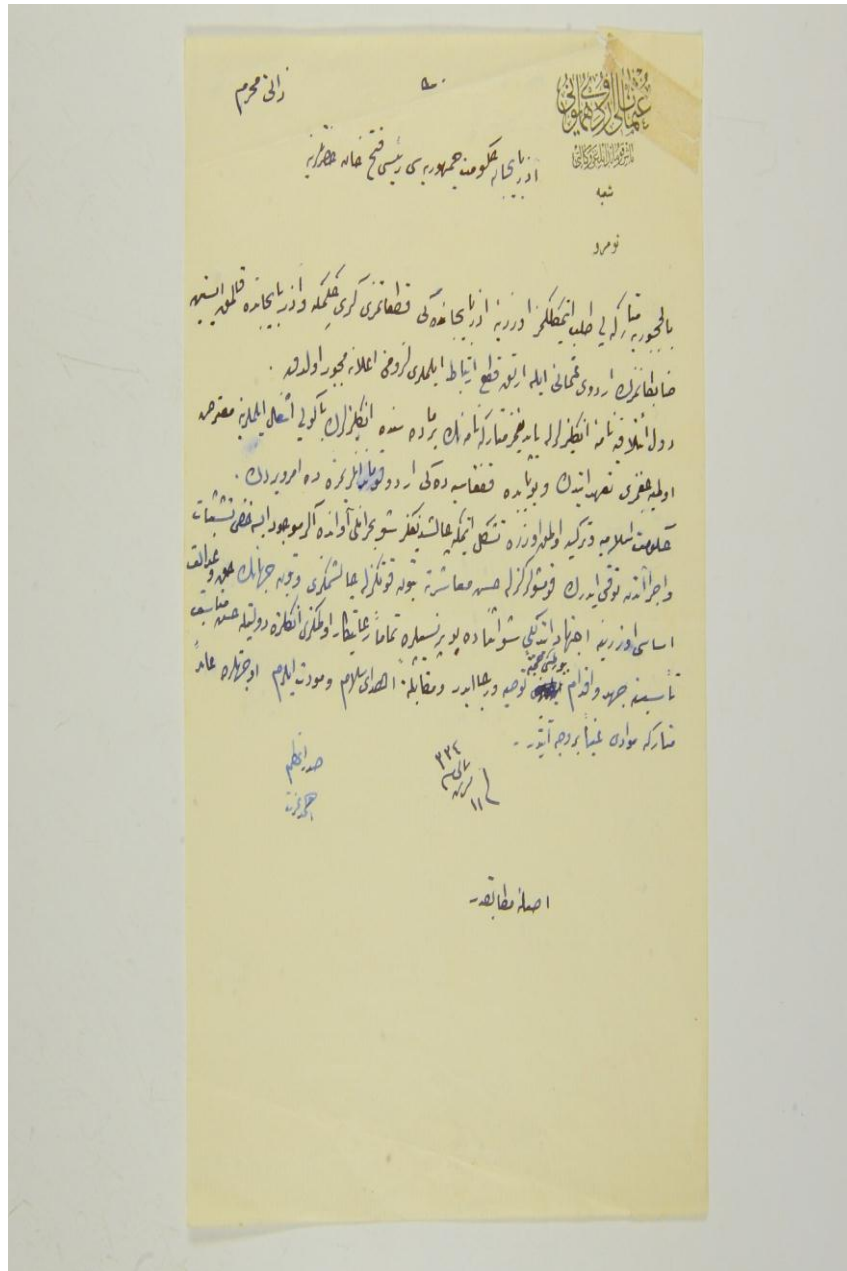
8873: Azerbaycan hükümeti cumhuriye reisi Fetih han hazretlerine müterakenin imzalanmasıyla beraber Azerbaycan'da kalmak istiyen zabitanımızın orduyu Osmanlı ile artık kat-ı isbat etmeleri ve İngilizlerle yapılan itilafname ile Kafkasya'daki ordumuzun dağıtılması emrinin verildiğine dair belge²¹⁶.

8874: İranın kuzey batı kısmında ki kuvayı osmaniye'nin derhal harbden evvelki hududu gerisine çekilmesine dair belge, yeni oluşturulan hududları itilaf zabıtları denetleyecek ve Osmanlı hükümetinin yönetiminde bulunan Kafkas hududumuzda kontrolü itilaf memurlarının idaresine verilecektir²¹⁷.

²¹⁶ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8873.

²¹⁷ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8874.

8875: Azerbaycan Cümhur reisine gönderilen yazıda mütareke sonrası Azerbaycan'daki kıtalarımızı geri çekmekle Azerbaycan'da kalmak istiyen zabitanın orduyu Osmanlı ile artık kat-ı irtibat eylemeleri lüzumu ilana mecbur oldu²¹⁸.

²¹⁸ B.O.A., Hariciye Siyasi, 8875.